

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI

1958 ve 1970 İSTİKRAR PROGRAMLARININ KARŞILAŞTIRILMASI
Yüksek Lisans Tezi

ÖZCAN BAŞ

İstanbul, 2006

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI

1958 ve 1970 İSTİKRAR PROGRAMLARININ KARŞILAŞTIRILMASI
Yüksek Lisans Tezi

ÖZCAN BAŞ

Danışmanı: Prof. Dr. Tiğınçe OKTAR

İstanbul, 2006

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

İKTİSAT Anabilim Dalı İKTİSAT TARİHİ Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi
ÖZCAN BAŞ nın tez çalışması ,Enstitümüz Yönetim Kurulunun
09.02.2006 tarih ve 2006-2/22 sayılı kararı ile oluşturulan jüri tarafından Yüksek Lisans
Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 21.06.2006

- 1) Tez Danışmanı : PROF. DR. TİĞİNÇE OKTAR
2) Jüri Üyesi : ~~DOÇ~~ PROF. DR. GÜLFETTİN ÇELİK
3) Jüri Üyesi : PROF. DR. MEHMET EMİN ARAT

Tibinçe
Mehmet Emin Arat

1.4. İstikrar Politikalarında Araçlar.....	20
1.4.1. Para Politikası.....	20
1.4.2. Mali Politika.....	21
1.4.3. Dolaysız Kontroller.....	22
1.5. İstikrar Politikalarının Çeşitleri	22
1.5.1. Yapısalcı İstikrar Politikası	22
1.5.2. Ortodoks İstikrar Politikaları	23
1.5.3. Heterodoks İstikrar Politikaları	25
1.5.4. IMF Yönlendirmeli İstikrar Politikaları	26

2- 1950'YE KADAR TÜRKİYE'NİN EKONOMİSİ

2.1. Cumhuriyet'in Osmanlı'dan Devraldığı Ekonomik Yapı	28
2.1.1. Nüfus	28
2.1.2. Ekonomi	30
2.1.3. Doğal Kaynaklar	33
2.2. 1923-1929 Döneminde Türkiye'nin Ekonomik Yapısı	34
2.3. 1930-1945 Döneminde Türkiye'nin Ekonomik Yapısı	41
2.4. 1946-1949 Döneminde Türkiye'nin Ekonomik Yapısı.....	50

3. 1950-1958 DÖNEMİ TÜRKİYE'NİN EKONOMİSİ

3.1. Dönemin Ekonomik Yapısı	56
------------------------------------	----

3.2. Dönemin Ekonomik Kararları	68
3.3. 4 Ağustos 1958 Kararlarının İçeriği	70
3.3.1. Parasal Araçlar.....	71
3.3.2. Kamu Kesiminde Kabul Edilen İlkeler.....	72
3.3.3. Özel Kesimde Kabul Edilen İlkeler.....	72
3.3.4. Piyasada Mal ve Hizmet Sunusunun Arttırılması	72
3.3.5. Yatırımların Düzenlenmesi.....	73
3.3.6. İç ve Dış Fiyatlar Arasındaki Farklılığın Giderilmesi.....	73
3.3.7. Diğer Tedbirler:.....	73
3.3.8. Döviz Kurları.....	76
3.3.9. Dış Yardım Sağlanması.....	78

4. 1960-1970 DÖNEMİ TÜRKİYEİN EKONOMİSİ

4.1. Dönemin Ekonomik Yapısı	79
4.2. Dönemin Ekonomik Kararları	87
4.3. 9-10 Ağustos 1970 Kararlarının İçeriği	89
4.3.1. Ekonominin Dış İstikrarını Sağlamaya Yönelik Önlemler.....	91
4.3.2. Ekonominin İç İstikrarını Sağlamaya Yönelik Önlemler.....	93

5. 1958 ve 1970 İSTİKRAR PROGRAMLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

5.1. 1958 ve 1970 Krizlerinin Ortaya Çıkışları Yönünden	96
5.1.1. Ödemeler Dengesi Açığının Artması.....	96
5.1.2. Enflasyon Oranındaki Artış.....	101
5.1.3. Bütçe Açıklarının Artması.....	107
5.1.4. Para Arzındaki ve Banka Kredi Miktarındaki Artışlar.....	110
5.1.5. Memur ve İşçi Maaşlarındaki Artışlar.....	114
5.1.6. İthalata Dayalı Sanayileşme Politikası.....	114
5.1.7. Uygulanan Kur Politikaları.....	115
5.2. İstikrar Programlarının Amaçları Yönünden	115
5.3. Uygulanan Politikalar Yönünden	116
5.3.1. Kur Politikaları.....	116
5.3.2. Faiz, Para-Kredi Politikaları.....	117
5.3.3. Fiyat Politikaları.....	119
5.3.4. İhracat Politikaları.....	120
5.3.5. İthalatta Liberasyon Politikaları.....	120
5.4. Uygulanan Politikaların Çeşidi Yönünden	121
5.5. Programların Uygulama Sonuçları Yönünden	122
5.5.1. Ödemeler Dengesi Açıkları.....	126
5.5.2. Enflasyon	129

5.5.3. Para Arzı ve Banka Kredilerindeki Artış.....	133
5.5.4. Bütçe Açıkları.....	125
5.5.5. Dış Yardımlar.....	136
5.5.6. İşçi Dövizleri.....	138
SONUÇ	140
KAYNAKÇA	146

TABLO LİSTESİ

	Sayfa No.
Tablo 1: 1913 Sanayi Sayımı Sonuçlarının Bir Özeti.....	19
Tablo 2: 1921 Sanayi Sayımı Sonuçlarının Bir Özeti.....	19
Tablo 3: Birinci Plan Devresinde Reel Gelir Artış Hızı.....	72
Tablo 4: İkinci Planın İlk Üç Yılında Reel Gelir Artış Hızı.....	72
Tablo 5: 1950-1953 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticareti (Milyon \$).....	84
Tablo 6: 1953-1958 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticareti (Milyon \$).....	85
Tablo 7: 1960-1970 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticareti (Milyon \$).....	87
Tablo 8: Ocak-Temmuz 1958 Altın Fiyatları (TL).....	89
Tablo 9: 1953-1958 Yıllarında Altın ve Döviz Fiyatları (TL).....	90
Tablo 10: 1960'lı Yıllarda Fiyat Artışları.....	92
Tablo 11: 1960-1970 Yıllarında Altın Fiyatları (Bir Adet –TL).....	94
Tablo 12: Konsolide Bütçe Gelir, Gider ve Açıkları (1950-1958).....	95
Tablo 13: Konsolide Bütçe Gelir, Gider ve Açıkları (1960-1970).....	96
Tablo 14: 1950-1958 Yıllarında Banknot ve Kredi Hacmi (Milyon TL.)....	98
Tablo 15: 1960 – 1970 Yıllarında Tedavüle Çıkarılan Banknot ile Kredi	

	Hacmi (Milyon TL).....	99
Tablo 16:	1958-1960 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticareti (Milyon \$)...	114
Tablo 17:	1970-1974 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticareti(Milyon \$)....	115
Tablo 18:	1958 Yılı Bazı Maddelerin Ağustos ve Eylül Ayı Toptan Fiyatları (1958).....	117
Tablo 19:	1958 – 1960 Yıllarında Altın Fiyatları.....	118
Tablo 20:	1970 – 1974 Yıllarında Altın Fiyatları (Bir adet – TL.).....	119
Tablo 21:	1958-1960 Yıllarında Türkiye'nin Para Durumu (Milyon TL).....	121
Tablo 22:	1970 -1974 Yıllarında Tedavüle Çıkarılan Banknot ile Kredi Hacmi (Milyon TL.).....	122
Tablo 23:	Konsolide Bütçe Gelir, Gider ve Açıkları (1958-1960).....	123
Tablo 24:	Konsolide Bütçe Gelir, Gider ve Açıkları (1969-1974).....	123
Tablo 25:	1958 İstikrar Programının Finansmanı (Milyon \$).....	124
Tablo 26:	1964-1970 İşçi Dövizleri (Milyon \$).....	125

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AET	European Economic Community (Avrupa Ekonomik Topluluğu)
BBYKP	Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
DP	Demokrat Parti
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
EMA	European Payment Agreement (Avrupa Para Anlaşması)
EPU	European Payment Union (Avrupa Ödemeler Birliği)
GSMH	Gayrisafi Milli Hasıla
IBRD	International Bank for Reconstruction and Development (Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası)
ICOR	Marjinal Sermaye Hasıla Katsayısı
IMF	International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
İBYKP	İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
İDT	İktisadi Devlet Teşekkülleri

KİT	Kamu İktisadi Teşebbüsleri
OECD	Organization for Economic Cooperation and Development (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı)
TSKB	Türkiye Sınai Kalkınma Bankası

GİRİŞ

Bu çalışmada sadece 1950’li ve 1960’lı yıllar ele alınmamıştır. Bu yıllarda yaşananların daha iyi anlaşılabilmesi için 1950’li yılların öncesine de çalışma içinde yer verildi. Cumhuriyet tarihinin daha da öncesine gidilerek Cumhuriyet Türkiye’sinin Osmanlı’dan devraldığı mirasla araştırmaya başlandı. Bu nedenle çalışma Osmanlı’dan 1970’li yılların ortalarına kadar olan dönemi kapsamaktadır. Türkiye ekonomisinin 1970’li yılların ortalarına kadar olan tarihsel gelişimi ele alınmıştır.

Bu çalışma, temelde 4 Ağustos 1958 ve 9-10 Ağustos 1970 İstikrar Politikalarını karşılaştırırken, Cumhuriyet’ten 1970’li yıllara kadar Türkiye ekonomisinin yapısı ve işleyişini de konu edinmiştir. Bu dönemde Türkiye ekonomisinin karşılaştığı çeşitli sorunların niteliklerini anlayabilmek için de ayrıca izlenen ekonomi politikalarına da teorik açıdan yaklaşılmıştır.

Çalışmada 1970’li yıllara kadar uygulanan ekonomi politikaları anlatılırken, bu politikaların doğuşunu hazırlayan olay ve fikir akımlarına da değinilmiştir.

Yukarıda içeriği kısaca anlatılan çalışmanın 5 temel bölümü bulunmaktadır. Birinci bölüm “İstikrar Politikaları” başlığı altında düzenlenmiştir. Birinci bölümde istikrar politikalarının kapsamı, amaçları, araçları, çeşitleri ve ekonomik istikrarsızlığın nedenleri açıklanmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümüne “1950’ye Kadar Türkiye Ekonomisi” başlığı verilmiştir. Kurtuluş Savaşı’ndan çıkan Cumhuriyet Türkiye’sinin devraldığı iktisadi kaynaklar 1923 ve sonrasında izlenen ekonomi politikalarının belirlenmesinde etkili olmuştur. Bundan dolayı bu bölümün ilk kısmında “Cumhuriyet’in Osmanlı’dan Devraldığı Ekonomik Yapı” incelenmiştir. Daha sonraki kısımlar izlenen ekonomik politikalara göre sınıflandırılmıştır. Şöyleki; liberal politikaların izlendiği 1923-1929 dönemi, Türk ekonomisine devletin yön verdiği 1930-1939 ve II. Dünya Savaşı dönemi olan 1939-1945’li yıllar anlatılmaya çalışılmıştır. Son kısımda ise, Demokrat Parti’nin 1954’e kadar izlemiş olduğu özel girişimci ve liberal düzene geçiş hazırlıklarının olduğu 1946-1950 dönemi ele alınmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümü “Demokrat Parti Dönemi Türkiye’nin Ekonomisi”ne ve 1958 istikrar kararlarına ayrılmıştır. Demokrat Parti iktisat politikaları iki farklı safhada gelişmişti. Birinci safha 1950-1954 yılları arasını kapsar. Bu dönemde devlet liberal politikalar izleşmişti. İkinci safha 1954-1960 yılları arasını kapsar. Bu dönemde devletçi uygulamalara dönülmüştü. Demokrat Parti Hükümetlerinin hem liberal yapıya uygun aldığı kararlar, hem de 1954’ten sonra ekonominin dar boğaza girmesi üzerine devalüasyonu ikame etmek için aldığı kararlar bu bölümde yer almaktadır. Demokrat Parti hükümetlerinin uyguladığı ekonomik kalkınma stratejileri ana hatlarıyla verilmeye çalışılırken, 1958 istikrar kararları ve alınma nedenleri üzerinde de durulmuştur.

1960-1970 yılları arasında uygulanan Birinci ve İkinci Kalkınma Planları dönemi Türkiye’nin ekonomik yapısı ise dördüncü bölümde ele alınmıştır. Bu dönemde planların içinde verilen hedeflere uygun alınan ekonomik kararlar anlatılmıştır. Ayrıca 9-10 Ağustos 1970 istikrar kararlarının alınma nedenleri açıklanmaya çalışılmıştır.

Beşinci bölümü ise, tezimin asıl amacı olan “4 Ağustos 1958 ve 9-10 Ağustos 1970 İstikrar Programlarının Karşılaştırılması” teşkil etmektedir. Bu bölümde programlar nedenleri, amaçları, uygulanan politikaları, çeşitleri ve uygulama sonuçları yönünden karşılaştırılmıştır. Karşılaştırma yapılırken dönemlere ait tablolardan faydalanılmıştır.

Çalışmada, konuya ilişkin birinci el ve ikinci el kaynaklara başvurulmuştur. Gerekli görülen yerlerde resmi niteliği olan web siteleri de kullanılmıştır.

1. İSTİKRAR POLİTİKALARI

1.1. İSTİKRAR PROGRAMLARININ KAPSAMI

Ekonomik istikrarı sağlayabilmek için ülke ekonomileri yapılarına uygun farklı politikalar izlerler. Fakat, enflasyon ve işsizlik düzeyinin artması, arz-talep, yatırım-tasarruf ve ihracat-ithalat gibi eşitlikleri dengeden uzaklaştırır. Yani ekonomik istikrarsızlık ortaya çıkar. Ekonomik istikrarsızlığın etkisini yumuşatmak veya tamamen ortadan kaldırmak için başvurulan uygulamalara “istikrar politikaları” denilmektedir¹.

İstikrar Politikası başka bir anlatımla, “ödemeler dengesinde kalıcı bir iyileşme, ve yurtiçi enflasyon hızında gerileme ya da bu ikisinin bileşimi gibi genel makro-ekonomik hedeflere ulaşmak amacı ile hazırlanmış geniş kapsamlı ekonomik tedbirler bütünü”² şeklinde de ifade edilebilir.

Ekonomik problemlerin çözümünde ve istikrarı sağlamada, 1929 büyük ekonomi bunalımından sonra geliştirilen istikrar politikaları önemli bilgiler vermektedir. İşsizlik ve enflasyon hedeflerinin çelişki içinde olması, bu faktörlerdeki artışların 1970’li yıllardan itibaren istikrar politikaları açısından önemli bir sorun teşkil etmesine neden olmuştur. Çünkü; işsizlik için geliştirilen politikaların enflasyonu hızlandırdığı veya enflasyonu önlemek için geliştirilen politikaların ise durgunluğu arttırdığı görülmüştür.

Makroekonomik modeller çerçevesinde uygulanacak istikrar politikaları şöyledir: Genişletici para ve maliye politikaları, ekonomik gerileme dönemlerinde uygulanır. Daraltıcı para ve maliye politikaları ise yükselme ve enflasyonun artış gösterdiği dönemlerde uygulanır. Böylece ekonomik dalgalanmaların etkilerinin hafifletileceği varsayılır³.

1.2. EKONOMİK İSTİKRARSIZLIĞI YARATAN FAKTÖRLER

¹ Hasan Alpago, IMF – Türkiye İlişkileri, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2002, s. 72.

² “İstikrar Politikası”, Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü, Dünya Yayınları Sözlük Dizisi, 2000, s. 168.

³ Erişah Arıcan, Gelişmekte Olan Ülkelerde İstikrar Politikaları: Türkiye, İstanbul: Derin Yayınları, 2002, s. 5.

Ekonomik krizler, toplumların ekonomik yapılarından ve ilişkilerinden kaynaklanır. Krizler ekonomik modelin bütününden kaynaklanabildiği gibi, dış ödemeler krizi, finansal kriz, enflasyon artışlarının yol açtığı kriz gibi ekonomik modeli oluşturan çeşitli ekonomik mekanizmalardan da kaynaklanabilir. Fakat son yıllarda kamu açıklarından kaynaklanan ödemeler dengesi krizlerinin yerini döviz ve bankacılık krizleri almıştır.

Yanlış ekonomi politikalarının uygulanması, özellikle gelişmekte olan ülkelerde varolan politik krizlerle birleşerek ciddi politik ve ekonomik istikrarsızlıklara yol açmaktadır. Ekonomik istikrarsızlığa neden olan faktörler şunlardır:

1. Enflasyon ve bütçe açıkları,
2. Uluslararası sermaye hareketleri,
3. Gevşek maliye politikaları,
4. Döviz kuru politikası.

Ekonomik istikrarsızlığa neden olan bu faktörleri kısaca açıklamaya çalışalım.

1.2.1. Enflasyon ve Bütçe Açıkları

Enflasyon oranındaki artışlar fiyat istikrarı, ücretler, para arzı ve/veya döviz kurları arasındaki dengeyi bozar. Enflasyon ve bütçe açıkları arasında karşılıklı bir etkileşim vardır. Çünkü, hükümetlerin geniş bütçe açıklarını kapatmak için daha fazla para basması enflasyonu artırır. Yüksek enflasyon bütçe açıklarını artırır. Borçlanma yoluyla bütçe açıklarını kapatmaya çalışmak ise uzun dönemde, para basılması yoluyla bütçe açıklarını kapatmaya çalışmaktan daha enflasyonist etki yapar. Çünkü faiz ödemeleri bütçe açıklarına eklenir. Dolayısıyla borçlanma enflasyonu önlemez. Bugün gerçekleşmesi gereken enflasyonu erteler, gelecekte tekrar yükselmesine neden olur.

1.2.2. Uluslararası Sermaye Hareketleri

Uluslararası sermaye hareketleri mali istikrarsızlığın oluşmasında önemli rol oynar. Özellikle cari işlemler dengesindeki açıklar, borçların artışı veya uluslararası rezervlerin artışı ile kapatılmaya çalışılırsa krizlerin ortaya çıkma olasılığı artar.

1.2.3. Gevşek Maliye Politikaları

Gelişmekte olan ülkelerdeki gevşek maliye politikaları finansal ve döviz krizlerine neden olmaktadır.

1.2.4. Döviz Kuru Politikası

Kriz döneminde ülkede uygulanan döviz kuru politikaları da önemli olmaktadır. Bunun için fiyat istikrarının sağlanmasında yaygın olarak kullanılan yöntemlerden biri de para değerindeki istikrarın sağlanmasıdır. Bu amaçla kullanılan yöntemlerden birincisi sabit kur politikası ikincisi ise esnek kur rejimidir.

Sabit kur politikası, sermaye girişini hızlandırır. Sermayelerin üretime ve yatırıma yönlendirilerek büyümenin sağlanmasına rağmen, bankaların bu sermayeyi üstlenmesi borçlanmayı ortaya çıkarır. Borçlanmadaki aşırı artışın ortaya çıkması kredi kayıplarına, bilançoların bozulmasına ve muhtemel finansal krizlerin ortaya çıkmasına neden olur.

Esnek kur rejiminde kurdaki kayıplar politika yapıcıları için erken uyarı sinyali oluşturur. Böylece politika yapıcıları politikalarının potansiyel bir krize yol açmasını önlemek için gerekli tedbirleri alabilirler⁴.

1.3. İSTİKRAR POLİTİKALARINDA AMAÇLAR

İstikrar politikalarının amaçları alt ve üst amaçlar olmak üzere ikiye ayrılır. Üst amaçlar enflasyonun önlenmesi ve dış açıkların azaltılmasıdır. İç tüketimin kısılması, kaynak kullanımında etkinliğin sağlanması ve üretimin arttırılması, ihracatın artırılması ve dış finansmanın sağlanması ise üst amaçların gerçekleşmesi için gerekli olan alt amaçlardır.

⁴ Arıcan, s. 14-26.

1.3.1. Üst Amaçlar

1.3.1.1. Enflasyonun Önlenmesi

Kaynakların etkin dağılımını ve kullanımını ve uzun dönemde büyümeyi engelleyen, servet ve gelir dağılımında adaletsizliğe yol açan enflasyonun önlenmesi istikrar politikalarının öncelikli amacıdır.

1.3.1.2. Dış Açığın Azaltılması

Dövizin ihracatla elde edilememesi durumunda dış açıklar borç yoluyla azaltılır. Dolayısıyla dış borç bulma imkanı artar ve ekonomi tekrar büyüme sürecine girerek, enflasyon ve işsizlik oranları azalır. Fakat borç bulmada güçlüklerle karşılaşıldığı durumlarda ülkede enflasyon ve işsizlik oranı artar, yatırımların azalmasına bağlı olarak büyüme hızı eksilere düşer.

Görüldüğü gibi, dış açıkların azaltılması, ekonominin yeniden dış kaynak temin edebilmesini sağlamak açısından önemli bir amaçtır.

1.3.2. Alt Amaçlar

1.3.2.1. İç Tüketicinin Kısılması

Kaynaklar ve harcamalar arasında dengesizlik olan ülkelerde dış borçla finanse edilen artan tüketime dayalı büyüme, enflasyon ve dış ödemeler dengesi problemine neden olmaktadır. Bundan dolayı bir alt amaç olan iç tüketicinin kısılması üst amaçların gerçekleştirilmesi içinde gereklidir.

1.3.2.2. Kaynak Kullanımında Etkinliğin Sağlanması ve Üretimin

Arttırılması

İstikrar politikalarında kısa vadede iç tüketim kısılrken, orta vadede üretim arttırılmaya çalışılır. Üretimin arttırılması için de kıt olan kaynakların etkin ve rasyonel kullanılabilmesini sağlayacak yasal ve kurumsal reformlar yapılır.

1.3.2.3. İhracatın Arttırılması ve Dış Finansman Sağlanması

Dış açıkların azaltılması için, iç talep kısılır, üretim arttırılarak ihracat arttırılmaya çalışılır. Diğer taraftan üretimin artması ve ekonominin tekrar pozitif büyüme hızını yakalayabilmesi için yeni dış kaynakların bulunması amaçlanır. İstikrar politikalarında dış finansmanın sağlanması, ekonominin içine düştüğü durgunluktan çıkabilmesi açısından çok önemlidir⁵.

1.4. İSTİKRAR POLİTİKALARINDA ARAÇLAR

Ekonomi politikası, devletin ekonomik hayata müdahale etmek için aldığı kararların ve yaptığı davranışların bütününe denir. Ekonomi politikalarında kullanılan araçlar şunlardır:

1. Para politikası,
2. Maliye politikası,
3. Dolaysız politika⁶.

1.4.1. Para Politikası

Varolan koşullara göre, ekonominin likiditesini (harcama potansiyelini) arttırmaya veya azaltmaya para politikası denir. Hükümetler para arzını kontrol altına almak için para politikasının 4 aracını kullanırlar. Bunlar; açık piyasa işlemleri, reeskont haddi, karşılık oranları, kredi sınırlandırılmasıdır.

Para politikası araçlarından biri olan **açık piyasa işlemleri**, para otoritelerinin piyasadan senet satın almaları ya da piyasaya senet satmaları demektir. Para otoriteleri piyasadan senet satın aldıkları zaman bunun karşılığında para verilmiş olacağından piyasadaki para miktarı artar. Ters durumlar da piyasadaki para miktarı azalır.

Bir diğer para politikası aracı **reeskont haddi**dir. Reeskont haddi düşürüldüğü zaman bankalar Merkez Bankası'na reeskonta getirmekte oldukları senet miktarını artırırlar. Böylece, nakit (banknot) miktarını artar. Aksi durumlarda nakit miktarı azalır.

⁵ A.Kemal Çelebi, **Türkiye'de Ekonomik İstikrarsızlığın Dışsal-Yapısal Nedenleri ve İstikrar Politikaları**, Manisa: Emek Yayınları, 1998, s. 46-49.

⁶ Sadun Aren, **İstihdam Para ve İktisadi Politika**, 11. baskı, Ankara: Savaş Yayınevi, 1998, s. 209.

Para miktarının kontrolünde kullanılan bir diğ er araç zorunlu **karşılık oranlarının** değıştirilmesidir. Bankalar mevduatlarının belli bir oranını nakit olarak karşılık adı altında tutmak zorundadırlar. Bu karşılık oranını arttırarak ya da azaltarak bankaların para yaratma olanakları genişletilip daraltılabilir.

Ayrıca son yıllarda rağbet gören diğ er bir para politikası aracı **kredi sınırlandırılması**dır. Para miktarının daraltulması ya da sabit tutulması istendiğı zaman banka kredilerine bir tavan tespit edilir.

1.4.2. Mali Politika

Maliye politikası, devletin, vergi almak, masraf yapmak ve borçlanmak yetki ve olanaklarından yararlanılarak ekonomik hayata yapılan müdahalelere denir. Mali politikanın özü, enflasyon zamanında bütçe fazlaları vermek suretiyle harcamaları kısmak, depresyon zamanlarında da bunun tersin yapmak ve ekonomi denge halinde iken de bütçenin denk olmasına  zen göstermektir. Maliye politikasının, vergi politikası, masraf politikası ve borç yönetimi olmak üzere 3 aracı vardır.

Bunlardan biri **vergi politikası**dır. Bireylerin toplam harcama miktarı azaltulmak istendiğinde vergiler arttırılır, bireylerin toplam harcama miktarı arttırılmak istendiğinde ise vergiler azaltılır. Böylece bireylerin harcama güçleri denetim altına alınır. Bu maksat için kullanılmaya en elverişli vergi gelir vergisidir.

Diğ er bir mali politika aracı **masraf politikası**dır. Vergi hasılatı sabitken, masrafların arttırılıp eksitilmesi yoluyla bütçenin açık ya da fazla vermesi sağlanır. Bu biçimde bir politika aracı olarak kullanılacak masraflar, devletin normal faaliyetleri dışında kalan sosyal sabit sermaye yatırımları, bayındırlık masrafları ve kısmen de sübvansiyonlar (mali yardımlar) dır.

Mali politikasının uyguladığı üçüncü araç **borç yönetimidir**. Devlet borçlarını arttırmak ya da azaltmak yoluyla para hacmine ve harcama düzeyine etki yapar. Borç yönetiminin 2 yanı vardır. Birincisi, borç yönetimiyle sorumlu olan örgüt, piyasa koşullarına göre tahvil satarak ya da satın alarak tahvil fiyatlarını ve dolayısıyla faiz hadlerini ve para miktarını ayarlar. Bütçe açık verdiğı zaman borçlar artar, fazla verdiğı

zaman ise azalır. Bundan dolayı borç yönetiminin ikinci yanı bütçe açıklarının nereden borçlanarak kapatmak gerektiğini ve bütçenin fazla vermesi halinde de hangi çeşit borçların ödenmesinin uygun olacağını tespit etmesiyle ilgilidir.

1.4.3. Dolaysız Kontroller

Devletin siyasal gücünü kullanarak, ekonomik hayatı fiilen düzenlemek için almış olduğu önlemlere dolaysız (direkt) kontroller denir. Dolaysız kontroller mahiyetleri gereği işsizlikle değil enflasyonla mücadele için elverişlidir.

Dolaysız kontrollerin iki aracı vardır.

Birincisi **fiyat kontrolü**dür. Kıt olan bazı malların fiyatlarının talebe göre yükselmeye başlaması bir süre sonra diğer mal fiyatlarının da yükselmesine sebep olur. Böyle bir durumda fiyat kontrolü (denetimi), fiyatları ilk defa yükselmeye başlayan mallara uygulanarak enflasyon daha başlangıcında iken baskı altına alınmış olur. Böylece diğer önlemlerle asıl nedenin ortadan kaldırılması için zaman kazandırmış da olur.

İkincisi ise **ücret kontrolü**dür. İleri sanayi ülkelerinde enflasyon, işçi ücretlerinin verimlilikteki artıştan daha fazla artmasıyla ortaya çıkar. İşverenler sendikaların baskısıyla işçi ücretlerine zam yaparlar. Bunun üzerine işverenler bu zammı fiyatlara yansıtarak yapılan zammı etkisiz kılarlar. İşçiler tekrar zam talebinde bulunurlar ve böylece ücret-fiyat kovalamacası başlamış olur. Böyle bir durumda ücretleri kontrol etmek suretiyle enflasyon durdurulabilir⁷.

1.5. İSTİKRAR POLİTİKALARININ ÇEŞİTLERİ

Teoride ve pratikte amaç öncelikleri ve araçların bileşimi farklı olan değişik istikrar politikaları vardır. Bunlar, yapısalcı, ortodoks, heterodoks ve IMF yönlendirmeli olarak sınıflandırılabilir.

1.5.1. YAPISALCI İSTİKRAR POLİTİKASI

⁷ Aren, s. 222-235.

Yapısalcı yaklaşım, gelişmekte olan ÷lkelerdeki ekonomik istikrarsızlığın kaynağı olarak yapısal bozuklukları ve darboğazları gör÷r. Bu yaklaşıma göre, kaynakların hareketsizliği, piyasaların parçalı olması ve sektörel bazda arz-talep arasında ortaya çıkan dengesizlikler yapısal bozukluklardır. Ekonomide darboğazlar ise büyüme ile birlikte talepte meydana gelen değişmelere arzın tam olarak karşılık verememesi sonucu ortaya çıkar.

Yapısalcılara göre, yapısal bozuklukları ve darboğazları ihmal eden politikalar başarılı olamazlar. Başarılı olabilmek için aşamalı olarak sağlanacak uzun vadeli yapısal iyileştirmelerin şart olduğunu vurgulamaktadırlar. Yapısalcı politikaların iki önemli özelliği vardır. Bunlar; ekonomik faaliyetin geniş bir alanına devlet müdahalesini ve ithal ikameci sanayileşme stratejisini gerekli görmeleridir.

Yapısalcı istikrar politikalarında kullanılması öngör÷len başlıca iktisat politikası araçları şunlardır:

- Üretimi teşvik politikaları,

- Mali araçlar; kamu altyapı yatırımlar, iktisadi amaçlı subvansiyonlar,
- Parasal araçlar; selektif kredi politikası,
- İhracatı teşvik politikaları; ihracatta mal çeşitlemesinin arttırılmasını teşvik, vergi teşvikleri, kredi teşvikleri ve gerçekçi döviz kuru politikası gibi,
- Kurumsal araçlar; vergi reformu, toprak reformu.

1.5.2. ORTODOKS İSTİKRAR POLİTİKALARI

Teorik açıdan monetarist yaklaşıma dayanan Ortodoks istikrar politikalarında temel amaç enflasyonun kısa vadede önlenmesidir. Ortodoks politikalarda kullanılması öngör÷len iktisat politikaları şunlardır:

- Para arzının kontrol÷,

- Kamu açıklarının azaltılması,
- Döviz kurunun devalüasyonu,
- Fiyatların serbest bırakılması,
- Sübvansiyonların kaldırılmasıdır⁸.

Ortodoks istikrar politikalarının iki ana amacı vardır. Bunlardan biri ödemeler dengesini düzeltmek, diğeri de enflasyonu aşağılara çekmektir⁹. 1970’li yıllardan itibaren Ortodoks istikrar politikalarında kısa vadeli önlemlerin yanı sıra uzun vadeli önlemlere de yer verilmeye başlanmıştır. Ortodoks istikrar politikaları kısa vadede enflasyonun düşürülmesi için sıkı para ve maliye politikası ile birlikte reel ücretlerin düşürülmesi yoluyla sert talep yönetiminin izlenmesine dayanır. Bunun sonucu olarak ekonomik daralma ve işsizlik ortaya çıkar. Dış açıkların kapatılması için de, toplam talepteki düşüş ve reel ücretlerde sağlanan gerilemenin sunduğu avantajla devalüasyona da başvurarak ihracatın arttırılması öngörülmektedir.

Uzun dönemli Ortodoks politikalar ise kamu kesiminin küçültülmesi, ürün ve faktör piyasalarında verimliliği arttıracak kurumsal reformların yapılması ve dış ticaret ve sermaye hareketlerinin liberalizasyonuna dayanır. Böylece, kaynak kullanımında etkinliğin sağlanacağı ve üretimin artacağı düşünülmektedir. Bu şekilde enflasyon ve dış ödeme güçlüğü sorunlarının çözümünde kalıcı iyileşmelerin sağlanacağı ileri sürülmektedir¹⁰.

Ortodoks istikrar programlarının sonuçları şunlardır:

- GSMH’nın büyüme oranı önemli ölçüde düşer,
- Endüstriyel büyüme oranı da düşer,
- Ekonomide resesyon ve işsizlik yaratır,

⁸ Çelebi, s. 53-54.

⁹ Alpago, s. 75.

¹⁰ Çelebi, s. 54-55.

- Süredurumsal enflasyon olgusunu gözardı eder¹¹.

1.5.3. HETERODOKS İSTİKRAR POLİTİKALARI

Heterodoks istikrar politikalarında asıl amaç; şok yöntemi ile enflasyonun kontrol altına alınmasıdır. Enflasyon ve özellikle hiperenflasyon ortamında yatırımcıların, tüketicilerin ve tasarruf sahiplerinin gelecekteki enflasyon oranının geçmiş dönem enflasyon oranına eşit veya üzerinde olacağı yönünde beklentileri enflasyonist sürecin daha da hızlanmasına neden olur. Bundan dolayı, heterodoks istikrar politikalarında en öncelikli sorun olarak beklentilerin kırılması ve değiştirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Heterodoks istikrar politikalarında kullanılan araçlar; fiyat ve ücret kontrolleri gibi kontrol araçları, sabit döviz kuru politikası ve sıkı maliye politikasıdır.

Fiyat ve ücret kontrolleri gibi kontrol araçlarının kullanılması yöntemi ile, enflasyon beklentilerinin kırılması ve enflasyonun şok bir yöntemle dondurulması amaçlanır. Toplumun enflasyonun hızla düşeceğine ilişkin inancının tam olması şartı ile fiyat ve ücret kontrollerinin kısa dönemde enflasyon beklentilerini değiştirmesi sonucunda fiyat-ücret spiralinin kırılacağı öngörülmektedir.

Bu politikalarda kullanılan diğer bir araç, sabit döviz kuru politikasıdır. Çapa politikası olarak nitelendirilen sabit döviz kuru politikası ile ulusal paranın yabancı paralar karşısında gelecekte uğrayacağı değer kayıplarına ilişkin beklentilerin kırılması amaçlanır. Kısa vadede fiyat-ücret kontrolü ve sabit döviz kuru politikası ile iç fiyatlar istikrara kavuşarak vergi gelirlerinin artacağı ileri sürülmektedir. Buna göre, enflasyonun hızla düşmesi “Olivera –Tanzi etkisi”ni tersine çevirecektir.

Heterodoks politikalarda kullanılan araçlardan biri de sıkı maliye politikasıdır. Enflasyonun düşürülmesi ile birlikte, vergi gelirlerindeki artışın yanı sıra bütçe dengesinin sağlanması için kamu harcamalarının kısılması da önerilmektedir.

¹¹ İlker Parasız, **İktisadın ABC’si**, 4. Baskı, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 2000, s. 235.

Böylelikle, enflasyonun en önemli nedenlerinden biri olan kamu açıkları sıkı maliye politikası ile kapatılmaya çalışılır¹².

Bu yaklaşımın sonuçları ise şunlardır:

- Büyüme oranında iyileşme,
- İşsizlik oranlarında azalma görülmekte, ancak burada gelirler politikasının desteği açıkça ortaya çıkmaktadır¹³.

1.5.4. IMF YÖNLENDİRMELİ İSTİKRAR POLİTİKALARI

Ekonomik istikrarsızlık içindeki gelişmekte olan ülkelerin istikrar politikalarının başarısında uluslararası finansman desteği çok önemlidir. IMF gelişmekte olan ülkelerin yeniden dış finansman temin edebilme imkanlarına kavuşabilmesinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Bundan dolayı istikrar politikalarının seçiminde ve uygulanmasında geniş bir hareket alanına sahip olamayan bu ülkeler, IMF tarafından yönlendirilen istikrar politikalarını uygulamak zorunda kalmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerin dış finansman desteği almak için uygulamak durumunda kaldıkları IMF istikrar politikaları monetarist düşünceye dayalı ortodoks istikrar politikalarıdır¹⁴. Ayrıca IMF heterodoks nitelikli istikrar programlarına da destek vermektedir. Gelişmekte olan ülkelerin karşılaştıkları iki önemli sorun vardır. Bunlar, enflasyon ve ödemeler bilançosu açıklarıdır¹⁵. IMF'nin önerdiği istikrar politikaları 1970'li yılların ortalarına kadar kısa vadeli talep yönetimli geleneksel politikalardan oluşmuştur. IMF istikrar politikaları enflasyonun düşürülmesi için kamu açıklarını azaltıcı sıkı maliye ve para politikalarını önerir. Dış ödeme güçlüklerinin aşılabilmesi için de belli aralıklarla devalüasyonlar yapılmasını önermektedir. 1950'lerden 1970'lerin ortalarına kadar devam eden ve Bretton Woods dönemi olarak da isimlendirilen süreçte faiz oranı ve döviz kuru belirlemesi bir ekonomi politikası aracı olarak ulusal otoritenin etki alanına bırakılmıştı. Sonraki dönemde orta ve uzun

¹² Çelebi, s. 55-56.

¹³ Arıcan, s. 14.

¹⁴ Çelebi, s. 56.

¹⁵ Alpago, s. 76-77.

vadede büyümeyi gerçekleştirmesi öngörülen devletin ekonomideki düzenleme ve kontrollerini kaldırmaya yönelik yasal-kurumsal araçlar, geleneksel talep yönetimli politikalara ek olarak IMF istikrar politikalarının önemli bir parçası olmuştur.

IMF ekonomik istikrarsızlık içindeki gelişmekte olan ülkelere 1970'lerin ortalarından beri genel olarak şu önerilerde bulunmaktadır:

- İç talebin kısılması,
- Döviz kurunun aşırı değerlendirilmemesi,
- Ekonominin dışa açılması,
- Yasal kurumsal serbestleşme.
- Özelleştirme,
- Vergi sisteminin basitleştirilmesi,
- Fiziki sermayeye yatırım yapılması,
- Altyapıya yatırım yapılması.

Görüldüğü gibi, kısa vadede sıkı maliye ve para politikası ile devalüasyon sayesinde enflasyon ve dış açık sorunlarının kontrol altına alınması IMF tarafından yönlendirilen istikrar politikalarında önerilmektedir. Orta ve uzun vadede ise, altyapı yatırımlarının yapılması, mal ve sermaye hareketlerinin liberalizasyonu yoluyla ekonominin dışa açılması ve geniş anlamda özelleştirmeye gidilerek serbest piyasa ekonomisinin güçlendirilmesi suretiyle sağlanacak büyüme ile birlikte ekonomik istikrarsızlığın kalıcı olarak çözümleneceği ileri sürülmektedir¹⁶.

¹⁶ Çelebi, s. 57-58.

2- 1950'YE KADAR TÜRKİYE'NİN EKONOMİSİ

2.1. CUMHURİYET'İN OSMANLI'DAN DEVRALDIĞI EKONOMİK

YAPI

1923'de Ankara'da kalmak ne demeti bilir misiniz? Bir çıkmaz sokağın nihayetinde hasretli gözlerini denize çevirip zorla bir kulübede barınmaya çalışmak demektir. Asayişsizlik devam ediyordu. Memleket fiziksel bir bütünlük içinde değildi.

İsmet Paşa

İsmet Paşa'nın Cumhuriyet'in ilk günlerinde ülkenin içinde bulunduğu durumu perişanlık şeklinde anlatması abartılı değildi. Kurtuluş Savaşı kazanılarak Anadolu'da ve Trakya'nın küçük bir alanı üzerinde kurulan yeni Türk Devleti, iktisadi yönden çok kötü durumda idi. 1913-1923 yılları arasında süren on yıldan uzun bir süreyi kapsayan Balkan, Birinci Dünya ve Kurtuluş Savaşları, ardında büyük yıkıntı ve sıkıntılar bırakmıştı¹⁷. Kurtuluş Savaşı'nın içinden çıkan Cumhuriyet hükümetinin sahip olduğu iktisadi kaynaklar, belirli bir iktisadi gelişme stratejisinin benimsenmesini ve Türk ekonomisinin 1923'ü izleyen yıllarda belirli büyüme yolları izlemesini büyük ölçüde etkilemiştir.

2.1.1. NÜFUS

Bu bölümde Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'nin insan kaynaklarında meydana gelen değişmelere neden olan konular üzerinde durulacaktır. İncelenecek olan konular ise 1913-1927 yıllarında arasındaki nüfus azalması, şehirleşme oranının gerilemesi ve nüfusun etnik yapısının değişmesi gibi konulardır. Nüfustaki bu değişimin sonuçları da ele alınacaktır.

Türkiye'nin 1923 sınırları içindeki nüfusu 1914 yılında 16.3 milyondan 1927 yılında 13.6 milyona düştü. Azalma oranı % 17'ydi. Nüfusun azalma nedenlerinden en önemlisi savaşlardır. Osmanlı ordularının asker kaynağı olan İstanbul ve Anadolu'nun Türk ve Müslüman nüfusu 1913 yılından 1923 yılına kadar geçen 10 yıllık sürede savaş

¹⁷ Oktay Yenal, **Cumhuriyet'in İktisat Tarihi**, 1.Basım, İstanbul: Homer Kitapevi, 2003, s. 21-22.

meydanlarında kayıp vermişti. Türk ve Müslüman nüfustaki kayıplar sadece savaş meydanlarında değildi. Sivil nüfusta, beslenme, sağlık koşullarındaki bozulmalar, işgal ve etnik çatışma alanlarındaki karışıklıklar nedeniyle ölüm oranları artmasından dolayı azalmıştı. Ayrıca erkek nüfusun önemli bir kısmının askerde olmasından ötürü doğum oranlarının düşmesi Türk ve Müslüman nüfusun azalmasına neden olmuştur.

Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki insan kaynaklarının azalmasına neden olan konulardan biri de etnik yapıdaki değişimlerdi. 1914 yılında, Türkiye'nin Kars ve Artvin illeri dışında kalan yerlerinde 15.9 milyon insan yaşamaktaydı. Bunun % 80'i Müslüman'dı. Geri kalan gayrimüslimler arasında toplam nüfusun %11'ini oluşturan 1.7 milyon Rum ve toplam nüfusun % 8'ini oluşturan 1.2 milyon da Ermeni nüfus vardı. Yahudiler, Süryaniler, Asuriler, Yezidiler, Nusayriler gibi başka yerli gayrimüslim topluluklar da vardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında Türkiye'deki kültürel, toplumsal ve iktisadi hayat, hâlâ, farklı etnik ve dini öğelerin bir arada yaşadığı bir ortamda sürmekteydi.

Fakat bu etnik yapı değişmiştir. Bu değişikliğin nedenlerinden biri Osmanlı Devleti'nin dağılışı sırasında, yerli Ermenilerin Osmanlı Devleti'ni işgal etmek isteyen devletlerle işbirliği yapmasıdır. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti tehcir kanunuyla işgalci devletlere destek veren Ermenileri Anadolu'dan çıkardı. Bu göç ve tehcir etnik yapıyı değiştirdi. Diğer neden ise, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Türkiye ve Yunanistan arasındaki uygulanan nüfus mübadelesidir. Kurtuluş Savaşı'nda istilacı Yunan ordularının yenilgiye uğratılmasından sonra, Türkiye'deki Rumlar, Türk ve Yunan hükümetleri arasındaki nüfus mübadelesi antlaşması gereğince Yunanistan'a gönderildi. Sadece İstanbul Rumları 1923-1927 arasında uygulanan bu mübadelenin dışında tutuldu.

1927 yılına gelindiğinde, Türkiye'deki 13.6 milyonluk nüfusun % 99'u Müslüman'dı. Resmi istatistiklere göre nüfusun % 86' sının ana dili Türkçe, % 9'ununki Kürtçe'ydi. Türkiye'de, hemen hemen tamamı İstanbul'da oturan 110.000 kadar Rum ve 77.000 Ermeni kalmıştı.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'nin nüfusu azaldığı gibi şehirleşme oranı da azalmıştı. Çünkü 1914-1927 arasında nüfustaki azalma çok büyük ölçüde kentlerde meydana gelmişti. İstanbul, İzmir, Edirne, Bursa, Sivas gibi büyük kentlerin nüfusları 1880'lerdeki düzeylerinin bile altına düştü. Bitlis, Van, Muş, Harput, Arapkir, Şebinkarahisar gibi Doğu Anadolu'nun önemli kentleri ise birer büyükçe köye dönüştü.

Toplam nüfusun azalması, etnik yapının değişmesi ve kentleşme olgusunun gerilemesi gibi nüfustaki değişimler Türkiye ekonomisini olumsuz yönlerde etkiledi. İstanbul'daki Rum ve Ermeni nüfus varlığını Cumhuriyet döneminde de büyük ölçüde korudu. Bundan dolayı mübadeleye uğrayan gayrimüslim işadamlarının azalması ticaret alanında çarpıcı boşluklar yaratmadı. Anadolu'da ise imalat sanayi işyerlerinde hem işadamları hem de işçiler arasında önemli miktarda gayrimüslim nüfus mevcuttu. Fakat gayrimüslim nüfusun birkaç yıl içinde erimesi, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Anadolu'da kurulan sanayi kuruluşlarının birçoğunun dağılmasına, yok olmasına yol açtı. İpek böcekçiliği gibi bazı tarım dalları da Anadolu Hristiyan köylü nüfusunun ortadan kalkmasından büyük zarar gördü¹⁸.

2.1.2. EKONOMİ

Osmanlı Devleti'nin iktisadi faaliyetinin belkemiğini tarım oluşturmaktaydı. Tarım ise çok ilkel ve yoksul durumdaydı. Cumhuriyet'in kurulduğu toprakların ancak yüzde 5'i işleniyordu. Toplam traktör sayısının 220 civarında olduğu tahmin edilmektedir. 1927 yılında yapılan tarım sayımından, 1.7 milyon çiftçi ailesinden % 70'inin sadece karasaban ile toprağı sürdüğü, ancak 500.000 ailenin pulluk sahibi olduğu anlaşılmaktaydı. Makineli tarımın ise Çukurova ve Ege'deki çoğu yabancılara ait büyük çiftlikler dışında bilinmediği ortaya çıkmıştı. Anadolu'da Birinci Dünya Savaşı'ndan önce 6.9 milyon sığır ve 1.1 milyon at varken Kurtuluş Savaşı sonunda köylerde 4.1 milyon sığır ve 0.6 milyon at kalmıştı. Bundan dolayı tarımsal üretimde yalnız savaşlarda kaybolan insan gücünün değil, hayvan gücü kıtlığının da sıkıntısı çekiliyordu. Yüzyıl başında artma gösteren pamuk, tütün, üzüm ve incir gibi ürünlerin üretimi de azalmıştı. Üretimin azalmasının nedenlerinden birincisi, savaş sırasında

¹⁸ Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, 5. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002, s. 97-101.

ihracat olanaklarının ortadan kalkması, ikincisi, yabancıların ve azınlıkların ülkeden ayrılmalardı. Osmanlı'nın kaybedilen topraklarından, özellikle nüfus değış tokuşu gereğı Yunanistan'dan gelen 400.000 kadar göçmenin çoğı aç ve işsiz durumdaydı. Üçüncü neden ise, Batı Anadolu Bölgesi'nin, Yunan işgali ve Kurtuluş Savaşı'nın yıkıntısına uğramasıydı¹⁹.

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöktüğü yıllarda Türkiye ekonomisinin sanayi alanında kapitalist devletlere büyük ölçüde bağımlıdır. Birinci Dünya Savaşı'na kadar birtakım yeni imalat sanayi işletmeleri kurulmuştur. Fakat bu imalat sanayileri Türkiye'nin yurtiçi tüketimini karşılayamamaktaydı. Yerli fabrika üretiminin yurtiçi tüketimi karşılama oranı pamuklu kumaşlarda % 10, yünlü kumaşlarda % 40, ipekli kumaşlarda % 5, sabunda % 20, buğday ununda % 60'dı. Porselen, cam, çatal-bıçak, şeker gibi tüketim mallarının tamamı ve sermaye mallarının tümü ithal edilmekteydi. Taşıma zorlukları açısından yurtiçi üretime büyük avantajlar sağlayan tuğla ve kiremitte bile yerli üretim piyasanın ancak üçte birine cevap vermektedir.

1913 sanayi sayımına göre, 1923 yılında Türkiye'de her biri 10 ya da daha çok işçi çalıştıran 560 imalat sanayi iş yeri vardı. Bu işyerlerinde 35.000 kişi çalışıyordu.

Tablo 1'de kapsanan imalat sanayi işletmelerindeki istihdamın % 80'i tekstil, gıda ve tütün, kağıt ve matbaacılık sektörlerindeydi. Bu 239 kuruluşun 22'si devlete, geri kalanların büyük çoğunluğu ise yabancılara ve onların himayesindeki yerli gayrimüslimlere aitti.

¹⁹ Yenal, s. 25.

Tablo 1
1913 Sanayi Sayımı Sonuçlarının Bir Özeti

İmalat sanayi alt kesimleri	Kuruluş sayısı	İstihdam ¹		Kuruluş başına ortalama kişi
		1000 kişi	% dağılım	
Tekstil-elbise	61	7.8	46	132
Gıda-tütün	71	4.3	25	63
Kağıt-matbaacılık	51	1.9	11	42
Çimento-tuğla-toprak ürünleri	16	1.0	6	70
Deri işleme ve ürünleri	11	0.9	6	85
Ağaç işleme ve ürünleri	19	0.7	4	37
Kimya	10	0.4	2	42
Toplam	239	17.0	100	75

(1) İstihdam verileri, ilgili bilgileri sağlayan 226 kuruluşa aittir.

Kaynak: Yahya S. Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, 5. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002, s.105.

1921 yılında Ankara hükümeti kendi denetimi altında olan, İstanbul ve Batı Anadolu'nun dışında kalan bölgelerde bir imalat sanayi sayımı yaptırdı. Bu sayımın sonuçlarının özeti Tablo 2'de verilmektedir.

Tablo 2
1921 Sanayi Sayımı Sonuçlarının Bir Özeti

İmalat sanayii alt kesimleri	Kuruluş		istihdam		Kuruluş başına ortalama kişi
	sayı	% dağılım	1000 kişi	% dağılım	
Tekstil-elbise	20.057	61	35.3	46	2
Deri işleme ve ürünleri	5.347	16	18.0	24	3
Madeni eşya	3.273	10	8.0	10	2
Ağaç işleme ve ürünleri	2.067	6	6.0	8	3
Gıda-tütün	1.273	4	4.5	6	4
Tuğla-toprak ürünleri	704	2	3.6	5	5
Kimya	337	1	0.8	1	2
Toplam	33.058	100	76.2	100	2

Kaynak: Yahya S. Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, 5. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002, s.106.

1921 sayımı sonuçlarının işyeri başına ortalama 2 çalışan insan göstermesi, bunların çoğunun sayımın kapsadığı alanlarda kendi başına ya da aile emeğinin yardımıyla çalışan küçük üreticiler olduğunu göstermekteydi. Ücret-emek ilişkisine dayanan sanayi üretiminin ise yok denecek kadar cılız olduğuna işaret etmekteydi.

İmalattaki küçük üreticiliğin yarısı dokuma, halı tezgahları ve terzi dükkanları ile ilişkiliydi. 1913 sayımının sadece 1.300 makine tezgahı gösterdiği düşünülürse 1921 sayımının 16.000 el dokuma tezgahının varlığını yansıtmaması, dokuma sanayinde ilkel tekniklerle çalışan küçük üreticiliğin, 19. yüzyılda uğradığı yıkıma karşın, önemini bir ölçüde koruduğu anlaşılmaktaydı.

Sadece Zonguldak-Ereğli kömür havzası madencilik sektöründe önem taşımaktaydı. Birinci Dünya Savaşı öncesindeki yıllık kömür üretimi rekoru 900.000 tondur. Kömür madenlerinin çoğu ve diğer maden yataklarının tamamına yakını yabancılar ve yerli gayrimüslimler tarafından işletilmekteydi²⁰.

Finans kurumları alanında ise, Mithat Paşa'nın kurduğu cılız bir Ziraat Bankası ve Emniyet Sandığı dışında sözü edilmeye değer bir ulusal finans kurumu yoktu. Dolanımda olan bir miktar Osmanlı "evrakı nakdiyesi" dışında, işleyen bir para sistemi kalmamıştı. Üstelik, Türkiye Cumhuriyeti'ni, Batılı devletlerin ödenmesini istedikleri büyük oranlı bir dış borç yükü ile karşı karşıyaydı²¹.

1920'lerin yabancı yatırımcı şirketlerin ülkedeki öz varlıklarının değeri 63 milyon sterlin kadardı. Bunun % 45'i Alman, % 26'sı Fransız, % 17'si İngiliz, % 4'ü Belçikalı ve % 2'si Amerikalı kapitalistlere aitti.

2.1.3. DOĞAL KAYNAKLAR

Türkiye doğal kaynaklar bakımından zengin bir ülkedir. Farklı iklim kuşaklarına sahip olması tarımsal üretimde ürün çeşidinin artmasını sağlıyordu. Fakat tarımsal üretimin ilkel yöntemlerle yapılması bu imkanın tam olarak kullanılmasını engelliyordu.

Ulaşım elverişli olmayan nehirlerin sulama ve hidroelektrik potansiyeli zengindi. Ama, 1920'lerin başında aşağı yukarı hiç kullanılmamış bir durumdaydı

²⁰ Tezel, s. 103-105.

²¹ Yenal, s. 27-28.

Maden bakımından da zengindi. Fakat madenlerin miktarı ve kalitesi de sınırlıydı²².

2.2. 1923-1929 DÖNEMİNDE TÜRKİYE’NİN EKONOMİK YAPISI

1923 yılında Kurtuluş Savaşı’nı kazanan Türkiye’nin kurtarıcıları için başlayan yeni savaşın adı yüzyıllardır Batı ekonomilerince sömürülen Türk ekonomisinin geri kalmışlıktan kurtarma savaşıdır. Osmanlı İmparatorluğu’nun ekonomisi son dönemlerinde gerilemişti. Bu ekonomik gerileme ise devletin uluslararası itibarını zedelemişti. Türkiye’nin kurtarıcıları bunun farkında oldukları için de ekonomik kalkınmaya çok önem vermişlerdi.

Ülkenin milli gelir seviyesi, kişi başına bugünkü paramızın kıymeti ile 1300-1500 TL. idi. Bu da ülkenin fakir olduğunu göstermektedir. Ülkenin ekonomisi tarıma dayanmaktaydı. 1923 yılı için elimizde güvenilir kaynaklar bulunmamakla birlikte, 1927 yılı için yapılan tahminlere göre milli gelirin % 67’si tarımdan temin edilmekteydi. Tarım üretimi ise, ülkenin sosyal ve politik koşulları nedeniyle son derece iptidai durumdaydı. Tarım arazisi kısmen büyük toprak sahiplerinin elinde bulunmaktaysa da, küçük araziye sahip çiftçiler çoğunluktaydılar. Gerek küçük araziye sahip çiftçiler, gerekse büyük arazi sahiplerinin topraklarını işleyen çiftçiler, yıllardan beri ağır vergi yükü ve yüksek arazi kiralari sebebiyle son derece fakir kalmıştı. Tarımı modernleştirme ve az da olsa sermaye yatırımı yapmak olanaklarından mahrumdurlar. Türkiye ekonomisi ulaştırma alt yapısının mevcut bulunmayışından dolayı birbirleriyle ekonomik ilişkileri çok az olan toplumlardan oluşmaktaydı. Türkiye ekonomik bakımdan birleştirici bir görev üstlenen piyasa yapısından yoksundu. Bu sebeple tarım ürünleri fiyatları çok düşük, üretim olanakları çok azdı. Köylü nüfusu cahil, kültür seviyesi son derece düşüktü.

Sanayileşme, ekonomiyi bütünleştirmek ve kendine daha yeterli hale getirmek için de gerekliydi. Bu dönemde yapılması gerekli yeni sermaye yatırımlarına girişilmesi için yabancı sermayeye şiddetle ihtiyaç duyulduğu açıktır. Aslında siyasi ve iktisadi bakımlardan dış dünyayla dostluk ve bağımlılık ilişkilerimiz oldukça zayıf ve kıttı. Bir

²² Tezel, , s.107-108.

anlamda Türkiye dünyadan hemen hemen tamamen tecrit edilmiş bir durumdaydı. Yabancı sermaye ve teşebbüs gücü Türkiye'ye gelmek istemiyordu. Çünkü; Türkiye'deki güven ve istikrar şartlarını yeterli görmüyordu. Ayrıca, nüfus yoğunluğunun az olması, ekonomik faaliyetler seviyesinin düşüklüğü ve pazarların darlığı nedenleri de gelmelerini engelliyordu. Böylece iktisadi kalkınmada ve kendi kendine yeten bir milli ekonomi kurma çabalarında dış imkanlardan yararlanmak temel bir ilke olarak kabul edilmişti.

Fakat Osmanlı İmparatorluğu zamanında kapitülasyonlar ve Düyun-u Umumiye İdaresinin acı tecrübeleri henüz unutulamamıştı. Bu nedenlerden ötürü, Cumhuriyet hükümeti kalkınmayı, devlet ve milletin kendi kaynaklarıyla başarmasını ve ülkenin ekonomik açıdan da özgür olmasını başka ülkelerin ekonomilerine mümkün olduğu kadar daha az bağımlı olmasını tercih etmişti.

Ülkede Cumhuriyetin ilanıyla, Atatürk'ün liderliğinde izlenecek ekonomi politikasının büyük bir titizlikle ele alındığı kalkınma stratejisinin saptanması için (17 Şubat – 4 Mart) 1923 yılında İzmir'de General Kazım Karabekir'in başkanlığında “İktisat Kongresi” düzenlenmişti. Kongre'ye her meslekten yaklaşık 1500 kadar temsilci katılmıştı²³.

Kongreye çiftçi, tüccar, sanayi ve işçi zümrelerini temsil eden delegeler katılmıştır. Bu delegelerin Kongre'ye seçimlerinde kaza birimi esas olarak alınmıştır. Düzenlenen Talimatname gereğince, Kongre'ye her kazadan sekiz kişinin gönderileceği kabul edilmişti. Bunlardan birisi tüccar, birisi sanatkar, birisi amele, birisi şirket, birisi banka, üçü çiftçi mümessili olacaktı. Mümessillerin seçiminde servete bakılmayacağı belirtilmişti. Tarım işçisi ve özellikle toprağa sahip olmadan çalışan ortakçı ve yarıcıların Kongre'de temsil edilmediği anlaşılmaktadır²⁴.

İktisat Kongresinin başlıca üç amaçla toplandığı söylenebilir. Birincisi, tüccar, çiftçi, sanayici ve işçi kesimlerinin kendilerine özgü sorun ve isteklerini belirlemek; bu

²³ İlhan Uludağ, Erişah Arıcan, **Türkiye Ekonomisi (Teori-Politika-Uygulama)**, İstanbul: Der Yayınevi, 2003, s. 3-4.

²⁴ A.Gündüz Ökçün, **İktisat Tarihi Yazıları**, 1. Baskı, Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu, 1997, s. 284-285.

kesimlerin siyasal yönetim ile bütünleşmesini sağlamak. İkincisi, yabancı sermaye çevrelerine ekonominin gelecekte alacağı biçimi açıklamak. Bir başka açıdan bakıldığında, kongre ile yönetici kadronun iç ve dış sermaye kesimlerine güvence vermek istediği ortaya çıkmaktadır²⁵. Üçüncüsü de, siyasi bağımsızlığın iktisadi bağımsızlıkla birleştirilmesi ve Türk girişimcisini güçlendirmek.

Söz konusu dört grup arasında ise, kongrede en hazırlıklı ve etkin kesim tüccar grubu idi. Kongre’de belirlenen kararlar “Misak-ı İktisadi Esasları” başlığı altında bütünleştirilmişti.

İstenilen sonuçlar alınamasa da bazı tavsiyeler ve tedbirler ortaya çıkmıştır. Yeniden kurulacak sanayi tesislerine kredi sağlanması, bunların gümrük tarifesiyle korunması, yerli ürünlerin taşınmasında maliyetlerin düşürülmesi, teknik personel yetiştirilmesi gibi kararlar İktisat Kongresinde alınmıştı. Sonuçta kongrede, milli iktisat politikasının gereği ve önemi açık bir şekilde ortaya çıktı. Ayrıca ülkenin içinde bulunduğu siyasi ve iktisadi şartlar, ekonomi ve teknik alanlarda yetişmiş personelin ülkede bulunmayışı, kongreye iş adamlarının hakim olması gibi nedenlerle tespit edilen ekonomi politikasının 19. yüzyıl liberalizmi çerçevesinde olduğu görülmektedir. Buna göre İktisadi hayat özel teşebbüsün liderlik ve hakimiyetinde yürüyecek, devlet ancak gerekli teşvik ve himayeleri sağlayacak, düzenleyici müdahaleler yapacaktır. Devletin iktisadi hayata fiilen katılması ve kalkınmada rol oynaması söz konusu olmamıştır.

Özel mülkiyet ve ekonomik teşebbüs haklarını tanıyan bir sistem bütün ülkenin kaynakları ve işgücü ile emeğin iyi ayarlandığı ve kontrol edildiği takdirde her zaman verimli ve faydalı olabileceği fikri benimsenmişti.

Kongrede milliyetçi ve liberal politikaların temelleri benimsenmişti. 1923-1929 dönemi tüm dünyada görüldüğü gibi Türkiye’de de liberal politikaların uygulandığı bir dönem olmuştur. Bunun nedenlerinden birisi, uygulanan politikaların özel girişim öncülüğünde ve dışa açık bir ekonomik yapı içinde gelişmesiydi. Diğer nedeni ise, Lozan Antlaşması’nın iktisadi hükümleriydi. Bu antlaşmadaki en önemli hükümlerden biri ise 1916 yılında Osmanlı gümrük tarifelerinin beş yıl daha yürürlükte kalmasını ve

²⁵ Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1997, s. 32-33.

yeni yasaklar getirilmemesini öngörmesiydi. Bu nedenle, 1929 yılına kadar Gümrük Tarifelerinde artışlar gerçekleşmemiştir.

Lozan Barış Antlaşması ekonominin dış ilişkilerinde yeni düzenlemeler getiriyordu. Lozan'da Türkiye'nin amacı siyasal ve ekonomik bağımsızlığı tüm öğeleriyle sağlamaktı. Antlaşmanın ekonomik ve mali hükümlerinin olağanüstü bir biçimde Türkiye'nin yararına düzenlenmiştir²⁶.

Lozan'da ekonomiye dair alınan kararlar şunlardır:

1. Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan başlayarak, yabancılara tanınan ekonomik, ticari ve yasal ayrıcalıkların tümüne kapitülasyon denir²⁷. Batılılar, Devlet zayıflayınca kapitülasyonların karakterini değiştirerek Osmanlı ülkesinin hammadde alım ve mamul madde sürüm sahası olmasını sağlayıcı politikalar izlemişler. Bunun sonucunda yerli sanayi baltalanırken, iç ve dış ticarete önemli yere sahip gayr-i müslim Osmanlı tebası yabancı devletlerin himayesine girerek Müslüman tüccarlara karşı tekelci özellikler kazanmışlardı. Paris Konferansı (1856) sırasında kapitülasyonları kaldırmak için yapmış olduğu başarısız girişimden sonra Birinci Dünya Savaşı başında Osmanlı Devleti tek taraflı olarak kapitülasyonları kaldırdığını duyurmuştu. Fakat savaşın yenilgiyle sonuçlanması bu teşebbüsün de başarısız olmasına yol açtı²⁸. Osmanlı ekonomisinin çöküşüne neden olan *kapitülasyonlar* Lozan'da kaldırıldı. Yabancılara verilen ayrıcalıklar kaldırılarak yabancı uyruklu ortalıklar ve kişiler, ülkenin yasalarına göre faaliyet gösterecekler.

2. Osmanlı kamu dış borçlarının, İmparatorluğun savaş öncesi toprakları arasında oransal olarak dağılımı kabul edildi. 1933 yılına kadar süren görüşmeler sonucunda Türkiye'nin 8 milyon altın lira (yılıda 700 bin lira olmak üzere) ödemesi karara bağlandı. Türkiye bu borçlarının tamamını Mayıs 1954'e kadar ödedi.

3. Türkiye, gümrük tarifeleri konusunda, Osmanlı İmparatorluğu'nun 1 Eylül 1916 tarifesinin beş yıl süre ile yürürlükte kalması görüşünü benimsemek zorunda kaldı.

²⁶ Uludağ, Arıcan, s. 5-6.

²⁷ Kepenek, Yentürk, s. 34.

²⁸ Ahmet Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi**, 5. Baskı, İstanbul: Dergah Yayınları, 2000, s. 261.

4. Türkiye ve Yunanistan arasında önemli bir sorun olan nüfus değişimi de çözüme kavuşturuldu. Antlaşmaya göre 10 Ekim 1918'de, İstanbul'da yaşayan Rumlarla Batı Trakya'da yaşayan Türkler dışında kalan Rumlar Türkiye'yi, Türkler de Yunanistan'ı terk edeceklerdi. Sonuçta 1 milyon 300 bin dolayında Rum Yunanistan'a, 400 bin Türk de Türkiye'ye göç etti. Bu durum, kentli nüfusun azalmasına ve ekonominin nitelikli işgücü sorunuyla karşılaşmasına yol açtı.

5. Lozan'da çözülemeyen Musul sorunu, daha sonra 1926 yılında Uluslar Topluluğu'nun aracılığıyla ve İngiltere'nin baskısıyla çözümlendi. Türkiye'nin yıllık petrol gelirlerinin % 10'nun 25 yıl süre ile alması biçiminde bir anlaşmaya varıldı²⁹.

1923'te ilk olarak Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra devletçilik uygulamaları görülmüştür. Kabotaj hakkının (kara sularımızda yolcu ve yük taşıma hakkı) Türk gemilerine tanınması ve memlekette yabancı şirketler elinde işletilen demiryollarının mülleştirilmesi ile devletçiliğe başlanmıştır. Ayrıca devlet, hazineye gelir temin etme amacıyla tütün, şeker (1926 Alpulu-Uşak), tuz, içki (bazı istisnalarla) kibrit gibi maddelerin imal ve ticaretini tekeli altına almıştır. 1929 yılında gümrük tarifelerinin yürürlüğe konmasıyla ülke sanayi dış rekabetten korunmuştur.

Tamamıyla tarım ekonomisine dayalı bulunan Türkiye ekonomisinde, vergilerin önemli bir kısmı aşar vergisinden temin edilmekteydi. Aşar tarım üretimi üzerinden ve yıllık üretimin % 10-12 oranında alınan bir vergiydi. Nitekim Cumhuriyet'in ilk yıllarında toplam bütçe gelirlerinde aşar vergisinin payı % 40 civarında bulunuyordu. Bütçe bakımından son derece önemli olmakla beraber, bu vergi mültezimler tarafından toplanırken büyük haksızlıklara ve suiistimallere sebep oluyordu. Ülke tarımının gelişmesini engelleyen "Aşar Vergisi" 1925 yılında kaldırıldı.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu takip eden yıllarda özel endüstriyel girişimci teşviki yoluyla, memleket ekonomisini kalkındırma çabası 1927'de "Teşviki Sanayi Kanunu" ile uygulama alanına konulmuştu³⁰. Teşviki Sanayi Kanunu 1913 tarihli Yasa gözden geçirilip genişletilerek 15 yıl için yeniden yürürlüğe konulmuştu. 1942 yılına kadar bazı sanayi şirketlerine arazi verme, vergi muafiyetleri sağlama,

²⁹ Kepenek, Yentürk, s. 34-35.

³⁰ Uludağ, Arıcan, s. 6-7.

taşıma indirimlerinde bulunma, kamu tekeli maddelerinin Yasa kapsamına giren kuruluşlara indirimi gibi teşvik önlemlerini kapsamıştır³¹. Yasadan yeteri kadar yararlanılmamıştır. İlk adım için gerekli kaynaklardan ve aynı zamanda asgari iş adamlığı tecrübesinden henüz yoksun bulunan özel teşebbüsün beklenen tepkiyi göstermede ağırlığı ve üstelik plandan ziyade programlama niteliğini taşıyan teşviki sanayin dar kapsamı, başarısızlığın nedenleriydi.

Milli sanayiye geliştirmek için getirilmiş olan çeşitli hammaddelerin ithalatını kolaylaştıran gümrük tedbirleri alındı.

Ayrıca bu dönemde imparatorluktan miras kalan askeri fabrikaları devralmak üzere 1924 yılında “Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası” yanında aynı yılda Türkiye İş Bankası’nın da kuruldu.

Milli Bankaların kurulması yanında İstanbul Ticaret ve Tahıl Borsası da açılmıştı. Yine bu dönemde anonim şirketlerin kurulmaları da kolaylaştırılmıştı.

Bu dönemde, bütün dünya ekonomilerini sarsan 1929 dünya iktisat buhranı patlak vermiştir. Kuşkusuz, bu buhran, (bu dönemde) liberal iktisat politikası izleyen ülkemizi de olumsuz etkilemiştir.

İktisadi hayattaki güçlüklerle rağmen, yukarıda sayılan birçok önemli iktisadi işler yapılabilmiş, özel teşebbüse bu dönemde oldukça geniş yardım ve teşvikler sağlanmıştı. Ancak, bu politika uygulamaları iktisadi hayatta ancak sınırlı bir gelişme yaratabilmiştir. Şeker ve çimento sanayi kurulmaya başlanmış, tarımda bir miktar teknik ilerleme görülmüş, bankacılık, ticaret, ulaştırma faaliyetleri hafifçe canlanmaya başlamıştı. 1924-1929 döneminde GSMH yılda ortalama % 10.9, sınai üretimi ise % 8.5 oranında artış kaydetmişti. Bu sonuç, üretim kapasitesine yapılan ilavelerden çok, geçmişte meydana gelen kapasite boşluklarının kullanılmasının bir sonucuydu. Bu dönemde tarımsal üretimde görülen hızlı artış ise, aktif nüfusun savaş sonrasında

³¹ S. Rıdvan Karluk, **Türkiye Ekonomisi: Tarihsel Gelişim-Yapısal Değişim**, İstanbul: Beta Yayıncılık, 1995, s. 71.

toprağa geri dönmesinden kaynaklanmıştı. Bununla beraber bu sınırlı kalkınma tatmin edici sayılmamış, özellikle yöneticiler kalkınmanın hızından memnun kalmamışlardı ³².

Bu dönemin başlangıcında, 1927 yılında Türkiye Cumhuriyet’inde ilk defa bir Sanayi Sayımı yapılmıştır. Sayım, 1913-1915 Osmanlı Sanayi Sayımlarından farklı olarak tüm ülkeyi kapsamıştı. Elde edilen sonuçlara göre, ülkede üretilen değerin % 65’i tarım+sanayi sektöründen kaynaklanmaktaydı. 1927 yılında sınai üretimin % 44’ü gıda, % 29’u ise dokuma ve giyim sanayinden oluşmuş, ithalatın % 90’nı sanayi ürünlerinden meydana gelmişti. Bunun % 70’i tüketim, % 30’da ara ve yatırım maddeleriydi.

1927 Sanayi Sayımına göre, Türkiye’de 65.245 işyeri vardı. Bunların arasına, ev dışında üretim yapan tüm sınai işletmeleri ile esnaf ve zanaatkarlar da dahil edilmişti. Bu miktarın ancak 155’i, 100 kişiden fazla işçi çalıştırmaktaydı. 10 kişiden fazla işçi çalıştıran işyerlerinin toplam içindeki oranı, % 3 idi. Toplam çalışan işçi 256.900 civarında olup, işyeri başına ortalama 2.5 işçi düşmekteydi. Bu işyerlerinde çalışan çocuk işçi sayısı fazlaydı. Ayrıca sosyal güvenlik sistemi de zayıftı.

Cumhuriyet’in ilk on yılı içinde sanayi sektörünün GSMH içindeki payı % 10’lar seviyesinde seyretmiştir. 1923 yılında Türkiye’nin milli geliri (GSMH) cari sektör fiyatlarıyla 952 milyar TL idi. 1929 yılına gelinceye kadar GSMH, yılda % 17 oranında artarken, sanayi geliri % 67 oranında gelişmiştir. 1923-1924 döneminde sanayi sektörü hasılası, cari faktör fiyatlarıyla 122 milyar TL (% 11.2 pay) iken, 1925-1929 döneminde 180 milyar TL (% 10.7 pay ve % 12 büyüme)’dir.

Cumhuriyetin ilk on yılında hükümet sanayi sektörüne öncelik veren bir kalkınma stratejisini benimsemesine rağmen, tarım sektörünü de ihmal etmemiş ve bu sektörü desteklemeye devam etmişti. Çünkü sanayin gelişmesi için gerekli sermaye, döviz ve işgücünü sağlayacak tek sektör, tarım idi. Sanayi ancak, tarım sektöründe yaşayan ve o zamanlar nüfusun % 81’ini oluşturan çiftçilerin satın alma güçlerinin yükseltilmesiyle gelişebilirdi. Hükümetin temel hedefi sanayileşmeyi gerçekleştirmek olmasına rağmen, tarım sektörü desteklenmeden bu temel hedefe ulaşmak mümkün değildi.

³² Uludağ, Arıcan, s. 7-8.

Sanayileşme, ilke olarak özel girişim eliyle serbest piyasa şartlarında gerçekleştirilecekti. Fakat yerli sanayiın ülke ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalması ve işlenen teşvik politikalarına rağmen istenilen başarıya ulaşılamaması sonucunda, izlenen temel politikalar 1930’lu yılların ortalarından sonra değiştirilmiş ve “ithal ikameci” ve “korumacı” politikalara ağırlık verilmeye başlanılmıştı³³.

2.3. 1930-1945 DÖNEMİNDE TÜRKİYE’NİN EKONOMİK YAPISI

1930-1933 yıllarında Türkiye Cumhuriyetinin ekonomik sorunlarına devletçe yön verilmesi ve bu sorunların incelemeye tabi tutularak programlaştırılması sağlanmıştı.

Çünkü, 1923-1931 döneminde devletçe yapılan bütün teşviklere rağmen yerli özel sektör gereken ölçüde başarılı olamamıştır. Bunun yanın sıra yabancı sermaye ve kredi, devlet adamlarının olumlu davranışlarına rağmen ülkeye girememiştir. 1929’da başlayan dünya ekonomik buhranı ülkemizi de etkisi altına almış ve devlet müdahalesinin ekonomide daha yoğun biçimde uygulanmasını zorunlu kılmıştı³⁴.

1930 Dünya Ekonomik krizi sonucu dünyada tarım ve hammadde stoklarında görülen anormal miktardaki artış tüm dünyada tarım ve hammadde fiyatlarında büyük bir düşüşe neden oldu. 1929-1933 yılları arasında dünya ticaret hacminde çok büyük gerileme yaşandı. Dünya’da yaşanan ekonomik kriz Türk ekonomisini de olumsuz yönde etkiledi. Türk ekonomisinde şu olumsuzluklar meydana geldi.

1. Türk tarım ürünlerinin ihracat talebi düştü.
2. Tarımsal ürünlerimizin genel fiyat düzeyi düştü.
3. Türkiye yapacağı ithalatın finansmanı için borç bulamamaya başladı.
4. Türk endüstrisinde Pazar sorunu başladı.

5. İhracata yönelik tarımsal ürün üreten borçlu köylüler ürünlerini yok pahasına satmak zorunda kaldılar.

³³ Karluk, s. 72-73.

³⁴ Uludağ, Arıcan, s. 11.

6. Endüstri sektörüne yönelik tarım sektöründen gelen talep azaldı.

7. Dış ticaret açığı arttı.

8. Türkiye’de 1932 yılında büyük bir kuraklık yaşandı ve buğday rekoltesi % 35 oranında düştü³⁵.

Dünya buhranında Türkiye’nin izlediği ekonomik politikanın niteliğinden dolayı en çok kaybeden kesim tarım kesimi olmuştur. Tarım kesiminin iç ticaret hadleri 1928 yılında 100 iken, 1934 yılında 65’e inmişti³⁶.

Kısacası Türkiye Cumhuriyeti, ilk on yılında özel girişime öncelik veren, liberal bir ekonomik gelişme programıyla yola çıkmış, 1930’lu yılların başında ise iç ve dış faktörlerin etkisiyle, devletin ekonomik hayatta daha fazla rol aldığı ve doğrudan sanayi yatırımlara giriştiği bir noktaya gelmişti. Fakat bu model Sovyetler Birliği’nde uygulanan ekonominin bütün sektörlerini kapsayan, merkezi plana dayalı politikadan farklı olarak doktriner olmayan ve pratik ihtiyaçların doğurduğu pragmatik bir uygulamadır. Bu modele, devletin ekonomik hayata katılım ve müdahale dozunun arttığı “ Karma Ekonomi” modeli denir³⁷.

Devletçiliğin 1932-1939 yılları arasında yeknesak bir seyir göstermediği dikkati çekmektedir. Yabancı özel teşebbüslere ve imtiyazlı şirketlere karşı tutum oldukça istikrar göstermektedir. Bu devrede madencilik sahasındaki yabancı işletmeler ve yabancı şirketlerin hisseleri satın alınarak millileştirmeye gidilmiştir. Yabancı şirketlere ait imtiyazlı inhisarlar ve İstanbul’da yabancı şirketlerin yürüttüğü beledi hizmetler de millileştirilmiştir. 1937 yılı içinde yabancı sermayeye ve yerli özel teşebbüse karşı biraz daha ılıman bir havanın estiğini görüyoruz³⁸.

1930’lu yıllar Türkiye’de izlenen devletçi iktisat politikalarının biçimlenmesinde şu etmenler etkili olmuştur.

³⁵ İlker Parasız, **Türkiye Ekonomisi 1923’ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları**, 1. Baskı, Bursa: Ezgi Kitabevi, 1998, s. 48.

³⁶ Selim İlkin, İlhan Tekeli, **Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu**, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları, 1982, s. 328.

³⁷ Yakup Kepenek, **Türkiye’de Kamu İktisadi Teşebbüsleri**, İstanbul, 1990, s:29.

³⁸ Korkut Boratav, **Türkiye’de Devletçilik (1923-1950)**, Ankara: Savaş Yayınevi, 1962, s. 71.

1. 1923-1929 yılları arasında izlenen liberal iktisat politikalarından fazla başarılı sonuç elde edilmemesi,

2. 1929 ekonomik krizinin tüm dünya ekonomilerini olumsuz yönde etkilemesi,

3. Sovyetler Birliğinde uygulanmakta olan planlı iktisat politikalarının ilk sonuçlarının başarılı olması,

4. Batı ülkelerinde klasik iktisat politikalarının 1929 krizine çözüm getirememesi üzerine devletin ekonomiye müdahale etmesini savunan yeni görüşlerin ortaya atılmaya başlanması ve bu yönde iktisat politikaları izlenmeye başlanması³⁹.

1933 yılında hazırlanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı 1934 yılında uygulamaya konulmuştu. Böylece devlet 1933-1938 yılları arasında uygulanan BBYKP ile iktisadi hayata girmiş ve devlet işletmeciliğine başlamıştı. Planın temel amaçları şunlardır:

1. Ana hammaddeleri Türkiye’de yetişen ya da kısa bir zaman içinde temini mümkün görülen endüstri kollarını ele alması,

2. Kurulacak fabrikalar büyük sermaye ve teknik güce gereksinim gösterdiğinde, kuruluşların devlete ya da ulusal kuruluşlara bırakılması,

3. Kurulması düşünülen endüstrilerin üretim kapasitelerinin gereksinim ve tüketimle orantılı olması⁴⁰.

Büyük dikkat ve itina ile uygulamaya konan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı 1934’ten itibaren hızla yürütülerek II.Dünya Savaşından önce tamamlandı. Plana göre kurulması düşünülen 20 kadar fabrikanın önemli bir kısmı 1935-1937 yılları arasında tamamlandı ve bunların bazıları bizzat Atatürk tarafından açıldı. Açılan fabrikaların önemli bir kısmı Anadolu’da yer alıyordu. Böylece özel sektörün yatırım için fazla

³⁹ Parasız, **Türkiye Ekonomisi 1923’ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları**, s. 29.

⁴⁰ Parasız, **Türkiye Ekonomisi 1923’ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları**, s. 50.

itibar etmediği Anadolu, zamanına göre modern sayılabilecek çeşitli sanayi kuruluşlarına sahip oldu.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı dahilinde üretime geçirilen fabrikalar şu şekilde sıralanabilir.

1. Bakırköy Dokuma Fabrikası (1934),
2. Kayseri Dokuma Fabrikası (1935),
3. Keçiözümlü Kükürt Fabrikası (1935),
4. Isparta Gülyağı Fabrikası (1935),
5. Paşabahçe Şişe Cam Fabrikası (1935),
6. Zonguldak Somikok Fabrikası (1935),
7. İzmit Kağıt Fabrikası (1935),
8. Malatya Dokuma Fabrikası (1937),
9. Ereğli Mensucat Fabrikası (1937),
10. Nazilli Basma Fabrikası (1937),
11. Bursa Merinos Fabrikası (1938),
12. Sivas Çimento Fabrikası (1938),
13. Gemlik Suni İpek Fabrikası (1938),

14. 1937’de kurulmasına başlanan Karabük Demir-Çelik Fabrikası’nın yüksek fırınlarından biri 1939’da açılarak müessese kısmen faaliyete geçirildi.

15. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı içinde bulunan ve makine siparişi Mayıs 1937’de yapılan Ergani Bakır madeni tesislerinin de 1938’de açılması planlanmıştı.

Ancak süresi içinde tamamlanamadığından İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'na alınmıştı⁴¹.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plan'ında öngörülen ve büyük ölçüde gerçekleştirilen endüstri dalları şunlardır.

1. Çimento, cam ve şişe endüstrisi,
2. Tekstil endüstrisi,
3. Demir-Çelik endüstrisi,
4. Kimya Endüstrisi,
5. Kükürt Endüstrisi,
6. Şeker Endüstrisi,

Bu endüstri dallarında kurulması amaçlanan fabrikalar için 43.453.000 TL finansman öngörülmüştü. Bu fabrikalar için gerekli olan finansmanın 39.978.000 TL'lik kısmını Sümerbank, geri kalan kısmını İş Bankası karşılayacaktı. Ancak zaman içinde, amaçlanan endüstrilerin gerçekleşmesi için gerekli olan miktar önce 65 milyon TL'ye daha sonra da 100 milyon TL'ye yükseltildi⁴².

Planlanan fabrikaların yer seçimi konusunda, hammadde kaynaklarına ve iş gücüne yakın olması istenmiştir. Buna rağmen tesislerin ülkeye dengeli dağılması, özellikle İç Anadolu gibi nispeten geri kalmış bölgelere kaydırılması düşüncesi ağır basmıştır.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının sunuş yazısında plana özel girişimciler tarafından kurulmasına imkan olmayan tüketim malları yanında ara malı da üretecek olan tesislerin dahil edileceği ve bununda özel girişimciler için daha geniş daha yararlı imalat olanağı yaratacağı ifade edilmiştir⁴³. Bu ifade hükümetin ekonomik kalkınmada

⁴¹ Yaşar Semiz, **Atatürk Döneminin İktisadi Politikası Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti**, Konya: Saray Kitabevi, 1996, s. 161-162.

⁴² Parasız, **Türkiye Ekonomisi 1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları**, s. 50.

⁴³ İlkin, Tekeli, s. 117-118.

özel sektörü tamamen dışlamadığını, devletçi sanayileşmenin zorunluluktan kaynaklanan pratik bir politika olduğunu göstermektedir.

Görülüyor ki planda yapımı öngörülen tesislerin büyük çoğunluğu çok kısa sayılacak bir süre içinde kurulmuş ve üretime açılmıştır. Plan dönemi içinde başlanamayan dört fabrika ise daha sonraki yıllarda kurulup faaliyete geçirilebilmişti. Sonuç olarak Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının başarılı bir şekilde uygulandığını söyleyebiliriz⁴⁴.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın başarıya ulaşılacağına inanılması üzerine İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın hazırlanmasına başlandı. Bu amaçla Ankara'da 20-24.1.1936 tarihleri arasında bir "Sanayi Kongresi" toplandı. Kongrede alınan kararlar uzmanlar tarafından incelenerek İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın projesi olarak hazırlandı ve hükümete sunuldu.

Planda II. Dünya savaşının arifesindeki gerginliğin doğurabileceği problemler göz önünde tutulduğundan ekonomik gücün hızla arttırılması fikri hakimdi. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planının temel amaçları ise şunlardır:

1- Birinci Beş Yıllık Sanayi Plan'ında olduğu gibi İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda da öncelikle ham maddesi tamamen içeride bulunan, iktisadi yapı ve şartlarımıza uygun sanayi kolları ele alınması,

2- Sürümü az fakat dış ülkelerde talebi fazla olan madenlerimiz, hem ham madde hem de yarı mamul madde halinde ihracata hazır duruma getirilmesi,

3- Su ürünlerine önem verilmesi, meyvelerimizin iç ve dış piyasada sürümünün arttırılması,

4- Ülkenin enerji ihtiyacı giderilmesi, elektrik santrallerinin kurulması,

⁴⁴ Mustafa Aysan, **Atatürk'ün Ekonomi Politikası**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Atatürk Devrimleri Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1980, s. 100.

5- Birinci Beş Yıllık Sanayi Plan'ında yer alan Karabük Demir Çelik Fabrikası ile Ergani Bakır tesisleri bitirilmesi, bu fabrikaların üreteceği yarı mamul maddeleri işleyecek yeni fabrikalar kurulması,

6- Devlet sektörlerinin kurulmasının yanı sıra özel sektör ve tarım sektörünün de geliştirilmesi,

7- Bunların yanında ayrıca sosyal refah seviyesinin arttırılması için gayret sarf edilmesi⁴⁵.

Ayrıca planda muhtelif projeler arasında koordinasyon tesisi, gerekli hammaddelerin temini satış imkanları, gerekli döviz ihtiyaçları gibi konularda ele alınmıştı. Birinci plandaki 20 fabrikalık hedefe karşılık bu planda 100 fabrikanın yapılması öngörülmüştü. Bu planda öncelikle sermaye malları üretimi ele alınmakta ve öncelikle ülkenin doğal kaynaklarının kullanılacak yeni fabrikalar düşünülmüştü.

1939 yılında II. Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle planda öngörülen bazı işler tamamlanamamıştı. Çünkü, 1938 Eylül ayında, İkinci Dünya Savaşı tehdidi ortaya çıktığından Türk Hükümeti İkinci Sanayi Planını 4 yıllık olarak yeniden revize etti. Fakat savaş başlamadan önce bu plandan da vazgeçilerek, savaş ekonomisine uygun hedefleri içeren "İktisadi Savunma Planı" yürürlüğe kondu⁴⁶.

İkinci Dünya Savaşı yılları, savaşa girmemesine rağmen Türkiye için iktisadi (ekonomik) açıdan oldukça sıkıntılı bir dönemdi. Çalışan nüfusun büyük bir kısmının silah altına alınması nedeniyle, tarım ve sanayide üretim düşmüştü. İthalat imkansızlıkları ekonomideki mal stokunu azaltmıştı. Seferberlik masraflarını karşılamak için hükümet para basma yolunu seçmişti. 1938'de çıkarılan bir kararname ile Merkez Bankası'na, Hazine güvencesi taşıyan kamu bonoları karşılığında dolanım para çıkarma yetkisi verildi. Bu uygulamalar sonucunda kamu kesiminin Merkez Bankası'ndan borçlanması 1938 yılı sonunda 84 milyondan 1942 yılı sonunda 605 milyon liraya, dolanımdaki banknot değeri ise 1938'de 282 milyon liradan 1942 yılında 734 milyon liraya çıktı. Böylece ortaya parasal genişleme çıktı. Buna ithal mallarındaki

⁴⁵ Semiz, s.162-163.

⁴⁶ Uludağ, Arıcan, s. 14-15.

kıtlık, halkın panik içinde tüm mallara olan talebinin artması, buna karşılık tüccarın stok yapması da eklenince fiyatlar hızla yükselmeye başladı. Hükümet fiyat artışlarını önleyebilmek için aşağıdaki tedbirleri almak zorunda kaldı.

1- Hükümet, sıkı bir fiyat denetim politikası uygulayarak piyasalara müdahale etti.

2- 1940 yılı başında Meclis'te kabul edilen Milli Korunma Kanunu hükümet ve belediyeler tarafından saptanan fiyatlara uymayanlara (muhtekirlere) ve mal stok edenlere çok ağır cezalar getirdi.

3- Hükümete özel mallara el koyma yetkisi verildi.

4- Şehirlerde Fiyat Denetleme Encümenleri kuruldu, narh sisteminin alanı çok genişletildi.

5- Şehirlerin yiyecek ihtiyacını karşılamak için önce Ticaret Ofisi, İaşe Müdürlükleri ve İaşe Heyetleri kuruldu, sonra da bazı mallarda karne ile tayınlama yöntemi uygulandı.

6- 1941 yılının sonuna doğru iyice artan un ve şeker sıkıntısı karşısında pasta ve benzeri unlu yiyeceklerin yapılması yasaklandı.

7- Yine 1941 yılının sonuna doğru ekmek karneye bağlandı. Önce yetişkinlere günde 300 gram, çocuklara günde 150 gram veriliyordu. 1942 yılı Nisan ayında kişi başına ekmek 150 grama düşürüldü. Karne ile ekmek tayınlama sistemi, savaş sonrasında, 1947 yılının Eylül ayına kadar yürürlükte kaldı.

8- Savaş'ın şiddetlenmesiyle birlikte yiyecek yanında bez, basmam, kömür, petrol ve gazyağı gibi bazı ihtiyaç maddelerine de tayınlama uygulandı.

Hükümet aldığı bu tedbirlerle enflasyonun ve kıtlıkların önüne geçemedi. Savaşın üçüncü yılında, bir yandan para basarak Savaşın da etkisiyle artan kamu harcamalarını karşılamanın, öte yandan yasal ve polis gücü ile enflasyonu ve kıtlıkları

önlemenin giderek çıkmaza girdiği görüldü. 1942 yılı sonunda, devlet gelirini artırmak için olağanüstü bir vergi yasası, Varlık Vergisi getirildi⁴⁷. İthalat işleri gayrimüslim azınlık tüccarlarının elinde olduğu için, asıl muhtekirler bunların arasında sivrilmiş ve her tarafta birtakım şüpheli milyonerler türemiştir. Ayrıca, dış ticaretin devletleştirilmesine cesaret edilememiştir. Milliyetçi çevrelerde bu durumun yarattığı öfke, esasında haklı bir verginin, haksız sayılabilecek uygulamasına yol açmıştı. Varlık Vergisi'nden beklenen hasılat, 164.368 mükelleften 465 milyon lira idi. Ücretlilere yapılan birtakım haksızlıkların ve maddi hataların düzeltilmesiyle, bu rakam 425 milyon liraya indirilmişti. Tahsilat, 315 milyon lira olmuştu. 465 milyon lira olarak hesaplanan verginin 317 milyon lirası İstanbul'a düşmekteydi. İstanbul'da bunun 221 milyon lirası tahsil edilebilmişti. Azınlıkların ise 280 milyon lira vergi ödemesi gerekmekteydi. Vergi, bir kısım azınlık tüccarlarının apartmanlar gibi taşınmaz mallarının Anadolu'nun büyük çiftçilerinin eline geçmesine yol açmasına rağmen İstanbul'un ticari yapısında esaslı değişikliğe neden olmamıştı. Bazı azınlık tüccarları vergilerini ödemeyi reddetmişlerdi⁴⁸.

Olağanüstü devlet harcamalarını karşılamak için olağanüstü vergi koyulması, bu verginin varlıklı olanlardan ve sıkıntılı ortamın yarattığı fırsatlardan rant elde etmiş olanlardan alınması, pozitif ve normatif iktisat ilkeleri ile tutarlı bir karar sayılabilir. Nitekim, Varlık Vergisi gelirleri sayesinde kamu harcamaları için Merkez Bankası'ndan alınan avans 1942'den sonra artmadı ve banknot emisyonundaki artış da durdu. Ancak, bu yasanın uygulanma biçimi bir felaket oldu. Varlık Vergisi çok keyfi ve vatandaşlar arasında ayrıcalık gözetilerek, özellikle gayrimüslimler üzerine yüklenir biçimde uygulandı. Vergi veremeyenlerin mallarına el koyuldu. Dahası borcunu ödemeyen ya da ödeyemeyen bazı yükümlüler Aşkale'ye sürgün edilip yol yapımında zorla çalıştırıldılar.

İkinci Dünya Savaşı'nın son üç yılında gittikçe artan sıkıntılar üretimin sürekli olarak düşmesine neden oldu. 1945 yılında GSMH 1939 yılı düzeyinin yüzde 20 altına geriledi. Sonraki yıllarda, silah altındaki nüfusun çiftliklere dönmesi, ithalat

⁴⁷ Yenal, s. 73-74.

⁴⁸ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni Dün-Bugün-Yarın**, I. Cilt, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1998, s. 476.

olanaklarının açılması ve piyasaların canlanması ile GSMH yılda ortalama yüzde 7'ye varan bir büyüme göstermiş ise de, 1949'da Savaş öncesi düzeyine ancak varabilmişti⁴⁹.

2.4. 1946-1949 DÖNEMİNDE TÜRKİYE'NİN EKONOMİK YAPISI

Bu dönem bir geçiş dönemidir. Öyle ki, bu dönemde devletçi ve müdahaleci bir iktisat düzeninden, Özel Girişimci ve liberal bir düzene geçiş hazırlıkları olmuştu. Bu durumu önce, dünyanın genel koşulları ortaya koymuştu. İkinci Dünya Savaşı bitmiş ve Batı demokrasileri, özellikle ABD savaşı yenilgiyle bitiren ülkeler arasında bulunmuşlar, Türkiye'de de iç ve dış etkenlerin etkisiyle kendisini Batı'ya daha yakın hissetmiştir. İç etken, iktidarın devletçi ve müdahaleci olmasına rağmen yapısında Özel Girişim'in olması, ayrıca "muhalefet" in de çok daha hatta bazen tamamıyla Özel Girişimci olmasıydı. Dış etken ise, o dönemde Stalin tarafından Sovyetlerin ülkemizden bazı toprak isteklerinde bulunması, buna karşın Batı'nın, özellikle ABD'nin, savaştan zarar görmüş ve iktisadi bakımdan sıkıntı içinde bulunan ülkelere, bu arada bize "Marshall Yardımı" gibi yardımlara hazırlanması ve bunun uygulanmaya başlamasıydı. Tüm bunlar Türkiye'yi Batı modeli, Özel Girişimci, liberal, serbest rekabetçi bir iktisat düzenine yaklaştırmıştı⁵⁰.

Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi, yaygın bir kanının aksine, iktisat politikaları ve ekonominin genel yönelişi üzerinde belirgin bir değişiklik meydana getirmemişti. Bu yargıyı doğrulayabilmek için dönemin iktisadi icraatının ve başlıca uğrak noktalarının gözden geçirilmesi gerekmektedir.

1946 yılına salt iktisadi bakımdan bir dönem noktası niteliği kazandıran özellik, 16 yıldır kesintisiz olarak izlenen kapalı, korumacı, dış dengeye dayalı ve içe dönük iktisat politikalarının adım adım gevşetildiği; ithalatın serbestleştirilerek büyük ölçüde arttırıldığı; dış açıkların kronikleşmeye başladığı; dolayısıyla dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımları ile ayakta duran bir ekonomik yapının yerleşmesi olmuştu. Bu dönemde, serbestleşmeye yönelen bir dış ticaret rejiminin sonucu olarak, iç pazara dayalı bir sanayileşme programı değil, dış pazarlara dönük ve tarıma, madencilğe, alt yapı yatırımlarına ve inşaat sektörüne öncelik veren bir kalkınma

⁴⁹ Yenal, s. 74-75.

⁵⁰ Nazif Kuyucuklu, **Türkiye İktisadı**, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1993, s. 193.

anlayışı gündemdedir. Liberal dış ticaret politikaları bu dönemin bitiminde çok uzun bir süre için terk edilecekti. Ancak, kronik dış açıklar kanalıyla dışa bağımlı hale gelen ekonomik yapı, bu dönemin bir armağanı olarak Türkiye ekonomisinin kalıcı bir özelliği olma niteliğini kazanacaktı⁵¹.

1946 yılın başlarında hala eski ve devletçi-korumacı alışkanlıkların izleri vardı. Bunun en açık belirtisi, 1945 yılında bakanlıklar arası bir komisyonca başlatılan, 1946'nın ilk yarısında tamamlanan ve hazırlıklarına Şevket Süreyya ve İsmail Hüsrev gibi eski Kadrocu'ların aktif olarak katıldığı **Beş Yıllık Sanayi Planı**'dır. Bu plan, kalkınma ve sanayileşme hamlelerinde devletin öncülüğünü zorunlu görmekteydi. Dış ekonomik ilişkilere de ekonomik bağımsızlık perspektifi ile bakmaktaydı. 1946 planı, açık pazar koşullarının belirleyeceği bir ihtisaslaşma modeline değil tüm sektörlerin ve öncelikle sanayinin gelişmesinden türeyen yaygın ve dengeli bir kalkınma sürecine dayanmayı öngörüyordu⁵². **1946 İvedili Sanayi Planı** olarak da bilinen rapor, İBYKP'da yer alan ana ilke ve hedeflere yer veriyordu. Bölgesel uzmanlaşmayı ve enerji kaynaklarını sanayi tesislerinin etrafında toplamayı öngörüyordu⁵³. İç ve dış dengelerin bu türden bir gelişme modelini gündem dışı bıraktığı kısa sürede anlaşılabilecekti. 1946 planının hazırlanmasından birkaç ay sonra, 7 Eylül 1946'da bir dolar karşılığı Türk lirası 1.28'den 2.80'e çıkarılarak Cumhuriyet tarihinin ilk büyük devalüasyonu, ekonomiyi dünya ekonomisine entegre etmeye yönelik liberalizasyon tedbirleri ile birlikte uygulamaya konuyor ve dış yardım arayışlarına giriliyordu. Bu girişimlerde 1946 planının bir ayak bağı olacağını fark eden iktidar bu planın yerine **Türkiye Kalkınma Planı**'nı hazırlattı. Farklı ve daha liberal iktisatçılardan oluşan bir kadroya 1947 yılında hazırlatılan bu plan da, özel teşebbüsün rolünün ve tarım, ulaştırma, enerji sektörlerine verilen önceliğin arttığı görülmektedir⁵⁴. Planın hazırlanma görevi Kemal Süleyman VANER'e verildiği için **1947 Vaner Planı** olarak da bilinen bu planın hazırlanması sırasında plancılara ana hedeflerle ilgili ve kesin bir talimat verilmemişti. Yalnızca kredi temini amacıyla dış ekonomilerdeki gelişmelerin göz önüne alınması hatırlatılmıştı. Planın dış finansmanı veri alması izlenecek

⁵¹ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, 4. Baskı, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1993, s. 74.

⁵² Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, s. 76-77.

⁵³ Karluk, s. 78.

⁵⁴ Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, s. 77.

stratejileri büyük ölçüde etkiliyordu. Kredi verecek kaynakların eğilimine paralel olarak tarım-sanayi, özel sektör-kamu sektörü, alt yapı yatırımlarına öncelik verilmesi-üretici yatırımlara öncelik verilmesi, ileri teknoloji-ülke koşullarına uygun teknoloji ikilemlerinin aşılması gerekiyordu. Bu ikilemlerden tercihler şu şekilde yapılmıştı.

- Öncelikli olarak tarım sektörü seçilmiştir. Diğer sektörler tarımsal gelişmeye yardımcı olacak şekilde ele alınmıştı.
- Başta yol yapımı olmak üzere alt yapı yatırımlarına öncelik verilmiştir.
- Özel sektörün, faaliyet göstermek istediği sahalarda, tam bir serbesti içinde davranmasının sağlanması ilkesi benimsenmişti.

Planın öncelik verdiği sektörler şöyle sıralanabilir: (1) Tarım, (2) Ulaştırma, (3) Büyük su işleri, (4) Enerji, (5) Demir-Çelik, (6) Çimento, (7) Madenler, (8) Endüstri⁵⁵. Bu plan, resmen uygulamaya konmamıştır. Fakat bu plan, devletçi-korumacı bir sanayileşme anlayışının artık kesinlikle gündem dışı olduğunu kanıtlayan bir belgeydi.

1947 CHP Kurultayı, Batı modeli, Özel Girişimci, liberal, serbest rekabetçi bir iktisat düzene kesin olarak yönelmenin kesinleştiği bir uğrak olarak algılanabilir. Parti dışında solcu ve ilerici akımların tasfiyesinden, parti içinde de reformcu ve demokrat grupların etkisiz bırakılmasından sonra yapılan Kurultay, sermaye çevrelerinin ekonomik taleplerinin pek çoğunu benimsiyor ve devletçiliği esas olarak özel teşebbüse yardım etmeye dönük bir ilke olarak yeni baştan yorumluyordu⁵⁶. Kurultayca kabul edilen programda devletçilik ilkesi, önceki programlara göre çok daha geniş yer kaplamaktaydı. Ancak, “devletçilik” bir yığın laf kalabalığı ve merasimle tasfiye edilmekteydi. Kurultayda bütün çaba, devlet işletmeciliğinin sınırını, özel sermayeyi tedirgin etmeyecek, bir biçimde çizmekti. Ayrıca, devlete, özel teşebbüse yardım görevini yüklemektir. Özel teşebbüsle devlet kuruluşları arasında ortaklıklara cevaz vermek ve bütün bunları “devletçilik” adına yapmaktır. Bu programda ki hükümlerle devletçilik özellik taşıyan bir iktisat politikası olmaktan çıkmaktaydı. Böylece, 1947 yılı

⁵⁵ Parasız, *Türkiye Ekonomisi 1923’ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, s. 73.

⁵⁶ Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, s. 77-78.

sonunda, CHP'nin devletçilik anlayışı, DP'nin iktisadi görüşleri ile esasta birleşmiş bulunacaktır⁵⁷.

1948 yılında bir Türkiye İktisat Kongresi düzenleyerek devletin ekonomik işlevlerinin tek tek sayılarak sınırlanmasını talep eden İstanbul Tüccar Derneği'nin önerileri ile CHP ve DP'nin bu yıllardaki iktisadi platformları arasında büyük bir paralellik vardı. Tek önemli fark, İstanbul burjuvazisi ve DP, sayılan alanların dışında kurulmuş olan devlet işletmelerinin giderek özel teşebbüse devrini istiyordu. Fakat CHP, bu alanlarda yeni kamu yatırımlarına girişmemeyi kabullenmekle birlikte varolan işletmelerin devrini benimsemedi. Ancak, bu konuda CHP'nin daha gerçekçi olduğunu zaman göstermiştir. DP'nin kurduğu ilk hükümet programında yer almasına rağmen, hiçbir devlet işletmesinin özel sektöre doğrudan devralınması mümkün olamamıştı. İşlevleri değişmiş olmasına rağmen devlet kesimi varlığını DP iktidarları döneminde de sürdürmüştü. Kamu yatırımları da DP'nin genişleme konjonktürünü sürükleyen etkenlerden biri olarak önemli rol oynamıştı.

Sermaye çevrelerinin talepleri, kalkınma stratejisi ve devletin ekonomik rolü gibi konularda CHP ve DP iktidarları arasında gözlenen süreklilik, dış ekonomik ilişkilerde de vardı. Dış yardım, yabancı sermaye ve dış ticaret rejimi konularında, dünya ekonomisi ile piyasa ilişkilerine, göreceli serbest ticarete ve açık ekonomi koşullarına dayalı bir eklemlenme eğilimi bütün dönem boyunca süregelmişti.

Savaş sonuna 250 milyon dolarlık, yani 1946 ithalat hacminin iki mislinden daha fazla bir döviz rezervi ile giren ve 1946 yılında da 100 milyon dolara yakın bir dış ticaret fazlası veren Türkiye, CHP ve DP hükümetleri dönemlerinde, hiçbir ekonomik mantığa dayanmadığı halde yoğun bir dış yardım arama çabasına girdi. Önce Truman Doktrini, sonra da Marshall Planı çerçevesi içinde yardım almaya başladı. Keza, yabancı özel sermaye yatırımlarının olumlu etkileri, 1920'li yılları andıran değerlendirmelerle abartılmıştı. Yabancı sermayeye konulan sınırlamalardaki ilk gevşetmeler CHP tarafından Mayıs 1947 ve Mart 1950'de yapılmıştı. DP iktidarı aynı yönelişi 1951'de Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu, 1954 başlarında ise Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ile Petrol Kanunu'nu kabul ederek sürdürmüştü.

⁵⁷ Korkut Boratav, **Türkiye'de Devletçilik**, 1. Baskı, Ankara: Savaş Yayınevi, 1982, s. 275-280.

Dış ticarete korumacılığın gevşetilme sürecinin ilk adımı 1946 devalüasyonu ile birlikte, ithalatta miktar kontrollerinin (kotaların) uygulanmasını sınırlayan liberasyon listelerinin saptanmasıyla başlar. Bu başlangıç, DP'nin 1950 Haziran'ında 11704 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla ilan edilen ithalat rejimi ile oldukça ileri bir aşamaya getirilmişti. Üç yıl boyunca Türkiye, gümrük tarifeleri dışındaki koruma önlemlerinin büyük ölçüde kaldırıldığı bir dış ticaret politikası izlemiştir⁵⁸.

1946 Devalüasyonundan sonra 1950 yılına kadar geçen dönem içindeki ekonomik göstergeler ise şöyledir: Devalüasyonun yapıldığı sırada Türkiye'nin elinde altın cinsinden önemli sayılabilecek bir döviz rezervi vardı. Bu rezerv savaş içinde, ortaya çıkabilecek olağanüstü durumlara yönelik olarak tutulmuştu. Fakat bu rezerv devalüasyon ertesinde, dış kaynak arayan Türkiye'nin karşısına önemli engeller çıkartacaktı. Şöyle ki, savaş ertesinde de Türkiye ve Yunanistan'a yardımı sürdürmüş olan İngiltere, 1947 yılı Şubat ayından itibaren bu yardımı keseceğini açıklamıştı. Kısa bir süre sonra yani 12 Mart 1947 tarihinde Başkan Truman ünlü doktrinini açıkladı. Truman doktrini 300 milyon dolarlık kısmı Yunanistan'a 100 milyon dolarlık kısmı da Türkiye'ye verilmek üzere 400 milyon dolarlık bir yardımı içermekte idi. Türkiye'ye yapılan yardımın niteliği "askeri" idi. Türkiye'ye ekonomik yardım yapılmamasının gerekçesi, Başkan'ın Doktrininde de açıkça yer almıştı. Başkan Truman Türkiye'yi "bağımsız ve iktisaden güçlü" bir ülke olarak tanımlamaktaydı.

Savaş sonrasında ülke kalkınması için uzun dönemli dış kaynak arama uğraşısına giren Türkiye, 1947 yılında, yani devalüasyonun ertesinde 1930 yılından bu yana ilk kez dış ticaret açığı ile karşılaşacaktı. 1947 yılında bir önceki yıla oranla ihracatta sadece yüzde 5 oranında bir artış olurken ithalatta yüzde 100'ün üzerinde artış olmuştu. Bu gelişmeye bağlı olarak dış ticaret dengesi 21 milyon Dolar açık vermişti. Bu eğilim 1948, 1949 ve 1950 yıllarında da devam etmiştir. Dış ticaret 1946 devalüasyon kararlarına uygun olarak giderek serbestleştirildi. Bunun sonucunda ithalat arttı. İthalatın artması nedeniyle döviz rezervleri hızla erimeye, döviz taahhütleri ise artmaya başladı. Bu arada 1943 yılından sonra gerilemeye başlamış olan fiyatlar genel

⁵⁸ Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, s. 78-79.

seviyesi ilk kez 1947 yılında artama eğilimine girmişti. 1949 yılında ise yüzde 10 oranının üzerine çıkmıştı.

1946 Devalüasyonu'nu takip eden üç yıl içinde Türkiye'nin sağladığı dış kaynak 109.4 milyon Dolar olmuştu. Buna karşılık, 1930'dan bu yana açık vermeyen dış ticaret dengesindeki açık bu üç yıllık dönemde 142 milyon Dolar olarak gerçekleşmişti.

Teknik anlamda devalüasyondan beklenen ihracatı arttırma, gereksiz ithalatı maliyetler nedeniyle kısma yönündeki beklentinin de gerçekleşmediği devalüasyonu izleyen üç yılın verilerinden anlaşılmaktadır. İhracatta önemli bir artış olmamıştır. Bu arada 1948 yılı ihracatı kötü hava koşulları ve üretime bağlı olarak düşmüştü. 1949 yılında ise 1946 yılı seviyesine oranla yüzde 10 dolaylarında bir artış sağlanabildiği görülmektedir⁵⁹.

⁵⁹ Nazif Ekzen, **1946-1958-1970 Devalüasyonları**, Ankara: Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayınları, 1980, s. 41-43.

3. 1950-1958 DÖNEMİ TÜRKİYE’NİN EKONOMİSİ

3.1. DÖNEMİN EKONOMİK YAPISI

1945 sonrası başlayan liberalleşme ekonominin gelişmesine yol açmıştı. Ülke siyasi hayatında da çok partili rejime geçilmişti. DP, programında özel sermaye ve girişimciliğe büyük vurgu yapmıştı. 1950’de iktidara geçince de kendi programını uygulama imkanına kavuştu.

Aslında CHP’nin 1945 sonrası iktisat politikaları da, ekonomiye daha az müdahale eder bir görünüme bürünmüştü. CHP içinden doğan DP, bu yüzden CHP iktisat politikalarının sürekliliğini sağlamış oldu. Politika değişimi, yaslanılan seçmen tabanına kimin daha iyi hizmet edebileceğiyle sınırlı bir değişimdi. CHP 2. Dünya Savaşı esnasında ki politikaları ile ticaret ve sanayi burjuvazisi ile çiftçi kesimini karşısına almıştı. DP ise işte bu kesimlerin sözcülüğünü üstlenmişti.

Yine bu dönem iktisat politikalarının dışsal belirleyicisi ABD ve önderliğini yaptığı uluslararası kuruluşlardı⁶⁰. Örneğin Dünya Bankası Kurulu da “sanayiye değil, tarıma yönelin” biçiminde bir rapor hazırlar. 1950’de Dünya Bankası Heyeti Türkiye’ye gelmiştir. Bu heyetin 1951’de yayınlanan Barker raporunun reçetesi de şöyledir: “Geniş kapsamlı bir planlamadan kaçınılmalıdır. Kalkınmada ağırlık tarıma verilmelidir. Devletçilik tasfiye edilmeli, özel girişime her alan açılmalı, yasalar değiştirilerek, yabancı sermaye getirilmelidir. Enflasyon ve dış ödeme güçlükleri göz önünde tutularak kalkınma hızı yüksek tutulmamalıdır”⁶¹.

1950-1960 arası dönemde, iktisat politikalarının iki farklı safhada gelişmiştir. Birinci safha 1954’e kadar olan dönemdir. Bu dönem de Devlet, daha liberal politikalar izlemişti. İkinci safha ise 1954’den sonraki dönemdir. Bu dönem de ise devletçi uygulamalara dönülmüştür⁶².

⁶⁰ Abdülkadir Buluş, **Türk İktisat Politikalarının Tarihi Temelleri**, 1. Baskı, Konya: Tablet Yayınevi, 2003, s. 52.

⁶¹ Doğan Avcıoğlu, **Milli Kurtuluş Tarihi 1838’den 1995’e**, 4. Cilt, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1997, s. 1692-1693.

⁶² Buluş, s. 53.

DP tarafından uygulanan ekonomik kalkınma stratejisi ana hatları bakımından aşağıdaki noktalarda toplanabilir:

- İktisadi Devlet Teşebbüsleri ve devlet yatırımları azaltmamakla beraber özel teşebbüs teşvik görmüştü. Başka bir ifade ile, karma ekonomi sistemi çerçevesi içinde kamu kesimine kıyasla özel kesime önem artmıştı⁶³. Demokrat Parti programının 43. ve 45. maddeleri ve Birinci Menderes Hükümeti programı incelendiği zaman, bu partinin Devletçilik görüşünü bütünüyle reddetmediği, hatta programında bu ilkeye yer verdiği anlaşılmaktadır. Ancak D.P.'nin programında özel girişimin sürekli olarak ön planda tutulmuştur. Ayrıca D.P. programının 51. maddesinde olduğu gibi KİT'lerin özel teşebbüse devri de kabul edilmişti⁶⁴.

Demokrat Parti Programında;

Madde 43- “İktisadi hayatta özel teşebbüs ve sermayenin faaliyeti esastır. Onun için, hususi teşebbüs ve sermayeye serbestlik ve güvenle çalışmak şartları ve yeni yeni iş sahaları sağlanmalıdır”.

Madde 45- “Özel teşebbüs ve sermayenin yetip erişemeyeceği, yahut yeter ve yakın kar görmediği için girişemeyeceği, fakat bütün ekonomik faaliyetlere müessir olacak ve memleket müdafaasını sağlayacak mahiyetteki teşebbüslere girişmek; bilhassa ana sanayi ve büyük enerji santrallerini kurmak; bugün olduğu gibi, demiryolu, liman, su işleri yapmak; büyük taşıt vasıtaları inşa etmek ve işletmek;...”

Madde 51- “Varidat temini gayesiyle tesis edilerek bizzat devlet tarafından işletilmek suretiyle memlekette iş hacmini daraltan, hayatı pahalılaştıran tekel fabrikalarının elverişli şartlarla hususi teşebbüs ve sermayeye devrine taraftarız...”⁶⁵ kararları alınmıştır.

⁶³ Mükerrerem Hiç, “50 Yıl Boyunca, Muhtelif Dönemlerde Uygulanan Ekonomik Gelişme Stratejileri ve Milli Gelir Artışları”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 30, Sayı 1-4, Ekim 1970-Eylül 1971, İstanbul: 1974, s. 52.

⁶⁴ Mustafa Albayrak, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2004, s.303.

⁶⁵ **Demokrat Parti Tüzük ve Program**, Baside İcra Demirkırat Alfabesi, Ankara, 1992, s. 133-136.

Birinci Menderes Hükümeti Programında ise parti programına uygun olarak özel teşebbüsü destekleyici kararlar alınmıştır. “...Çünkü bize göre hususi mülkiyet ve şahsi hürriyete dayanan bir iktisat rejiminde, iktisadi sahanın asıl olarak ferde veya şirket halinde hususi teşebbüse ait olması lazımdır.

Devletin doğrudan doğruya iktisadi teşebbüslere girişmesi nazım veya murakabeci olarak iktisadi sahada üzerine vazifeler alması ancak bir istisna teşkil etmeli ve ancak kati zaruret haline inhisar etmelidir⁶⁶...”.

Bu dönemde iktisadi yaşamda Özel Girişim’i esas alan düşünce egemen olmuştu. Ulusal bir burjuvazi yaratılması ve güçlendirilmesine yeniden ağırlık verildi. Dış ilişkilerde bu yönde geliştirilmek istenmişti. Demokrat Partiye göre, devlet işletmeciliği ancak kamu hizmeti niteliğindeki alanlarda ve Özel Girişimin yatırım yapmadığı ve yapmak istemediği alanlarda uygulanmalıdır. Bunun dışında Devlet işletmeleri kurulmamalı, kurulmuş olanlarda Özel Kesime devredilmelidir. Bu düşüncenin bir sonucu olarak, hatta bazı şeker fabrikalarının satılığa çıkarıldığı basına yansımıştı. Ancak, İktisadi Devlet Teşekkülleri’nden, günümüzdeki deyimiyle Kamu İktisadi Teşebbüsleri’nden hiç biri satılmamış, varlıklarını sürdürmüştü. Hatta Demokrat Parti ve Hükümet programlarının tersine, KİT’ler genişletilmiş ve KİT’lerin yenileri kurulmuştu⁶⁷. Bu dönemde Makine Kimya Endüstrisi Kurumu (1950), Denizcilik Bankası (1951), Et ve Balık Kurumu (1952), Türkiye Çimento Sanayi (1953), Azot Sanayi (1953) ve Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (1954) gibi önemli Devlet girişimlerinin kuruldu. Yeni kurulan Devlet girişimlerinin yanı sıra, P.T.T. İşletmeleri Genel Müdürlüğü de, 1953 yılında çıkarılan 6145 sayılı yasa ile bir Kamu İktisadi Teşekkülü haline getirilecekti⁶⁸.

Bununla birlikte, devletin iktisadi işlere karışmaması gerektiği serbest rekabetçi politika birkaç yıl sürmüş, sonraları söylenenin tersi yapılmıştı. Hatta, 1954’lerden sonra belirli malların kıtlığı başlayınca durum değişmeye başlamış, İkinci Dünya Savaşı döneminde çıkarılıp uygulanmış olan “Milli Korunma Kanunu”,

⁶⁶ <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP19.htm>

⁶⁷ Kuyucuklu, s. 196.

⁶⁸ Albayrak, s. 335.

1956'larda yeniden yürürlüğe konmuştu. Hükümet iktisadi yaşam üzerinde geniş yetkilerini kullanmak istemişti⁶⁹.

- Dış yardımda kayda değer bir açılma olmuştu. 1950-1953 yıllarında kısa vadeli özel banka kredilerine de müracaat edildi. Fakat bu krediler pahalı olduğu için 1953'te bu kredilerden vazgeçilmiş, program ve proje kredileriyle yetinilmişti⁷⁰. 1950-1954 döneminde kullanılan, yardım, kredi miktarı 400 milyon Dolar olmuştu. (Kullanılan 400 milyon dolarlık dış kaynağın dökümü şöyle: 328.6 milyon Dolar ABD mali yardımlarından Türkiye'ye tahsis edilen miktar. Milletlerarası İmar Kalkınma Bankasından 63.4 milyon Dolar. Avrupa Tediye Birliğinden toplam 55 milyon Dolar olmak üzere toplam 447 milyon Dolar. Bu tutar içinde Amerikan Teknik İşbirliği yardımları ile TL karşılığı tarımsal mübaya ve ithalatı dahil değildi)⁷¹.

- Özel yabancı sermayenin teşviki derpiş edilmişti.
- Dışa açık ekonomi stratejisi doğrultusunda, dış yardım ve özel yabancı sermayenin teşviki yanında, üyelik için Ortak Pazara müracaat eden Ankara, Ortak Üyelik Antlaşması yapmıştır. Üyelik için 31 Temmuz 1958 tarihinde müracaat edilmekle beraber Ankara Antlaşması müteakip dönemde, 1964 yılında yürürlüğe girmek üzere Eylül 1963 tarihinde imzalanmıştı.

- Tarım kesiminin gelişmesi ön plana geçmişti. Tarım kesimi makineleşme, destekleme alım politikası, kredi politikası satış ve kredi kooperatifleri ve çeşitli alt-yapı yatırımları yoluyla büyük ölçüde teşvik görmüştü⁷². Demokrat Parti Programında ziraat konusuna özel bir önem verilmişti. Programın 56-57 maddeleri tarım işlerin de izlenecek politikalara ayrılmıştı. Programda;

Madde 56- “Ziraat, milli gelirin en geniş kaynağını teşkil ettiğine ve nüfusumuzun yüzde sekseni ziraatle geçindiğine göre, zirai kalkınmanın memleket kalkınmasının temeli olacağına şüphe yoktur. Bu sebeple, devlet gayretlerinin, “Topraktan bol, iyi ve ucuz mahsul almak” hedefinde toplanmasını zaruri görmekteyiz.”

⁶⁹ Kuyucuklu, s. 196.

⁷⁰ Hiç, s. 53.

⁷¹ Ekzen, **1946-1958-1970 Devalüasyonları**, s. 56.

⁷² Hiç, s. 53.

Madde 57- “...bir taraftan zirai maliyetlerin yükseltilmesinde tesiri olan amillerle mücadele etmek, diğer taraftan, zirai mahsullerimizin iç ve dış Pazar şartlarını iyileştirme çarelerini aramak yolarıyla, çiftçiyi bugünkünden daha çok kazandır ve daha fazla istihsal yapar bir hale getirmek, en esaslı gayelerimizdendir⁷³.” kararları alınmıştır.

Birinci Menderes Hükümeti Programında da, parti programına uygun olarak ziraat konusuna büyük önem verilerek, şu kararlar alınmıştır. “...Nüfusumuzun yüzde sekseni ziraatle meşgul bulunmakta, Türkiye’de ziraat milli ekonominin, ticaretimizin ana kaynağını teşkil etmektedir. Bunun içindir ki, milli gelirin artması ve her sahada kalkınmanın ana şartı bu temelin kuvvetlenmesi suretiyle mümkün olabilecektir. Ziraati ön plana alan böyle bir görüşle hareket ederek zirai kredi davasını, ziraat alet ve vasıtaları meselelerini, hastalık ve haşerelerle mücadele, iyi tohum ve tohumlar; ıslah mevzularını, ziraat tekniğini ilerletme çarelerini ehemmiyetle yeni baştan gözden geçireceğiz. Küçük ve büyük sulama işlerine hız vermenin, verimi süratle artıran ve yeni yeni teşebbüslere geçmek imkanını veren bir mevzu olduğuna kaniiz. Topraklandırma işini daha emniyetli, pratik ve süratli usullere bağlamak niyetindeyiz⁷⁴...”.

Demokrat Parti iktidara geldiği zaman, 1950 yılında ziraatın genel görünümü oldukça geri idi. Bu yıllarda Türkiye’de ekilebilir arazi toplamı 14.542.000 hektar olup, bunun 9.868.000 hektarı ekili, 4.674.000 hektarı da nadasa bırakılmış durumda bulunuyordu. Bunlara, bağ, meyve, sebze bahçeleri ve zeytinlikleri oluşturan 1.466.000 hektarlık alanla beraber işlenilen arazi toplamı 16.008.000 hektardı. Bu alan o yıllarda Türkiye’de ekilmeye elverişli arazilerin genişliğine eşitti. Türkiye’de 1950 yılında ekilebilir alanların 13.298.000 hektarı hayvan ile, 1.244.000 hektarı da traktörle işlenmekte idi.

Tarım alanlarındaki kullanım alanında da önemli artışlar olmuştu. 1950 yılında ekili toprakların toplam yüzölçümü 9.868.000 hektar iken, bu alan 1955’te % 69.46’lık bir artışla 14.205.000 dekara; 1960 yılına gelindiği zaman ise, 1950 yılına göre; % 64.47’lik artışla 15.305.000 dekara çıkmıştı. 1948 yılında traktörle ekilen arazi alanı

⁷³ **Demokrat Parti Tüzük ve Program**, Baside İcra Demirkırat Alfabetesi, Ankara, 1992, s. 137-138.

⁷⁴ <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP19.htm>

132.000 hektar iken, bu alan 1950’de 1.244.000 hektara, 1955’te 3.021.000 hektara, 1960 yılında da 3.160.000 hektara yükselmişti. 1948 yılında hayvanla işlenen arazi genişliği 13.768.000 hektar, 1955’te 17.977.000 hektar, 1960 yılında da 20.104.000 hektara ulaşmıştı. Hayvanla işlenen arazi genişliğinin artmasında, toprak reformu nedeniyle, küçük işletme sayısındaki artışın önemli etkisi olmuştu.

Traktör, D.P. döneminin tarımsal alandaki simgesi haline gelecektir. Demokratlar döneminde tarımsal modernizasyonun temelini makineleşme, özellikle de traktör kullanımının yaygınlaştırılması oluşturunca. Demokratlar iktidara gelmeden bir yıl önce, 1948’de Türkiye’de 1.756 traktör varken, bu sayı 1950 yılı başından itibaren, Marshall Yardımı ile alınanlarla birlikte 5.877’yi bulmuş; D.P.’nin ilk yılında ise, % 272.2 oranında artarak, 16.585’ ulaşmıştır. Türkiye’de 1951 sonuna doğru 24.000’e ulaşan traktör sayısı; 1955’te 40.282; 1957’de 44.144’ü bulacak; 1958’de 42.527; 1960 yılında ise 42.136’ya inecekti. Başka bir deyişle, 1949-57 yılları arasında traktör sayısındaki artış, yaklaşık beş kat olmuştu.

D.P. döneminde zirai kredilerde ve bunların kullanımında da önemli artışlar görülmektedir. Ekonomi ve Ticaret Bakanı Muhlis Ete’nin 1951 yılında yaptığı açıklamaya göre, 1949-1950 yılında Ziraat Bankası’nın açtığı zirai ve ziraat dışı kredilerin toplamı 555 milyon TL iken, bu tutar 1950-1951 döneminde 180 milyon arttırılarak, 735 milyon TL’ye çıkarılmıştı. Zirai krediler toplamı 1952 yılı Ağustos ayında 914.562.000 TL’yi bulmuştu. 1952 yılı içinde çiftçilere ayrıca 165.000.000 TL’de makine ve donanım yardımı yapılmıştı. Bu kredilerin 317.500.000 TL bölümü küçük çiftçilere tahsis edilmişti. Bu yıl içinde açılan kredi toplamı 1 milyar lirayı bulmuştu. Kredi tutarı 1953 yılında 1 milyar 172 milyona; 1954 yılında ise, 147 milyon arttırılarak, 1 milyar 319 milyona çıkarılmıştır. 1955-60 yılları arasında zirai kredilerin toplamı 12 milyar 420 milyon TL’yi bulmuştu. Toplam kredi tutarı 1950-1960 yılları arasında 4 milyar 387 milyona ulaşmıştı. Genel olarak D.P. döneminde kullanılan zirai krediler bu sektörde olumlu gelişmeler yaratmıştı. Tarımsal ürünlerdeki artışlar nedeniyle halk belli ölçüde de olsa rahatlamıştı⁷⁵.

⁷⁵ Albayrak, 335-338.

Kooperatifleşme yerine aile işletmelerini destekleyen Hükümet, çiftçinin ürettiği buğdayı dünya fiyatlarının üstünde fiyatla aldı. Tüketicilere ise bu fiyat artışı yansıtılmadı. Devlet adına bu işi yürüten Toprak Mahsulleri Ofisi sürekli zarar etti. Açıklar Merkez Bankası'na borçlanılarak kapatıldı. Bu uygulama enflasyonu kamçıladi. 1950'de yürürlüğe giren Gelir Vergisi Kanununun tarım kesimini vergilendiren hükümlerinin uygulanması ertelendi⁷⁶.

- Ulaştırma da kara yollarına daha çok önem vermişlerdi. Dönem sonunda devlet ve il yollarının uzunluğu 50 bin kilometreyi geçti. Kara yollarına ağırlık verilirken demiryolu ağı ihmal edilmişti. Dönem başında 7.671 km olan demiryolu uzunluğu 1960'ta 7.895 km'ye erişebilmişti. Taşımada ölçü olan Tren-kilometre de ise ancak % 20 dolayında bir artış gözlenmektedir. Hava taşımacılığı 1950-1960 döneminde gelişmişti. 1960'ta yıllık yolcu sayısı 713.217'ye ulaşmıştı. Aynı yıl toplam kargo (Hava yolu) taşımacılığı da 13 bin tona ulaşmıştı⁷⁷.

- Özel teşebbüsün teşviki sanayi alanında kendini göstermiş, özellikle ithal ikame tüketim malları sanayi geliştirilmiş, temel ham madde sanayi (temel madenlerin yurdiçi üretimi) de genişletilmişti. Dış ticaretteki tıkanıkların ithalatı önlemesi, karaborsanın ortaya çıkmasından sonra ve bu mahzurları önlemek üzere ithal-ikame sanayi gelişmesine özellikle 1954'den itibaren hız verildi⁷⁸.

1957-60 yılları arasında sanayii sektöründe meydana gelen düşüşün en önemli nedeni; yatırımların 1956'dan sora sanayi dışı alanlara ve kısa vadede ve büyük kazanç getiren konut ve hizmet sektörlerine yapılmasıdır. Ayrıca bu dönemde aşırı fiyat artışları ve dış ödemeler konusunda çekilen zorlukların yarattığı sıkıntılar, kamu sektörünün yanı sıra özel sektörü de etkilemiş ve sanayileşme hızının yavaşlamasına neden olmuştu.

1950-55 yılları arasındaki yatırımların yaklaşık %65.5'ini oluşturan tüketim malları, 1955 yılında yatırımların % 78 gibi önemli bir düzeye ulaşmıştı. Ara malları

⁷⁶ Erdinç Tokgöz, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-1999)**, 5. Baskı, Ankara: İmaj Yayınevi, 1999, s. 118.

⁷⁷ Tevfik Çavdar, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960 Yirminci Yüzyıl Türkiye İktisat Tarihi**, 1. Baskı, Ankara: İmge Yayınevi, 2003, s.419-420.

⁷⁸ Hiç, 53-54.

grubunun sanayi yatırımları içindeki payı 1950 de % 27 iken; 1955'te % 16'ya inmişti. Bu mallar arasında inşaat malzemesi, kimya ve kağıt, kauçuk ve petrol ürünleri, metalürji alanında da önemli yatırımlar dikkati çekmekteydi. Bu yatırımlarda meydana gelen dalgalanmalar, özellikle 1954, 1955-59 yıllarındaki enflasyondan kaynaklanmıştı. Bu olumsuzluktan, özel sektör de payını almıştı⁷⁹.

Sanayi kesiminde, toplam sabit sermaye stoku 1950-1954 döneminde yüzde 41.3 oranında, Toplam net yatırımlar yüzde 110.7 oranında artış göstermişti. Bu dönemde Türk (büyük) İmalat Sanayinde, Özel kesimde 586, Kamuda ise 35 olmak üzere toplam 621 yeni işletme üretim devresine girmişti. Gıda, Dokuma ve Metalden Gayri Maddeler Mamulleri sanayinde bu dönemde büyük bir artışın olduğu görülmektedir. Öte yandan toplam yatırımlar içinde alt yapı yatırımları önem kazanmaktadır. Ulaştırma, enerji yatırımları dış kaynak destekleri ile süratle realize edilmektedir.

1954-1958 yılları arasında sanayi kesiminde toplam net yatırımlar reel olarak gerilemiş, sabit sermaye stok'undaki artış oranı yüzde 34 seviyesine düşmüştür. Türk (büyük) İmalat Sanayinde bu dönemde 858 yeni işletme üretim devresine katılmıştı. Bunların 809'u özel kesimde, 49'ü Kamu kesimindedir⁸⁰.

- Tarım ve sanayi kesiminin süratli gelişmesi ticaret kesiminin gelişmesini de teşvik etmişti. Diğer taraftan, inşaat kesimi de süratli bir artış göstermişti. Özel kesimin teşvik ve gelişmesine paralel olarak bankacılıkta da özel kesim bir gelişme kaydetmişti. Bütün bu sebeplerle, GSMH içindeki sektör payları çok büyük bir değişme göstermemişti. Tarım kesiminin sanayiye kıyasla gerilemesi tedrici vuku bulmuştu.

- DP döneminde para arzı süratle yükselmişti. Bu yükselme de sanayi kesiminde özel teşebbüsün krediler yoluyla, tarım kesiminin tarımsal krediler ve destekleme alımlar yoluyla teşviki, alt-yapı kamu yatırımlarının finansmanı ve bütçe açıkları etkili olmuştur. Reel GSMH'nın süratle arttığı 1950-1953 alt döneminde bu

⁷⁹ Albayrak, s.328.

⁸⁰ Ekzen, **1946-1958-1970 Devalüasyonları**, s. 55.

para arzı artışı ciddi fiyat artışlarına yol açmamıştı. Fakat 1954 ve 1955-1959 yıllarında ciddi bir enflasyon başgöstermişti⁸¹. 1950 yılından sonra giderek ve nispeten gizli bir biçimde devam eden para ve kredi hacmindeki artışlar 1956 yılından sonra hızlanmıştı. 1958 yılı içinde para hacmi % 352, kredi hacmi % 542 oranında bir artış göstermişti. Para ve kredi hacminin özellikle 1956 yılından sonra hızlı bir biçimde artış göstermesi ekonomiyi çok tehlikeli bir enflasyon içine sürüklemişti. Ekonominin içinde bulunduğu bu olumsuz durum karşısında, dış baskının da etkisiyle çeşitli istikrar çareleri araştırılmış ve başta para hacmi olmak üzere kredi hacminin ve harcamaların dondurulması ve döviz kurlarının yükseltilmesi gibi bir takım tedbirler düşünülmüştü⁸².

1954 yılından itibaren Merkez Bankası kaynakları ekonominin finansmanında önemli bir kaynak olmaya başlamıştı. Merkez Bankası kaynakları ile birlikte Kamu kesimi dengesi içinde Bütçe açıklarının giderek büyüdüğü görülmektedir. 1954 yılında Bütçe açığı bir önceki yıla oranla yüzde 600 oranında bir artış ile 174 milyon liraya ulaşmıştı. Bütçe açığı 1954 yılı bütçesinin yüzde 6.7'sini bulmaktadır. 1954'ü takip eden, 1955, 1956 ve 1957 yılı bütçelerinin de yüzde 7 civarında dolaşan oranlarda açık vermeye devam etmişti⁸³.

1950-1953 döneminde fiyat artışları ortalama olarak yılda % 4 seviyelerinde seyretmişti. 1954'ten itibaren ise fiyat artışlarında çok önemli yükselmeler olmuştu. 1954'te % 11.7 olan fiyat artışları 1955-1959 döneminde ise yıllık ortalama % 15.4 olmuştu.

- 2. Dünya Savaşı sonrası milletlerarası uygulamaları izleyerek 1950'den itibaren dış ticaretin serbestleştirilmesine gidilmişti. Liberasyona tabi ithalat arttırılmıştı. Fakat, ihracatın da yeterli şekilde artmamasından dolayı beliren dış ödemeler açıkları, dış ticaretin 1952 ve 1953 yıllarında yeniden kısılmasını gerektirmişti⁸⁴. Demokrat Parti iktidara geldiği zaman, Türkiye'nin dış ticareti için çok olumlu koşullar mevcuttu. Türkiye'nin altın ve döviz rezervleri önemli miktarlara

⁸¹ Hiç, s. 54.

⁸² Erol Zeytinoglu, **Türkiye Ekonomisi**, 4. Baskı, İstanbul: Met/er Yay., 1975, s. 540-541.

⁸³ Ekzen, **1946-1958-1970 Devalüasyonları**, s. 56.

⁸⁴ Hiç, s. 54-57.

ulaşmıştı. Mübadele oranını arttırmak ve buna mümkün olduğu kadar az dövizle yapabilmek için Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı ülkeleri arasında, Avrupa Ödemeler Birliği (EPU) kurulmuştu. Marshall Programı adı altındaki Amerika Birleşik Devletlerinin yardımı devam etmişti. Hepsinden daha önemli olarak da, “Kore Savaşı” başlamıştı. Kore Savaşı’ndan dolayı Türkiye’nin tarımsal, temel ve ilk malları ile madenlerine karşı sınılaşmış ülkeler tarafından büyük bir dış talep olmuş ve ihracatın hızla artması olanakları belirmişti.

Bütün bu olumlu koşullar nedeniyle 1950 yılında itibaren Türkiye’de yeni dış ticaret rejimi uygulanmaya başlanmıştı. 10 Ağustos 1950 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından saptanıp, ilan edilen bu karar göre, dış ticaret rejimi EPU (Avrupa Ödemeler Birliği) ülkeleri ile bunun dışında kalan ülkeler olmak üzere iki bölümde toplanmıştı. EPU ülkeleri ile olan dış ticaret bu teşkilatın hükümlerine göre yapılyordu. Diğer ülkelerle olan dış ticaret ise, karşılıklı yapılan antlaşmalarla ve belirli bir hesap parasına göre ayarlanmış milli paralarla yapılmaya başlanmıştı. Ancak, bakiyenin ödenmesinde serbest dövizin kullanıldığı bir kliring sistemi uygulanmıştı. Avrupa Ekonomik İşbirliğinin isteğı üzerine, 30 Eylül 1950 tarihinde alınan bir başka kararla da, dış ticaret rejimi yeniden değıştirilerek üye devletlerle olan dış ticaret % 60 oranında libere edilmiş, “serbest ithal listeleri” düzenlenerek Resmi Gazetede yayınlanmıştı. Böylelikle Türkiye’nin dış ticareti, bir yandan Dünya konjonktürünün elverişli olması, diğer yandan yeni uygulanan dış ticaret rejimi nedeniyle, özellikle 1950’yi izleyen ilk iki yıl içerisinde çok büyük bir artış göstermişti. Bu artış ihracatta % 60, ithalatta % 125 ölçüsünde olmuştu.

İhracatta 1957 yılı, ithalatta ise 1955 yılı hariç tutulursa, ithalat ve ihracat 1953 yılından 1957 yılına kadar devamlı olarak düşme göstermişti. Bu olumsuz gelişmenin en önemli nedenleri ise şunlardı:

a. Kore savaşının yavaşlaması nedeniyle dünya konjonktürünün değışmesi ve dünya piyasalarında ham madde fiyatlarının düşmesi, Türkiye’nin tarımsal ve ham maddelerine olan talebin azalması,

b. Uygulanan yanlış bir mali politika sonunda, ülke içindeki fiyatların hızla yükselmesi, dolayısıyla ihracat güçlüklerinin başlamasıdır.

Bu olumsuz gelişmenin nedenlerinden biri de ithalatı aşırı derecede liberasyona gidilmesi ile ithalatın gerek fiyat, gerekse kalite bakımından ciddi bir kontrole tabi tutulmamasıydı. Öyle ki ithalatçılar bu kısa dönemde, ülkenin ithal mallarına olan büyük gereksinmesinden yararlanarak kalitesini ve fiyatını düşünmeksizin nerede, ne buldularsa Türkiye'ye ithal etmişler ve ülkenin döviz rezervlerini kısa zamanda tüketmişlerdi. Ayrıca bu durumu, uygulanmakta olan enflasyonist para, kredi ve bütçe politikası ile bunun bir sonucu olan satın alma gücündeki aşırı artışlar da körüklemişti⁸⁵.

Bu gelişmeler paralelinde, 1951, 1952 ve 1953 yıllarında hızlı bir genişleme gösteren Türkiye'nin dış ticaret hacmi 1954 yılı ile birlikte 1951 yılı düzeyine inecektir. Dünya ticaret hacmi içinde binde 56'ya 1953 sonu itibarıyla yükselen Türkiye'nin payı, 1954 yılında binde 47'ye düşmüştü. İhracat 1953 yılına oranla 1954'te yüzde 15.4 oranında gerilerken, ithalatın da yüzde 10.2 oranında gerilediği anlaşılmaktadır. Toplam ithalat içinde Tüketim maddelerinin, İnşaat Malzemelerinin, Makine ve Teçhizat'ın payı oransal olarak düşerken hammaddelerin payı artmıştı.

Toplam ihracat içinde, Tütün yüzde 25-30 arasındaki değişme ile oransal olarak en büyük payı oluşturmaktaydı. İkinci sırada yüzde 20 ile Pamuk, üçüncü sırada yüzde 8-9 ile Fındık ve dördüncü sırada da yüzde 3-5 ile Üzüm yer almaktaydı. Bu dört geleneksel ürünün toplam ihracat içindeki payı yüzde 70'e yaklaşmaktaydı. Kısacası ihracat sektöründe farklı bir görünüm yoktu. Bu malların ihraç olanakları ise dünya konjonktürüne bağlıydı. Bu koşullardan da Türkiye Pamuk üretimi nedeniyle 1953 yılına kadar Dünya konjonktüründen yararlanmıştı. 1953 yılına dek ihraç fiyatları yurtiçi fiyatlarından daha yüksek olmuştu. Fakat 1953 sonrası da Tütün dışındaki tüm geleneksel ihraç ürünlerinin yurtiçi fiyatları ihraç fiyatlarının üzerine çıkmış veya birlikte seyretilmişti.

⁸⁵ Zeytinoğlu, s. 566-569.

Dış ticaret dengesinde görülen bu gelişme 1958 yılında doruk noktasına varır. 1958 yılının ithalatı ve ihracatı 1949 yılı seviyesine iner. Temel ekonomik göstergelerdeki gelişmeler 1953 yılı sonu itibariyle, ekonomik gelişme durmuş, iç ve dış kaynak gereksinimine bağlı olarak ekonomik bir darboğaz ortaya çıkmıştı. Türkiye gereksinimini duyduğu dış kaynak olanaklarını sağlayabilmek için 1954 yılı başından itibaren OECD, IMF, IBRD nezdinde girişimlerde bulunmağa başlamıştı. Bu girişimlerin sonucunu ise ancak 1958 yıl Temmuz ayında alabilmişti⁸⁶.

Bu dönemde uygulanan ekonomik kalkınma stratejisi ile elde edilen performansa gelince, sabit fiyatlarla GSMH artış hızının çok önemli bir yükselme kaydettiği görülmektedir⁸⁷. 1950 yılından 1954 yılına dek geçen süre içinde GSMH'nın yıllık artış hızı ortalama yüzde 9 civarındadır. Birey başına GSMH'nın ise yüzde 5.8 oranında arttığı görülmektedir. Dönemin ilk yarısında tarım sektörü yıllık ortalama yüzde 7 oranında büyümüştü. Bunda, ekilebilir alanların hızla genişlemesi ve elverişli yağışların önemli rolü vardı. Ekilebilir alanlar da 1950'den 1954'e dek geçen süre içinde yüzde 32 oranında artış olmuştur. Tarım kesiminde makineleşmenin hızlandığı ve kullanılan Traktör sayısında 1950-1954 döneminde yüzde 127 oranında artış olduğu görülmektedir. 1950 yılında 1010 TL olan kırsal kesim birey başına gelirinin 1953 yılında 1370 TL'ye ulaştığı görülmektedir. Tarım kesiminin gelirindeki artış yüzde 35 oranında olmuştur.

1953 sonrasında tarımda ekilebilir alanlar genişlemesi yavaşladı. Kötü hava koşullarına bağlı olarak tarımsal üretim düştü. Birey başına tarımsal gelir geriledi. İkinci dönemde tarımın büyüme hızı yıllık ortalama olarak yüzde 1.6 olarak gerçekleşmişti⁸⁸.

Türkiye 1956-1958 arası dışa giderek kapandı. İstikrar programı uygulaması için baskı yapmak üzere, dışarıdan verilen program kredileri azaltıldı. Dünya Bankası'ndan da uzun zamandır yeni proje kredisi alınamıyordu. 1958'de Türkiye'nin vadesi geçmiş önemli tutarda ödenmemiş ve birikmiş dış borcu bulunuyordu. Bu borçları ödemedikçe, uzun vadeli program kredilerinin artma, ne de kısa vadeli ticari kredilerle günü idare olanağı vardı. Geçmişteki ithalat liberasyonu ve giderek kötüleşen

⁸⁶ Ekzen, **1946-1958-1970 Devalüasyonları**, s. 57.

⁸⁷ Hiç, s. 54-55.

⁸⁸ Ekzen, **1946-1958-1970 Devalüasyonları**, s.54-55.

dış ticaret hadleri, büyüyen kamu açıkları, mal darlıkları ve enflasyon dengeleri bozmuştu. Hükümet bozulan dengeleri yeni dış kaynak bulmadıkça düzeltemiyordu. Ekonomi plansız programsız, gelişigüzel devlet müdahaleciliğinin en kötü örneklerini sergilemekteydi. Sonucu borç ödeyemez duruma düşmek, yani “moratoryum” ilanı olmuştu.

3.2. DÖNEMİN EKONOMİK KARARLARI

Demokrat Parti, 1954 yılına kadar serbest piyasa ekonomisiyle dışa açılma programı uygulamıştı. Programına uygun olarak 1950-1954 döneminde şu ekonomik kararları almıştı.

(22.5.1947 tarihli kararnameyle) Maliye Bakanlığı, yabancı sermayenin kısmen ya da tümüyle dışarı transferine ilişkin kararlarda yetkili kılındı.

1950’de seçimleri Demokrat Parti (DP) kazanınca hükümetin değişmesi üzerine, 1951’de (5821 no.lu) Yabancı Sermaye Kanunu çıkarıldı.

Tarımı ve ticareti yabancı sermayeye kapalı tutan ve kâr transferini sınırlayan bu kanun (5821 no.lu), sonra yetersiz bulundu. Bunun üzerine, 1954’te (6224 no.lu) Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu yürürlüğe kondu. Söz konusu sınırlamalar kaldırıldı.

1950’de (5583 no.lu) Hazinece Özel Teşebbüse Kefalet Edilmesi ve Döviz Taahhüdünde Bulunulmasına Dair Kanun, Maliye Bakanlığı’nı (300 milyon TL’yi geçmemek kaydıyla) özel girişimin dışarıdan sağladığı uzun vadeli borçlara kefil saydı. 1953 yılında “kredili ithalat”, devreye konuldu. Ticaret bankalarının dış dünyadan döviz kredisi sağlamalarını mümkün kılındı. Buna göre, kredinin geri ödenmesinde döviz ile ödeme sorumluluğu T.C. Merkez Bankası’nda kaldığı halde, bankaların krediye ilişkin dövizleri T.C. Merkez Bankası’na devretme yükümlülüğü yoktu.

Bu üç uygulama, 1958’deki krizin dış mali boyutunu hazırladı.

1954 tarihli Petrol Kanunu ile daha önce devlet elinde bulunan petrol arama yetkisi kaldırıldı.

1957’de yapılan bir değişlikle rafineri kurma hakkı da yabancı sermayeye verildi. Petrol şirketlerinin kâr transferlerine (bir ara) kur garantisi verildi.

(6088 no.lu) Turizmi Teşvik Kanunu ile Yabancı Sermayeyi Teşvik Komitesi kararına bağlı olarak yabancıların köyde gayrimenkul satınalması, serbest bırakıldı.

Özel girişime dönük faizli, projeye bağlı döviz kredisi verme amacına yönelik olarak 1950’de Türkiye Sınai Kalkınma Bankası (TSKB) kuruldu.

(10 Ağustos 1950 tarihli kararname ile) Türkiye 1950 yılı sonbaharında, OEEC’nin “tavsiyesi” üzerine ithalatını % 60 oranında liberasyona açtı. Bu oran, bir ara % 65’e kadar yükseltildi. 1958 krizinin bir kaynağı da bu uygulama oldu.

1946’da Transit Depolama ve Ticaret Kanunu çıkarıldı. Bu kanunun işlerlik kazanamaması üzerine, 1953’te (6209 no.lu) Serbest Bölgeler Kanunu yürürlüğe kondu. Bu kanuna dayanan bir kararnameyle de, 1956’de İskenderun’da serbest bölge kurulması kararı alındı⁸⁹.

Türk ekonomisi toplam talebi genişletici Keynesgil politikalar sonucu özellikle 1953-1954 yıllarından itibaren bazı dar boğazlarla karşılaştı⁹⁰. Para-kredi politikasının genişleyici niteliğinden dolayı enflasyon 1950-1953 arasında görelı çok yavaş seyrederken, ekonomi sıkışmaya başlayınca % 20’ye doğru tırmandı. Enflasyon hızlanırken, geçmişte (1946) yapılan devalüasyonun etkisi giderek kayboldu ve TL “aşırı değerli” duruma geldi. Bu da, ihracatı artırmaya önlediği gibi (1952’de olduğu gibi,) ithalatı aşırı derecede arttırdı. Resmen devalüasyon yapmaktan kaçınan hükümet devalüasyonu ikame edecek kurumsal önlemleri devreye soktu. Başlıca telafi edici kurumlar şunlar oldu:

İthalattan prim alıp, ihracata prim verme yoluyla bir çeşit gizli devalüasyon sağlayan Tevzin Fonu,1.9.1953 tarihli kararla kuruldu. Bu arada ithalat liberasyonu ve altın satışları da zaten durdurulmuştu.

⁸⁹ Gülten Kazgan, **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001) “Ekonomi Politik” Açısından Bir İrdeleme**, 1. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s. 102-115.

⁹⁰ Parasız, **Türkiye Ekonomisi 1923’ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları**, s. 116.

Kamu ve özel kesimlerin döviz ihtiyacına göre, döviz harcama listeleri düzenlemek, döviz talebini sınırlamak üzere Döviz Komitesi 26.12.1955 tarihli kararla kuruldu. Fakat en “zecri” önlemler, sıkışmanın “had safha”ya vardığı 1956’da ortaya çıktı.

İthal Malları Fiyat Kontrol Komitesi (6.7.1956 tarihli) kararla kuruldu. İthal malları fiyatlarını denetleyen bürokratik bir kurumdu.

15.9.1956 tarihli Türk Parasının Kıymetini Koruma’ya ilişkin 14 no.lu kararla da tam döviz kontrol rejimine geçildi. Bunu 1.3.1957 tarihli kararla ithalattan “Hazine Hissesi” olarak alınan ek vergi izledi

Bu arada Milli Korunma Kanunu ile fiyat kontrolü iç ekonomiye de yaygınlaştırılmıştı. Klering anlaşmalarıyla yapılan ticaret de, dış ticaretin % 30’una varmıştı. Dış yardım aramaları da sürüp gitmekteydi, fakat istenen sonuç alınamıyordu⁹¹.

3.3. 4 AĞUSTOS 1958 KARARLARININ İÇERİĞİ

IMF ve Dünya Bankası yetkililerinin, Türkiye’ye yardım için ileri sürdüğü şartları şöyledir:

Liberasyon: memleketin ekonomik hayatını tehdit ettiği ileri sürülen her türlü tedbir ve bilhassa Milli Korunma hükümlerinin ilga edilmesi.

Envestismanlar: İkinci şart envestismanların durdurulması ve kontroluna müsaade edilmesidir. Dünya Para Fonu ve Ekonomik İşbirliği temsilcileri bundan sonra yatırım yapılmasının bir program ve kontrole bağlanmasını istemekteydi.

Para Değerinde Ayarlama: Üçüncü şartın para değerindeki bir ayarlama yapılması şeklinde olduğu söylenmektedir⁹².

4 Ağustos devalüasyonu, IMF ile ve diğer dış çevrelerle en geniş istişarelerle yapılmış ilk devalüasyondur. Bundan önce 1946 yılının Eylül ayında meydana gelen

⁹¹ Kazgan, s.110-111.

⁹² “Türkiye’ye yardım için ileri sürülen şartlar”, **Cumhuriyet**, 19 Temmuz 1958, s. 1.

devalüasyon sırasında Bretton Woods kuruluşları (IMF ve Dünya Bankası) henüz kuruluş aşamasındaydı. IMF bu devalüasyonu tescil etmekle yetinmişti. Devalüasyonla doların kuru 2.80 liraya çıkarılmıştı. Bu kez IMF görüşmelerin yöneticisiydi. Türkiye tarafı da bundan sonraki devalüasyonlar da olduğu gibi pasif değildi. Özellikle operasyonun adının “Devalüasyon” yerine, “Stabilizasyon” olması Türk uzmanlarının önerisiyle kararlaştırıldı. Kararın kaleme alınmasında da devalüasyon değil “Prim Sistemi” deyimi kullanıldı⁹³.

Alınan önlemleri ise şöyle özetleyebiliriz:

3.3.1. Parasal Araçlar

3.3.1.1. Merkez Bankası Kredilerinin Daraltılması

Kamu Sektörüne dahil Daire, Teşekkül, Müessese ve Bankaların 1/7/1958 tarihinden 31/12/1958 tarihine kadar Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankasından temin edebilecekleri kredilerin yekûnu 400 milyon lirayı geçemez.

3.3.1.2. Merkez Bankası Kredisine Tahsis Kısıtlaması

T.C. Merkez Bankası’nın vereceği 400 milyon liranın 250 milyon lirası Toprak Mahsulleri Ofisi’nin 1958-1959 kampanyasında yıllık mubayaa ve stoklar için yapacağı alımlara, 150 milyon lirası da 24/8/1956 tarihli ve 4/7856 sayılı kararnameye göre teşekkül etmiş bulunan İç Finansman Komitesince diğer Daire, Müessese, Teşekkül ve Bankaların ihtiyaçlarına verilecekti. Ofis, aldığı kredileri en geç 30.6.1959 tarihine kadar kapatacaktı⁹⁴.

Bu önlemlerle KİT’lerin açıkları için sık sık Merkez Bankası’na başvurmaları önlenmek isteniyordu.

3.3.1.3. Banka Kredilerinin Dondurulması

⁹³ A. Başer Kafaoğlu, **Türkiye Ekonomisi Yakın Tarih-1**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2004, s. 53.

⁹⁴ T.C. Resmi Gazete, S. 9972, 4 Ağustos 1958, s. 19895 ; Kafaoğlu, s. 53-54 ; “Para değerinde ayarlama”, **Hürriyet**, 5 Ağustos 1958, s. 5.

Banka Kredilerini Tanzim Komitesi bankaların plasmanlarının toplamı 30 Haziran 1958 tarihindeki 9.232 milyon düzeyinde dondurmuştu. (Bir yıl önce bu düzey 7 700 milyon liraydı.) Bu limitlerle Türkiye’de 1940’tan bugüne kadar görülen en sıkı para politikası uygulanmıştı. Temmuz 1958’de, 3.8 milyar lira olan emisyon hacmi, bu düzeye ancak 1959’da tekrar ulaştı. Temmuz 1958’de 9.2 milyon olan banka kredileri ise 1960 başında sadece 10.5 milyar lirayı buldu⁹⁵.

3.3.2. Kamu Kesiminde Kabul Edilen İlkeler

Devlet Bütçesi kesinlikle denk tutulacaktır. Bunun için gerekirse giderler azaltılmalı ya da vergiler arttırılmalıdır.

- Belediyeler de aynı noktaya dikkat etmelidir. Belediyeler açıklarını ya Maliye Bakanlığı’nda ya da Merkez Bankası’ndan sağlanacak kredilerle karşılamalıdır.

- KİT’ler olağan işletme giderleri ile normal yenileme ve bakım giderlerini işletme gelirleriyle karşılamalıdır. Yeni yatırımların enflasyonist kaynaklarla desteklenmesi önlenmelidir. Gerekirse yeni yatırımlar için sağlanacak dış yardımların Türk lirası karşılıkları kullanılabilir.

- Kamu kesiminde, KİT’lerin birbirine ve hazineye olan borçları düzenlenip konsolide edilmeli, bir ödeme planına bağlanmalıdır.

3.3.3. Özel Kesimde Kabul Edilen İlkeler

- Banka kredilerinin etkili bir şekilde düzenlenip denetlenmesi özel kesimdeki enflasyonist eğilimlerin giderilmesi için yeterli sayılmıştı. Bu amaçla, banka kredilerinin 1 Temmuz 1958 tarihindeki düzeyine bir ek yapılarak, spekülâtif kredilere engel olunmalı, bankaların ödeyebilme güçleri arttırılmalıdır;

- Faiz oranları yükseltilmeli ve buna bir esneklik kazandırılmalı. Bunun için Banka Kredileri Tanzim Komitesi ile Bankalar Kanunu’nun hükümleri çalıştırılmalıdır.

3.3.4. Piyasada Mal ve Hizmet Sunusunun Arttırılması

⁹⁵ Kafaoğlu, s. 54 ; Parasız, *Türkiye Ekonomisi 1923’ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, s.120.

OEEC ve Para Fonu temsilcilerince de yeni mal ve hizmet sunusu arttırılmayınca, yukarıdaki önlemlerin yarar sağlamayacağı kabul edilmişti. Bu amaçla dış yardımlar öngörölmüştü. (Bir yandan dış yardımla ithalat arttırılıp yerli sanayinin işlemeyen kapasiteleri çalıştırılacak. Öte yandan da yedek parça ithali sağlanarak ulaştırma kesimi ferahlatılacaktı. Ayrıca, “arriyere”ler denen birikmiş dış borçlar ertelenecekti.)

3.3.5. Yatırımların Düzenlenmesi

Alınacak önlemlerin başarılı olabilmesi için yatırımların belirli ölçölere göre, belirli amaçlara yöneltilmesi ve yatırımların tek elden yönetilmesi de gerekiyordu. Bu nedenle başbakanlığa bağılı bir örgütün bu işle görevlendirilmesi salık verilmişti (Devlet Planlama Teşkilatı kurma isteğı buradan başlamıştı).

3.3.6. İç ve Dış Fiyatlar Arasındaki Farklılığın Giderilmesi

Türk ekonomisindeki enflasyonist eğilimin başlıca kaynaklarından birinin ihraç mallarımızın iç fiyatları ile dünya fiyatları arasındaki fark olduğunu belirten IMF temsilcileri, bunun giderilmesi için devalüasyon yapılmasını teklif etmişti. Buna karşılık Türk heyeti, devalüasyonun psikolojik etken olarak iyi karşılanmayacağını, parite tayinindeki güçlükleri ileri sürerek prim ve surcharge usulünün uygulanmasının teklif etmişti. Bütün ithal malları için tek bir prim, ihraç malları için ise bu malların sübvansiyon ihtiyaçlarına göre üç grup halinde prim uygulanması üzerinde durulmuştu. Farklılığın giderilmesi için alınacak prim miktarının tayininde, serbest iç piyasa fiyatlarıyla dünya fiyatlarının karşılaştırılması usulünün daha uygun olacağı sonucuna varılmıştı. Böylece, başlıca ihraç mallarının fiyatları esas alınarak üç grup halinde toplanan prim listesi düzenlenmişti. İthalatın ise, yapılan hesaplara göre priminin 5.60 lira olması gerektiğı sonucuna varılmışsa da, görünmeyen işlemleri de kavrayabilmek için primin 6.20 lira olarak tespiti uygun görölmüştü.

3.3.7. Diğer Tedbirler:

- **Tahsis ve dağıtım işlerinin düzenlenmesi:** Yeni sistemin ithal mallarına, özellikle uzun süreden beri piyasada bulunmayan mallara olan talebi arttıracağı göz

önünde tutularak ithalat ve dağıtım rejiminin yeniden gözeden geçirilmesi gerekli görülmüştü. Ayrıca, ithalatın madde grupları bakımından ihtiyaçlara göre gerçekleştirilmesinin sağlanması için yeni bir teşkilata gereksinim duyulmaktaydı (Koordinasyon Bakanlığı).

- **Milli Korunma Kanunu’nun gözden geçirilmesi:** IMF temsilcileri heyeti yeni sistem içinde fiyat mekanizmasının işlemlerini sağlamak için, özellikle fiyat sınırlandırmalarıyla ilgili Milli Korunma Kanunu hükümlerinin kaldırılması gerektiğini ileri sürmüşlerdi. Türk heyeti de bu tavsiyeye katılmıştı.

- **Rasyonalizasyon ve prodüktivite çalışmaları:** IMF temsilcileri, Kamu İktisadi Teşekküllerinde derhal rasyonalizasyon ve prodüktivite çalışmalarına başlanmasını (KİT reorganizasyon çalışmaları) ve genellikle devlet sektöründe ciddi tasarruf tedbirleri alınmasının tavsiye etmişti. Türk heyeti de bu dileğe katılmıştı.

Böylece, alınacak önlemler aylarca incelenmiş ve dış ekonomik kuruluşların yardımı ve destek onayları alınmıştı. Yukarıda verilen öğütler şu şeklide yerine getirildi.

1. Kamu sektörünün alacağı kredi miktarının 400 milyon lirayla dondurulduğunu bildiren Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 14 Sayılı Karara ek Karar.

2. Kambiyo karşılık fonu tesisine dair Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 15 Sayılı Karar. Bu karar gereğince Merkez Bankası’na bu ad altında bir fon kuruldu. Her türlü döviz satışlarından 620 kuruş (dolar başına) prim alınması, buna karşılık afyon, tütün, bakır ve krom ürünleri ihracatından doğan dövizlere dolar başına 210 kuruş; üzüm, incir, fındık ihracatından doğan dövizlere dolar başına 620 kuruş prim ödenmesi kararlaştırıldı⁹⁶.

3. 14 Sayılı Karar’ın 54,58 ve 59. maddelerini değiştiren ve Tevzin Fonu’nu kaldıran 14 Sayılı Karar ek Karar. Bu karar gereğince bloke paraların deblokaj listelerine dahil malların ihracı yoluyla transferi sistemine son veriliyordu. Yabancı sermaye yatırımlarından 6224 sayılı kanunla Petrol Kanunu dışında kalanların transfer

⁹⁶ Kafaoğlu, s. 54-57.

hakları olmadığı hükme bağlanıyordu. Ancak kararın geçici bir maddesiyle daha önce yapılmış bulunan yatırımlardan, 7 sayılı tebliğe göre tescili yapılanların, yani tescil suretiyle deblkaj sistemi dahilinde transfer imkanlarından faydalananların yine primli kurdan doğrudan doğruya transfer yapabilecekleri, kabul ediliyordu. Bu suretle, görünüşte bu kabil transferler eskisine göre daha yüksek olan prim sistemine bağlanarak libere edilmektedir. Kararla ayrıca, yeni primli kur uygulanması dolayısıyla gereği kalmayan Tevzin Fonu da kaldırılmıştır⁹⁷.

4. 14 Sayılı Karar’a ilişkin, Banka Kredileri Tanzim Komitesinin Tebliği. Bankaların plasmanlarının toplamı bu tebliğ ile 30 Haziran 1958 tarihindeki düzeyle donduruluyordu.

5. 14 Sayılı Karar’a ilişkin 18 Sayılı Tebliğ. Bu tebliğ ile döviz alım ve satışlarında uyulması gereken esaslar belirtiliyordu.

6. 15 Sayılı Karar’a ilişkin 1 Sayılı Tebliğ. Bu tebliğ çeşitli dövizlere göre ödenecek döviz alış ve satış primlerini göstermekteydi. Dolara göre tespit edilmiş bulunan (2.10), (2.80) ve (6.20) liralık alış ve satış primlerinin diğer cins dövizlerde ne kadar olduğu, dolara olan pariteleri oranında hesaplanmış bulunmaktadır.

7. 14 Sayılı Karar’a ilişkin 19 Sayılı Tebliğ. Blokaaj ve deblkaj işlemlerinde uyulacak esasları gösteren bu tebliğ ile 14 Sayılı Karar’ın değiştirilen 54., 58. ve 59. maddelerine paralel olarak, Türkiye’de yerleşmiş olmayan kişilere ait her türlü hak, alacak ve varlıkların bloke olduğu ve bunların ancak Türkiye’de, döviz getirilmesi zorunlu olmayan giderlerin karşılanması Türk parası olarak kullanılabileceği belirtiliyordu. Bu hususlarla ilgili usuller gösteriliyordu. Ayrıca, Kambiyo mevzuatına turizmi teşvik edici hükümler ilk olarak bu tebliğ ile giriyordu.

8. Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında, 8, 8/1 ve 8/2 Sayılı Tebliğlerde değişiklikler yapan 20 Sayılı Tebliğ. Bu tebliğ ile primli kurlara göre değişen duruma uygun olarak, döviz alım satımına, dövizlerin cinsine, ticari, sağlık ve diğer zorunlu sebeplerle yapılacak seyahatlere döviz tahsisine ilişkin esaslar değiştirilmekte ve yeni

⁹⁷ Kafaoglu, s. 57 ; “Yeni ekonomik rejimle alâkalı kararnameler”, **Cumhuriyet**, 5 Ağustos 1958, s. 5.

usul ve esaslar getirilmektedir. Bu esaslar eskilerine göre biraz daha geniş ve biraz daha açıktır.

9. Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında 21 Sayılı Tebliğ. Bu tebliğ, Türk deniz ulaştırma araçlarının normal bakım ve tamir giderleri ile gemi personelinin istihkaklarına ait esasları düzenlemektedir.

10. Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında 22 Sayılı Tebliğ. Bu tebliğ Türkiye’de çalışan yabancı hava, deniz ve kara ulaştırma kurlarının şube, büro ve acenteliklerince bilet satışlarında uyulacak esasları göstermektedir. Bu tebliğ ile, Türkiye’den dışarıya yapılacak yolculuklar için Türk parasıyla bilet satışı kambiyo mercilerinin iznine bağlı tutulmaktadır. Ancak Türk uçaklarıyla yapılacak seyahatler bu izne bağlı değildir.

11. Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında 23 Sayılı Tebliğ. Bu tebliğ, Türkiye’ye gelecek gruplarının istihkaklarının bloke edileceğini, bu istihkakların ancak ilgililerin Türkiye’deki giderlerinde kullanılabileceğini, sadece uluslar arası ünü olan artist ve virtüözlerle turizm belgesi bulunan kuruluşların getirecekleri orkestraların bunlardan bir kısmını transfer edebileceği belirtilmektedir.

12. Bir Koordinasyon Bakanlığı kurulmasına dair hükümet kararı alındı⁹⁸.

3.3.8. Döviz Kurları

4 Ağustos 1958’den itibaren Türkiye’de çoklu döviz kuru denilen politika uygulanmaya başlandı. İhracatçılar tarafından elde edilen dövizlere düşük döviz kuru, ithalatçılara döviz satışı sırasında yüksek döviz kuru uygulanmıştı.

1. Döviz Satış Primi Alınması:

Her türlü döviz satışlarında, bankalarca ilgililerden dövizlerin Merkez Bankası tarafından belirlenen satış fiyatlarına ek olarak her ABD doları için 620 kuruş döviz satış primi alınacaktı (Primler ilgili bankalar tarafında tahsil tarihinden itibaren beş işgünü içinde T.C. Merkez Bankası’ndaki Döviz Karşılık Fonu’na yatırılacaktı).

⁹⁸ Kafaoğlu, s. 57-59.

2. Döviz Alış Primi Verilmesi:

-Afyon, tütün, bakır, krom ihracatından elde edilen her ABD dolarına 210 kuruş,

-Üzüm, incir ve fındık ihracatından elde edilen her ABD doları için 280 kuruş,

-İhracata ilişkin altın almanın, diğer her tür döviz alışlarında her ABD dolarına 620 kuruş prim verilecekti⁹⁹.

4 Ağustos 1958’de alınan yeni kararlardan beklenen, “ucuz dövizle ihracat ve pahalı dövizle ithalat” rejimi tam olarak uygulayabilmek ve böylece önümüzdeki sene döviz alım satımından 912 milyon dolar kâr elde edebilmektir. Böyle bir hadise Cumhuriyet tarihinde ilk defa vukubulmuş olacaktı¹⁰⁰.

3. Türk Parasının Kıymetini Korumaya İlişkin 14 Sayılı Kararda

Değişikliğe Gidilmesi.

Yapılan düzenleme ile Yabancı Sermayeyi Teşvik ve Petrol Yasası hükümetleri dışındaki faaliyetler nedeniyle yurt dışına döviz transferi yasaklanmıştı.

4. Certain (Setren) ya da Doğrudan Kur Olarak TL’nin Değeri:

IMF 20 Ağustos 1958 tarihinde TL.’yi 1 TL = 0.1111 ABD doları olarak tescil etmişti.

15 Ağustos 1959’da 4 Ağustos 1958 tarihinde öngörülen primler arttırılmıştı. Buna göre;

- Tütün ve Afyon ihracından gelen bir ABD dolarına 280 kuruş prim ödenecek,
- Tüm diğer döviz alımlarında her dolar için 620 kuruş prim ödenecekti.

⁹⁹ Parasız, **Türkiye Ekonomisi 1923’ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları**, s.120 ; T.C. Resmi Gazete, S. 9972, 4 Ağustos 1958, s. 19895-19896 ; “Yeni ekonomik rejimle alâkalı kararnameler”, **Cumhuriyet**, 5 Ağustos 1958, s. 5.

¹⁰⁰ “Yeni iktisadi kararlardan beklenenler”, **Hürriyet**, 9 Ağustos 1958, s. 1.

3.3.9. Dış Yardım Sağlanması

Türkiye'nin o andaki ödemeler dengesi sorunlarını çözmesi ve ithalat için gerekli dövizleri sağlaması için IMF, ABD, Avrupa Ödemeler Birliği ve OECD'ye üye ülkeler Türkiye'ye kredi vermişti. **IMF** 25 milyon dolar, **ABD** 100 milyon dolar ve **Avrupa Ödemeler Birliği** 100 milyon hesap birimlik bir uzatma (bunun 25 milyon hesap birimi kredi şeklindeydi) verdi. Ayrıca, **OECD**'ye üye ülkeler 73 milyon dolar tutarında iki yanlı kredi verdiler¹⁰¹.

¹⁰¹ Parasız, **Türkiye Ekonomisi 1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları**, s.120-121; T.C. Resmi Gazete, S. 9972, 4 Ağustos 1958, s. 19895-19896; "Türkiye'ye yapılacak dış yardım: 359 milyon dolar", **Hürriyet**, 4 Ağustos 1958, s. 1.

4. 1960-1970 DÖNEMİ TÜRKİYEİN EKONOMİSİ

4.1. DÖNEMİN EKONOMİK YAPISI

1960 sonrasında karma ekonominin geleneksel sayılan prensiplerine uygun olarak kamu iktisadi teşebbüslerine gerekli önem ve ağırlığın verileceği vurgulanmıştı. Bu bir bakıma 1950-1960 dönemi serbestleştirme, özel kesime ağırlık verme politikasına karşı bir dengeleme politikası ve geleneksel karma modele dönüşün zorunlu olduğunun ifadesiydi.

İktisat politikalarının yapımı ve uygulanmasına düzen getirmek, iktisat politikalarını bilimselleştirmek, karar üniteleri arasında koordinasyon sağlamak, rasyonelliğe dönmek ve iktisat politikalarına amaç ve yöntem itibarıyla istikrar kazandırmak 1960 sonrasında ikinci önemli fikri ve felsefi olgusu olmuştu.

Bu temel felsefe ve temel yaklaşım sonunda “Devlet Planlama Teşkilatı” (DPT) kurulmuş ve ilk Beş Yıllık Kalkınma Planının hazırlık çalışmalarına başlanmıştı¹⁰².

1961 Anayasası’nın 41. maddesi Devleti kalkınma planı yapmakla görevlendirmiş, 15 yıllık bir perspektif içinde beşer yıllık dönemleri kapsamak üzere kalkınma planları hazırlaması, “Plan hedefleri” ve “stratejisinde” yer almış ve 1961 yılında Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmişti. Ülkemizde planlama ile ilgili işleri yürüten Devlet Planlama Teşkilatı 30 Eylül 1960 tarihinde yürürlüğe giren 31 sayılı yasa ile kurulmuştu¹⁰³.

Geçiş dönemi niteliğinde olan 1961 ve 1962 yılları, 1958 istikrar önlemlerinin daha sonra alınmış olan kararlar ile pekiştirilmiş olmasının sonuçları olarak nispi bir istikrarın varlığını göstermektedir¹⁰⁴. Bu dönemde ekonomik faaliyetlerde politik faaliyet ve olayların yoğunluğu ve ihtilalin zihinlerde yarattığı belirsizlikten kaynaklanan bir durgunluk meydana gelmişti. Fakat, 1959 yılına kıyasla GSMH az bir

¹⁰² Ahmet Kılıçbay, **Türk Ekonomisi Modeller – Politikalar - Stratejiler**, Ankara: Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, 1992, s. 113.

¹⁰³ Neşe Çapraz, **Ekonomik Bunalmaların Dünya’da ve Türkiye’de Yansımaları**, İstanbul: Der Yayıncılık, 2001, s. 141.

¹⁰⁴ Ekzen, **1946-1958-1970 Devalüasyonları**, s 101.

miktar artış göstermişti. Fakat, 1961 yılında reel GSMH mutlak seviyesi 1960 yılına kıyasla azalmıştı. Nitekim, 1960-1961 yıllarında toplam GSMH ortalama yılda % 1.1 civarında artmıştı. Nüfus artışının ise % 2.6 olmasından dolayı fert başına GSMH yılda ortalama -% 1.5 ile azalma göstermişti. 1960 yılı toplam reel GSMH seviyesi 1962 yılında yeniden aşılmıştır, fakat 1960 yılı nüfus başına düşen reel GSMH'ya ancak 1963 yılında tekrar erişilebilmişti. Gerçi 1960-1961 yıllarında fiyat artış oranları da (yılda ortalama % 4.3) oldukça düşüktü. Ekonomik durgunluk, fiyat artış hızının düşüklüğü toplam GSMH artış hızının düşüklüğüyle beraber gittiği için kaynaklanmıştı.

1963 yılından itibaren, ekonomik kalkınma yeni bir görüş ve anlayış içinde ele alınarak beş yıllık planlar dönemine başlanmıştı. Planlı dönemde dış ticaret ve kambiyo rejimi ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmenin bir aracı olarak kullanılmaya başlanmıştı. Yatırım malları ve ara mallar ithaline ağırlık verilerek lüks tüketim yasaklanmış, yalnız zorunlu tüketim malları ithaline izin verilmişti¹⁰⁵.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1963-1967 yıllarını kapsamıştı. Türkiye’de 1 Ocak 1963 tarihinden itibaren Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı uygulamaya konulmuştu. Bu plan kalkınma çabalarında ve planın hedeflerine ulaşmasında kamu sektörüne daha fazla ağırlık vermişti. Planda amaçlara ulaşabilmesi için ekonomiye direkt müdahaleler ve kamu yatırımları aracılığı ile hükümetin ekonomiyi düzenlemesi gerektiği belirtilmişti.

Planın hedefleri;

- a. İç kaynakların artırılması çabaları ile refahın gelişme ve dağılımında sosyal adaletin gerçekleşmesinin sağlanması,
- b. Tasarrufları en üst düzeye çıkarmak,
- c. Anayasa hükümlerine uygun olarak karma ekonomi sistemi ve demokratik düzen içinde süratli ekonomik kalkınma ve sosyal adaletin bir arada gerçekleştirilmesini sağlamak üzere çeşitli alanlarda ekonomik ve sosyal reformlar yapılması,

¹⁰⁵ Gülden Ülgen, **Türkiye’de Piyasa Ekonomisine Geçiş Süreci ve Sürdürülebilirliği**, İstanbul: Derin Yayınları, 2005, s. 68.

- d. Nüfus artış oranının doğum kontrolü ile düşürülmesi,
- e. Yatırımların en verimli alanlara yöneltilmesi, gerek tarım gerek sanayi sektörlerinin bu esas çerçevesinde geliştirilmesi,
- f. Tasarrufları artırıcı teşvik tedbirlerinin alınması,
- g. İhracata önem verilmesi,
- h. İthal – ikame sanayiinde yerli imalat payının yükseltilerek ithal hammadde payının düşürülmesi,
- ı. Yabancı sermaye akımının ve dış yardımların kontrol edilmesi,
- i. KİT'lerin masraflarının azaltılıp verimlerinin artırılması amacıyla yeniden organizasyonu,
- k. Vergi sisteminin yeniden düzenlenmesi ve bu yolla tasarruf uygulamalarının artırılması,
- l. Bu hedeflerin sosyal adalet prensibine uygun olarak gerçekleştirilmesi.

Belirlenen hedefler doğrultusunda para politikaları uygulamalarında istenilen sonuçlara yaklaşılmıştı. Çünkü bu yıllarda para ve kredi hacmi artışları konusunda dikkatli davranılarak büyük hacimde bütçe açıklarının ortaya çıkmasına meydan verilmemişti. Böylece enflasyonist gidiş ve şiddetli fiyat yükselişleri durdurulmuştu. Aynı hassasiyet dış ticaret konusunda da gösterilerek paranın dış değerinde resmi kura çok yakın bir seviyede istikrar sağlanmıştı.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972 yılları arasında uygulamaya konmuştur.

Bu planda da birinci plandaki aynı esasların ve reformların yürütülmesi kabul edilmişse de, bazı hususlarda Birinci Beş Yıllık Plandan farklı bir stratejiye yer verilmişti. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planının hedeflerini ise şunlardır:

a. Plan çerçevesinde özel sektör ve özel yatırımlar için yatırım indirimi, çeşitli vergi masrafları, primler özel fon tahsisleri veya kamu fon ve kaynaklarından transfer yapılması gibi çeşitli teşvik tedbirleri hazırlanması,

b. Planda harcama hedeflerinin ve devlet gelir ve giderlerinin belirlenmesinde denk bütçe esasına uymak,

c. Gelir dağılımı konusunda da kaynakların kullanılması yolundaki gayretlere halkın adaletli bir fırsat eşitliği ilkesine uygun biçimde katılmasını sağlamak,

d. Gelişmenin fiyat istikrarı ile gerçekleştirilmesi,

e. Kredi hacminin gerekli ölçüde genişletilmesi,

f. Kaynakların dağılımının etkin bir şekilde kontrolü için gerekli tedbirlerin alınması,

g. İradi tasarrufların ve özellikle küçük tasarrufların arttırılmasında teşvik edici bir rol oynamasını sağlamak üzere sermaye piyasasının kurulması için gerekli tedbirlerin alınması,

h. Özel teşebbüsün teşvik edilmesi için mali alanda yatırım indirimi, ihracatta vergi iadesi, hızlandırılmış amortisman sisteminin kabulü, gümrük tarifelerinin ayarlanması, bazı vergilerin takside bağlanması,

1. Tarım reformuna önem verilmesi.

Bu dönemde bu planda belirtilen hedeflerin önemli bir kısmı gerçekleştirilememiştir. Ekonomi geniş ölçüde tarımın etkisi altında kalmıştır. Bir taraftan verimsizliği, diğer taraftan finansman kaynaklarının yetersizliği Türkiye ekonomisinin arzulanan hedeflere ulaşmasını önlemiştir.

Bununla birlikte bazı gelişmelerin sağlanması mümkün olabilmisti. Eski yıllara kıyasla kalkınma hızının planlarda hedeflenen düzeylere oldukça yaklaştığı görülmüştür. Bütçe açıklarına rağmen para, kredi arzı artışlarının nispeten kontrol altına alınması fiyatlar genel seviyesinde yükselmelere engel olmuştur. Sanayileşmede de

belirli gelişmeler sağlanmıştı. Sanayi sektörünün mili gelir içindeki payı yükselmişti. Bu arada sanayi malları çeşitlenmiş, kalitesi de artmıştı.

Bu dönem de çözümlenemeyen en önemli sorun dış ticaret açığıdır. Ödemeler bilançosu açıklarının devam etmesi, ithal ihtiyacının artması ve dış yardımların azalması ekonomiyi olumsuz etkilemişti. Öte yandan iç fiyatlarda kaydedilen bazı gelişmeler yüzünden paramızın dış değeri gerilemiş, Türk lirası devalüe edilmişti¹⁰⁶.

1962-1970 döneminde ve 1962-1965, 1966-1970 alt-dönemlerinde uygulanan ekonomik kalkınma stratejisine gelince, bu hususta müşterek yönler yanında bazı belirli farklar da müşahade edilebilir. Müşterek yönleri her iki alt dönemde de “**karma ekonomi sistemi**”nin kabul edilmesidir. Belli başlı farklara gelince, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı devlete, devlet kontrolüne ve devlet eliyle reformlara biraz daha ağırlık vermektedir. 1966-1970 döneminde ve İkinci Kalkınma Planında ise devletçiliğe kıyasla özel teşebbüsün çeşitli mali ve parasal tedbirlerle teşviki ağırlık kazanmıştı. Diğer taraftan, Birinci Planda kesimlere yapılacak yatırımlar hususunda verimlilik kıstası kabul edilmekle beraber, sanayi kesimi için yüksek bir artış hızı hedefi kabul edilmişti. İkinci Planda ise sanayi kesimine daha açık ve kesin şekilde öncelik verilmişti. Sanayi kesiminin ekonomide sürükleyici ve önder kesim haline getirilmesi hedef kabul edilmişti. Birinci Planda tarım kesiminin geliştirilmesi toprak reformuna bağlandı. İkinci Planda tarım reformu toprak reformuna kıyasla öncelik kazanmıştı. Birinci Planda mesken inşaatının, özellikle lüks inşaatın kısıtlanması derpiş edilmişti. 1966-1970 döneminde inşaat kesimi fiilen teşvik görmüştü. Bütün bu strateji farkları ekonomimizin 1962-1965 ve 1966-1970 alt-dönemlerinde ikinci alt-dönem lehine, az da olsa farklı bir performans göstermesine yol açmıştı¹⁰⁷.

İki Plan’da da Türkiye’de tam anlamıyla ithal ikameci bir sanayileşme modeli benimsenmişti. BBYKP’da dayanıklı tüketim mallarının ithal ikamesi amaçlanmıştı. Ara ve yatırım mallarında ithal ikamesini, kamu sektörü sağlamıştı. Özel sektör İBYKP’da dayanıklı tüketim malları üretiminde yoğunlaşmıştı. Böylece, özel sektör ile kamu kesimi arasında doğal bir işbölümü de kendiliğinden oluşmuştu.

¹⁰⁶ Ülgen, s. 69-72.

¹⁰⁷ Hiç, s. 61.

Türkiye’de planlı dönemin başlangıcına kadar ülkede temel tüketim mallarının yerli üretimi büyük ölçüde gerçekleştirilmiş idi. Şeker, içki ve tütün, dokuma ve giyim sanayi dallarında ülke iç pazarın ihtiyaçlarını karşılayacak duruma gelmişti. Bu sebeple, BBYKP ve on beş yıllık perspektifte tarım ve sanayi arasında dengeli bir gelişme öngörülmüştü. Türkiye’nin uzun süreli gelişmesinin daha çok sanayileşme yönünde olacağı belirtilmişti. Fakat sanayi gelişmesinin, tarım sektöründe “belli ve ileri” gelişmeye bağlı olduğu da vurgulanmıştı. Böylece dengeli bir sektörel gelişme politikası benimsenmişti. İBYKP’da bu politika terk edilerek sanayi sektörünün ekonominin sürükleyici sektörü olması hedeflenmişti. İkinci Plan, kamu kesiminin ara ve yatırım malları üretimine yönelmesini, ekonomik gelişmenin sanayileşmeye dayandırılmasını, sanayileşme için teşvik tedbirlerinin geliştirilmesini, kaynak kullanımında sanayi kesimine öncelik verilmesini öngörmüştü.

İki Plan uygulaması sonucunda, sanayileşmeyi teşvik eden politikalar sonucunda bu sektörün GSMH içindeki payı hızla artmıştı. BBYKP’nin ilk uygulama yılı olan 1963’de pay % 17.1 iken, Plan dönemi sonunda oran % 20.7 olmuştu. İBYKP’nın birinci yılında oran % 21.5’e yükselmiş, dönem sonunda ise % 22 olarak gerçekleşmişti.

İki Plan döneminde sanayi sektöründe en fazla büyüme, 1966 yılında % 15.2’lik oran ile gerçekleştirilmişti. 1970 yılındaki % 0.4’lük oran ise en düşük büyüme hızıdır. Bu dönemde sanayi sektöründeki büyüme hızları, tarım ve hizmetlerdeki büyüme hızlarının üzerinde gerçekleşmişti. Fakat sektördeki bu olumlu gelişmeye rağmen gerek GSMH ve gerekse sanayi dahil diğer sektörlerdeki büyüme hızları, hedeflenen oranların gerisinde kalmıştı. Bunun başlıca sebepleri arasında şunları sayabiliriz: Yatırımların hedeflerin gerisinde kalması, ekonominin tümü için marjinal sermaye hasıla katsayısının (ICOR) yanlış tahmin edilmesi, yatırımların sektörel dağılımının planlarda hedeflenenlerden farklı olması¹⁰⁸.

¹⁰⁸ Karluk, s. 82-85.

Tablo 3
Birinci Plan Devresinde Reel Gelir Artış Hızı

Yıllar	Gelirin Artış Hızı (% olarak)
1963	7.7
1964	4.9
1965	4.5
1966	10.3
1967	6.1
Ortalama	6.7

Kaynak: Zeyyat Hatiboğlu, “Türkiye’de Planlı Kalkınma Devresi: (1963-1970)”, **Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, C: 8, Sayı: 10, Ekim 1971, s. 17-18.

Planda öngörülen kalkınma hızı % 7’dir. Fiiliyatta Türkiye’nin son yıllarda nasıl bir kalkın hızı ile geliştiği yukarıdaki tabloda gözükmemektedir. 1963-1967 yıllarını kapsayan birinci kalkınma planında fiilen ulaşılan kalkınma hızı % 6.7’dir. Halbuki 1951-1961 arasındaki kalkınma hızı % 4 ve devrenin ikinci yarısında % 3 idi.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi Türkiye’de milli gelir artışları değişik oranlar gerçekleşmişti. Gerek bu değişikliği, gerek gerçekleşen gelir hızının % 7 değil de % 6.7 olmasının nedeni olarak Türkiye milli gelir artışı üzerinde tarımdaki değişikliğin etkisini ileri sürmüşlerdir. (Odalar Birliği Raporu 1971 buna bir misaldir.) Nitekim hava şartlarının etkisi altında bulunan Türkiye tarım üretimi seneden seneye değişmekte ve bununla birlikte milli gelir artışları da farklı bulunmaktadır.

İkinci Plan döneminin ilk üç yılında elde olunan kalkınma hızları şöyledir:

Tablo 4
İkinci Planın İlk Üç Yılında Reel Gelir Artış Hızı

Yıllar	Gelirin Artış Hızı (% olarak)
1968	6.7
1969	6.3
1970	5.7
Ortalama	6.2

Kaynak: Zeyyat Hatiboğlu, “Türkiye’de Planlı Kalkınma Devresi: (1963-1970)”, **Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, C: 8, Sayı: 10, Ekim 1971, s. 17-18.

Birinci Kalkınma Planını kapsayan devrede milli gelir artış hızı % 6.7 iken ikinci devrenin ilk üç yılında % 6.2 olarak gerçekleşmişti. Odalar Birliği raporuna (1971) göre; ikinci plan döneminin ilk üç yılındaki kalkınma hızının plan hedefine nazaran geri kalmasının başlıca nedeni, Birinci Plan döneminde olduğu gibi tarım

kesimindeki katma değer artışı hızındaki tahminlerin ötesinde gerilemesi ve 1970 yılında sanayi kesimin katma değerindeki düşüş olmuştur¹⁰⁹.

1950-1960 döneminde önemli bir sorun olarak görülen yurt içi tasarrufların arttırılması konusunda birinci plan döneminde, 1963 yılından başlamak üzere devamlı bir artışın sağlandığı görülmektedir. 1963 yılında GSMH'nın yüzde 10'unu oluşturan yurtiçi tasarruf oranı 1967 yılında yüzde 15 düzeyine ulaşmıştı. Bu arada, Ödemeler dengesinin cari işlemler dengesinde 1963 yılında 300 milyon Dolar olan açık daha sonraki yıllarda 100 milyon Dolar dolaylarında tutulmuştu. Cari işlemler dengesindeki açığın azalmasında ihracattaki düzenli artış ve ithalatın 1964, 65 yıllarında düşüş göstermesi etkin olmuştu. Dış tasarruflarda görülen azalmada, konsorsiyum kredilerinde görülen gerileme ile dış borç ödemelerindeki artışların da önemli payı vardı.

Dış tasarruflarda görülen bu önemli ölçüdeki gerileme ile birlikte toplam net yatırımlarda gerilemeler olmuştu. Cari fiyatlarla 1964 ve 1965 yılı net yatırımları yüzde 7 ve 5 seviyesinde kalmıştı. Aynı yıllar içinde ithalatın GSMH içindeki payının yüzde 6.5 düzeyine indiği görülmektedir. Bu koşullar altında 1964 yılı önemli ölçüde fiyatlarda durgunluğu vurgulamaktadır. Fiyatlar genel düzeyindeki artış hızı yüzde 1.2'dir. Emisyonda önceki yıllara oranla yüksek sayılabacak bir yıllık artış vardı. Emisyonda yüzde 18 oranında artış olurken, para arzı artışı hızlanmıştı. Bu gelişmeye karşılık banka kredilerinde bu yıl içinde gerileme olmuştu. Tarım kesiminde 1964 yılı içinde kötü hava koşullarına bağlı olarak ortaya çıkan gerileme 1965 yılı içinde de gerileme eğilimini sürdürmesi nedeniyle emisyon ve para arzının arttırılmamasına karşın dönemin en yüksek fiyat artış hızı ortaya çıkmıştı. Yüzde 8.1 olarak belirlenen 1965 yılı fiyat artış hızı, sadece tarım kesimindeki gelişmeden kaynaklanmamıştı. Aynı şekilde sanayi sektöründe de gerileme olmuştu. Bu arada toplam net yatırımlar cari fiyatlarla sadece yüzde 5 oranında artış göstermişti.

1966 yılı ile birlikte dış borç anapara ve faiz ödemelerinde düzenli olarak artışlar olmasına karşılık, kullanılan dış kaynak miktarının da önceki yıllara oranla arttığı anlaşılmaktadır. Bu gelişmeye bağlı olarak ithal olanaklarının 1966 yılı içinde bir

¹⁰⁹ Zeyyat Hatiboğlu, "Türkiye'de Planlı Kalkınma Devresi: (1963-1970)", **Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, C: 8, Sayı: 10, Ekim 1971, s. 17-18.

önceki yıla oranla yüzde 26 oranında bir artış gösterdiği görülmektedir. 1966 yılı içinde toplam net yatırımlar yüzde 40 oranında artmıştı. Sabit sermaye stokundaki artış da cari fiyatlarla yüzde 11 civarındadır. Aynı yıl içinde GSMH’da yüzde 12 düzeyinde artış sağlandığı, tarım kesimi üretiminin arttığı görülmektedir.

1963-1966 arasında dış borç ödemelerinin GSMH’ya oranı yüzde 2 düzeyinde seyretmişti. Bu oranın 1966 yılı ile birlikte düşmeye başlaması, ithal olanaklarını arttırıcı bir etki yaratmıştı.

GSMH’nın yapısında ve sektörlerinde görülen bu gelişme ile birlikte, Türk imalat sanayinde sayısal olarak önemli bir büyümenin olduğu görülmektedir. 1960-1964 döneminde Türk büyük imalat sanayinde yeni 918 kuruluş üretim devresine girdi. 1965-1969 döneminde ise 1324 yeni kuruluşun üretim devresine girmişti. Her iki dönemde de, Gıda, Dokuma, Madeni Eşya İmali ve Metalden Gayri Maddeler Sanayi’nin hızlı bir gelişme gösterdiği görülmektedir¹¹⁰.

1960-1970 döneminin özellikleri ise şunlardır:

a. Beş yıllık kalkınma planları iktisat politikası yapımına bir disiplin, devamlılık, koordinasyon ve tutarlılık kavramlarını getirmişti.

b. İktisadi planlama iktisat politikalarına “bilimsellik” kazandırma potansiyelini kazandırmıştı.

c. Planlama ile beraber gelen yıllık programlar ve “program bütçe” iktisat politikası ile bütçe arasındaki bağlantının önemini göstermişti.

d. İktisadi planlama, iktisadi düşünüşe bir disiplin getirerek, iktisat politikalarının günlük siyasi dalgalanmaların tesirine bırakılmaması gereğine dikkatleri çekmişti¹¹¹.

4.2. DÖNEMİN EKONOMİK KARARLARI

Dönemin temel ekonomik kararları planlar içinde verilen hedefler ile çizilmişti.

¹¹⁰ Ekzen, 1946-1958-1970 Devalüasyonları, s.102-103.

¹¹¹ Ahmet Kılıçbay, İktisat Teorisi, İktisat Politikaları ve İşletme, İstanbul: Yön Yayınları, 1998, s. 86.

Birinci plan uygulamaya konmadan önce 17 sayılı Türk Parası'nın Kıymetini Koruma Hakkındaki Karar çıkartıldı. Bu karar ile plan'ın gerekli kıldığı daha esnek ve liberal bir kambiyo rejimi getirildi. Rejim ihracatı teşvik etti (ihracatta vergi iadesi. İhracattaki tüm formaliteleri kaldırdı. İhracatın takip ve kontrol işini ticari bankalara bıraktı. Kararın liberal görüşleri ithalatı da kapsamaktadır. İthalatta da işlemlerin basitleştirilmesi yoluna gidildi. Ancak dış ticaret rejiminde kota uygulaması devam etti. Görünmeyen işlemler dengesi açısından da kambiyo denetim yöntemleri hafifletildi. Sermaye hareketlerine ilişkin yeni bir düzenleme bu karar ile getirilmemişti.

11 Ağustos 1962 tarihli bu karar dışında, Temmuz 1962 yılında, OECD Türkiye Konsorsiyumu'nun kuruluşu vardı. Konsorsiyum, OECD'nin 2 numaralı çalışma grubundan oluşmuştu. 10 Temmuz 1962 tarihli OECD Konseyi'nin toplantısında kararlaştırılan Konsorsiyum kuruluşu, Türkiye'nin hazırlanan plan modellerinde yer alan dış kaynak gereksiniminin düzenli ve zamanında karşılanması konusunda çalışma kararı almıştı.

Plan'ın uygulamaya girmesinden sonra, 15 Şubat 1963 tarihinde İthalattan damga resmi alınmasına ilişkin yasa çıkartılmıştı. Böylece yüzde 5 olarak tespit edilen oran dahilinde ithalatta uygulanan kur farklılaştırılmıştı.

23 Şubat tarihinde kabul edilen bir başka yasa ile 22 Ağustos 1960 tarihli devalüasyondan sonra oluşturulmuş olan "İstikrar Fon"u kaldırıldı. Yerine Dış Seyahat Harcamaları Vergisi getirildi.

1963 yılı içinde Gelir ve Kurumlar Vergisi Yasaları kabul edilerek yürürlüğe girdi. Bu yasalar ile Türkiye'de şirketleşme teşvik edildi.

5 Temmuz 1963 günü çıkartılan bir başka yasa ile (261sayılı) İhracatta vergi iadesi getirildi. Bu uygulama ile ihracatta belirli ölçüler içinde farklı kur uygulaması yaratılması olanağı ortaya çıktı.

22 Temmuz 1964 tarihli resmi gazetede yayımlanan 499 sayılı yasa ile Yurtdışındaki İşçi Dövizlerinin Türkiye'ye getirilmesine olanak sağlanmıştı.

1 Aralık 1964 tarihinde Anakara Anlaşmasının hükümleri yürürlüğe girmişti. Bu anlaşma ile Türkiye ve AET arasında bir ortaklık kuruldu.

15 Mayıs'ta 474 sayılı yasa ile Gümrük Giriş tarife cetvelleri yeniden düzenlenmişti. Bu yasa ile Bakanlar Kuruluna plan hedefleri göz önünde tutularak gerektiğinde Gümrük Giriş Tarife cetvellerinde yer alan vergi oranlarında sıfıra kadar indirim yapma ve yüzde 50 oranında artırım yapma yetkisi verildi.

22 Şubat 1965 tarihinde Montaj talimatnamesi yürürlüğe konmuştu. Bu karar Türkiye'de İthalatı ikame etme gerekçesi ile tüketime dönük sanayilerin kurulmasında büyük rol oynamıştı. Bu talimatname ile aynı zamanda bu tür kuruluşlara tanınan ayrıcalıklar nedeniyle ithalata da önemli yeni kısıtlamalar getirilmiştir Aynı zamanda bu kuruluşlara vergi bağışıklığı tanınmıştı.

İkinci Plan'ın yürürlüğe girdiği yıl çıkartılan 933 sayılı Teşvik yasası daha sonra Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmişti. Yasa'nın iptalinde, yürütmeye bu yasanın "yetki" tanınmasının önemli rolü olmuştu. İptal edilen 933 sayılı yasada yer alan teşvik önlemleri daha sonra, yıllık program kararnameleri ile birlikte yürürlüğe konmuştu. Bazı hükümleri de 1567 sayılı Türk Parası'nın Kıymetini Korumaya ilişkin tebliğler ile yürürlük alanı bulmuştu. Yasa ile getirilen, daha sonra kararnameler ile devam ettirilen uygulama için Devlet Planlama Teşkilatı içinde Teşvik ve Uygulama Dairesi oluşturulmuştu¹¹².

4.3. 9-10 AĞUSTOS 1970 KARARLARININ İÇERİĞİ

Devalüasyon kararının Ağustosta alınmasının nedenleri şu noktalarda toplanmaktadır:

a. Devalüasyonların müstahsili (üretici) korumak amacıyla Ağustos ayı içinde yapılması gerekmektedir. Şimdi Ağustos ayında bulunmaktadır.

b. Pek çok maddenin taban fiyatları açıklanmamıştır. Taban fiyatları ile ihracat arasındaki ilişkileri gözönüne alan hükümet bunları bu karardan ötürü bekletmektedir.

¹¹² Ekzen, 1946-1958-1970 Devalüasyonları, s. 101-107.

c. Konsorsiyum yardımları kısıldığı için ithalatta da daralma söz konusudur. Yapılacak bir devalüasyon ile ithalat talebi kısılmış olacaktı¹¹³.

Dönemin Maliye Bakanı Mesut Erez ise yaptığı basın toplantısında devalüasyondan beklenen faydaları şöyle açıklamıştı:

a. Bazı geleneksel tarım ürünlerinde görülmeye başlayan ihraç güçlükleri ve sübvansiyon zorunlukları ortadan kalkacak ve dövizlerin daha kısa sürede memlekete gelmesi sağlanacaktı.

b. Halen mevcut büyük tütün stoklarının eritilebilmesi ile döviz kazancı doğabilecekti.

c. Yeni tarımsal ürünlerin ihraç maddelerimiz arasında yer almasına imkan verecek ve böylece döviz gelirlerimiz artacaktı.

d. Döviz kurunun gerçekçi olmaması, genellikle döviz ziyana sebebiyet verir. Bu ameliye döviz ziyamı önleyici istikamette bir etki yapacaktı.

e. İhraç kapasitesi ve kabiliyeti olan bazı imalat sanayi mamul ve yarı mamullerinin nispi pahalılığı bir engel olmaktan çıkacak ve bu yolla ihracat gelirlerimizde önemli artışlar olacaktı.

f. Şimdiye kadar tatbik edilen kur sebebiyle ithalatın ucuz olması, bazı sanayi kollarının teşekkülüne imkan vermemekteydi. Yapılan ayarlama ile bir takım sanayiın kurulması teşvik edilmiş olacaktı.

g. Kur ayarlaması dışarıda bulunan sermayenin memleketimize gelmesi için gerekli ortamı hazırlayacak, bu surette yatırımlar teşvik edilmiş olacaktı.

h. Yeni kur muvacehesinde ihracat yoluyla gelirleri artan madencilik ve imalat sanayii müteşebbisleri daha fazla yatırıma harcanabilir kaynaklara sahip olacaklarından yeniden yatırıma yönelecekler ve bu sektörlerin büyüme hızını olumlu yönde etkileyecekti.

¹¹³ “Devalüasyon söylentileri yeniden çıktı”, **Cumhuriyet**, 8 Ağustos 1970, s. 1-7.

ı. Tarımsal ürünlerin ihracatından mütevellit dövizlerin Türk lirası karşılığının yükselmesi sonucu üretici gelirleri de artacağından, üretici modern tarım girdilerini kullanmaya yönelecek ve bu girdileri finanse etme gücüne sahip olacaktı.

i. Aşırı ithal talebi kısıtlanacaktı.

k. Halihazırda döviz gelirlerimizi artırmak için bütçeden yapmakta olduğumuz sübvansiyonlar büyük ölçüde ortadan kalkacak ve bütçe üzerindeki bu tip yükler azalacaktı.

Erez, olumlu yönlerini anlattıktan sonra bu operasyonun, gerekli tedbirlerin alınmaması veya iyi tatbik edilememesi durumunda kötü neticeler doğurabileceğini belirtmişti. Şöyle ki; bu meselede en önemli husus fiyatların normal kabul edilebilecek bir artışın üstünde gerçekleşmesi ihtimalidir. Bu durumda istenilen neticeler alınamayacağını vurgulamıştı¹¹⁴.

Yukarıda açıklanan amaçlar doğrultusunda alınan tedbirler şunlardı:

4.3.1. Ekonominin Dış İstikrarını Sağlamaya Yönelik Önlemler

4.3.1.1. TL'nin Paritesinin Değiştirilmesi

10 Ağustos 1970 kararları 1960'lı yıllarda yaşanan ılımlı enflasyonun TL.'da meydana getirdiği değer kaybını göz önüne alarak tek bir döviz kuru oluşturmayı hedeflemişti. 1 ABD doları = 15 TL. olarak yeni döviz kuru belirlenmişti. Böylece TL 4 Ağustos 1958'den 12 yıl sonra % 66.6 oranında devalüe edilmişti. Ancak teknik nedenlerle bazı istisnai durumlar söz konusu olmuştu. Şöyleki;

1. Türkiye'ye gelen dövizlere % 33.5 oranında faiz verildiği için yurt dışındaki işçilerin gönderdiği dövizlere 1 dolar = 11.25 TL. kuru uygulanacaktı. Faizle birlikte düşünüldüğünde 1 dolar = 11.25 TL. döviz kuru 1 dolar = 15 TL. döviz kuruna tekabül etmekteydi¹¹⁵.

¹¹⁴ “Fiyatlar çok artarsa”, **Cumhuriyet**, 11 Ağustos 1970, s. 7.

¹¹⁵ Parasız, **Türkiye Ekonomisi 1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları**, s. 142 ; “1 dolar 15 lira”, **Hürriyet**, 9 Ağustos 1970, s. 1.

2. Dış seyahat harcamalarından alınan vergi nedeniyle de facto kur 1 ABD doları = 10 TL. olarak belirlenmişti.

3. Pamuk, tütün, fındık, kuru üzüm, kuru incir, zeytinyağı, küspe, melas gibi geleneksel tarımsal ihraç ürünlerinden sağlanacak dövizlere 1 ABD doları = 12 TL. kuru uygulanacaktı¹¹⁶.

10 Ağustos tarihinde doğrudan (certain) kur olarak IMF tarafından tescil edilen TL. değeri 1 TL. = 0.666 ABD dolarıdır.

4.3.1.2. Dış Ticaret Değişim ve Ödeme Sisteminde Reform Yapılması

Yeni program çerçevesinde en önemli karar değişim sisteminde tam liberasyona geçiş niyetiydi. Prensip olarak libere edilmiş olan ithalatın önemli bir bölümü kronik konvertibl döviz kıtlığı nedeniyle uygulanamıyordu. Libere edilmiş ithalatın yapılmasını 1970’li yıllara doğru Türk Hükümeti’nin sürekli olarak önceden uyarı yapmasızın ertelemesi sonucu ithalatçıların Merkez Bankası’na yatırdıkları ithalat teminatlarının tutarı bazı durumlarda % 150 düzeyine ulaşmıştı. Bu durum zaman zaman ithalat sırasını başkasına belli bir bedel karşılığında devretmek şeklinde spekülasyon faaliyetlere neden olmaktaydı. Ağustos ayında ithalat bekleme listesi 300 milyon dolara yükseltilmişti ve bazı ithalat talepleri bir yıldan beri beklemekteydi.

Bu koşullarda dış alımları hızlandırıcı bir sistemi oluşturmak için;

1. 1970 Mayıs ayı sonunda önce talep edilmiş olan döviz transferleri hemen yerine getirilecekti.

2. İthalat teminat oranlarında % 50 indirim yapılacaktı. Böylece libere edilmiş ithalat listesine uygulanacak oran, hammadde ve yatırım mallarında % 90 yerine % 45 olacaktı.

¹¹⁶ Parasız, **Türkiye Ekonomisi 1923’ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları**, s. 142 ; T.C. Resmi Gazete, S. 13575, 10 Ağustos 1970, s. 31.

3. Şirket birleşmeleri ya da kooperatiflerin yaratılması için ihracatçıların ödedikleri risturn vergisi sistemi basitleştirilecekti. Risturn vergisi % 15-40 oranında değişen oranlarda yalnızca dört ürün grubuna uygulanacaktı.

4. İhracatla ilgili kalkınma projelerinin finansmanı ve desteklenmek istenen sektörlerde maliyetlerin düşürülmesi için kullanılmak üzere T.C. Merkez Bankası nezdinde bir Kambiyo İstikrar Fonu kurulacaktı.

4.3.2. Ekonominin İç İstikrarını Sağlamaya Yönelik Önlemler

4.3.2.1. Para Politikasıyla İlgili Kararlar

1. Kredi faiz oranları yükseltilmişti. Faiz oranları 1960'dan beri değiştirilmemişti. Bu nedenle 1970'li yıllara doğru enflasyon oranındaki yükseliş karşısında faiz oranı, sermayenin reel rantabilitesine tekabül etmiyordu. Bu durum tasarrufları olumsuz yönde etkilerken kredi talebini arttırıyordu. Bu koşullar altında faiz oranlarının yükseltilmesi kaçınılmazdı. Nitekim özel tahvillerin faiz oranı % 13'e yükseltilmişti. Banka kredilerine uygulanabilecek maksimum faiz oranı bir puan yükseltilerek % 11.5 olmuştu.

Öte yandan bazı endüstri dallarına ve esnaf ve zanaatkarlara uygulanan farklı oranlardaki (düşük) faiz oranları da yükseltilmişti. Ancak tercihli durumlar aynen korunmuştu.

2. 6 ay ya da daha uzun vadeli çeşitli mevduat kategorilerinin faiz oranları yükseltilmişti. Örneğin 12 aydan daha uzun vadeli mevduatların faiz oranı % 6.5'dan % 9'a yükseltilmişti. Vadesiz mevduatların faiz oranı ise % 2'den % 1'e düşürülmüştü.

3. Finansal kaynakların arzulanan yönde dağılımının sağlanması için yeni faiz oranları üzerinden kredi sağlayan bankalara ve kredi alanlara belli oranlarda faiz farkı ödemesi yapılması öngörülmüştü.

4. 1970 mali yılı içinde Hazine'nin finansmanını Merkez Bankası'nın belli sınırlar içinde tutulması öngörülmüştü¹¹⁷.

4.3.2.2. Bütçe Dengesiyle İlgili İstikrar Önlemleri

9-10 Ağustos kararlarından önce 29 Temmuz 1970'te çıkartılan 1318 sayılı Finansman kanunu vergi toplama kaynaklarını arttırarak dengelerin oluşmasında yarar sağlamıştı. Bu yasanın bir özelliği de enflasyon ve döviz kıtlığının doğurduğu bazı aşırı kâr ve rantları vurduğundan fonksiyonel vergicilik gereklerini de yerine getirmiş oluyordu.

1918 sayılı Finansman yasasında şu konular vardı:

- Gider Vergileri arasına bir de işletme vergisi konuyordu;
- Taşıt Alım Vergisi getiriliyordu;
- Spor Toto Vergisi getiriliyordu;
- Gayri menkullerde değer artışları vergilendiriliyordu;
- Bina, arazi ve arsalar ilk kez beyana dayalı biçimde vergilendiriliyordu (Vergi İl Özel İdarelerinden genel bütçeye alınıyordu);
- Gider Vergilerinde önemli değişiklikler yapılıyordu¹¹⁸.

4.3.2.3. Fiyat Ayarlamaları

- Destekleme alımına konu olan tarım ürünlerinin fiyatları yeniden saptanmıştı.
- Bazı Kamu İktisadi Teşekkülleri'nin ürünlerine Mayıs 1970'den itibaren zam yapılmaya başlandı. 10 Ağustos Kararlarını izleyen günlerde şeker, petrol ve petrol ürünlerinin fiyatları az miktarda yükseltilmişti. Bazı KİT ürünlerine zam yapmaktan

¹¹⁷ Parasız, *Türkiye Ekonomisi 1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, s. 142-143 ;
“Şekere, akaryakuta zam”, *Hürriyet*, 10 Ağustos 1970, s. 11.

¹¹⁸ Kafaoğlu, s. 241-242; Parasız, *Türkiye Ekonomisi 1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, s. 143.

kaçınılmıştı. Bu şekilde ertelenen zamlar bir yandan istikrar kararlarının önemli bir yönü olan reel ankes etkisinin oto-regülatör olarak gücünü azaltmıştı¹¹⁹.

¹¹⁹ Parasız, **Türkiye Ekonomisi 1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları**, s. 142-144.

5. 1958 ve 1970 İSTİKRAR PROGRAMLARININ

KARŞILAŞTIRILMASI

5.1. 1958 ve 1970 KRİZLERİNİN ORTAYA ÇIKIŞLARI YÖNÜNDEN

5.1.1. Ödemeler Dengesi Açığının Artması

Demokrat Parti iktidara geldiği zaman, Türkiye'nin dış ticareti için çok olumlu koşullar mevcuttu. Bu olumlu koşullar şöyleydi:

1. Türkiye'nin altın ve döviz rezervleri önemli miktarlara ulaşmıştı.

2. Mübadele oranını arttırmak ve bunu mümkün olduğu kadar az dövizle yapabilmek için Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı ülkeleri arasında, Avrupa Ödemeler Birliği (EPU) kurulmuştu.

3. Marshall Programı adı altındaki Amerika Birleşik Devletlerinin yardımı devam etmişti.

4. Hepsinden daha önemli olarak da, “Kore Savaşı” başlamıştı¹²⁰. 1950’de patlayan bu savaş nedeniyle özellikle hammaddelere olan talebin yükselmesi bunların fiyatlarını da yükseltmiş ve tarımsal ürünlerle hammadde satan Türkiye bu durumdan yararlanarak ihracatını artırma olanağı bulmuştu¹²¹.

Bütün bu olumlu koşullar nedeniyle 1950 yılında itibaren Türkiye’de yeni dış ticaret rejimi uygulanmaya başlanmıştı. 10 Ağustos 1950 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından saptanıp, ilan edilen bu karar göre, dış ticaret rejimi EPU (Avrupa Ödemeler Birliği) ülkeleri ile bunun dışında kalan ülkeler olmak üzere iki bölüme ayrılmıştı. EPU ülkeleri ile olan dış ticaret bu teşkilatın hükümlerine göre, diğer ülkelerle olan dış ticaret ise, karşılıklı yapılan antlaşmalarla ve belirli bir hesap parasına göre ayarlanmış milli paralarla yapılmaya başlanmıştı. Ancak, bakiyenin ödenmesinde serbest dövizin kullanıldığı bir kliring sistemi uygulanmıştı. 30 Eylül 1950 tarihinde alınan bir başka

¹²⁰ Zeytinoglu, s. 566.

¹²¹ Yalçın Acar, **Tarihsel Açıdan Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar (1923-1963)**, 5. Baskı, Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları, 1999, s. 79-80.

kararla da Avrupa Ekonomik İşbirliğinin isteği üzerine, dış ticaret rejimi yeniden değiştirilerek üye devletlerle olan dış ticaret % 60 oranında libere edilmişti. Ardından “Serbest ithal listeleri” düzenlenerek Resmi Gazetede yayınlanmıştı. Böylelikle Türkiye’nin dış ticareti, bir yandan Dünya konjonktürünün elverişli olması, diğer yandan yeni uygulanan dış ticaret rejimi nedeniyle, özellikle 1950’yi izleyen ilk iki yıl içerisinde çok büyük bir artış göstermişti. Bu artış ihracatta % 60, ithalatta % 125 ölçüsünde olmuştu.

Tablo 5
1950-1953 Döneminde
Türkiye’nin Dış Ticareti
(Milyon \$)

Yıllar	İthalat	İhracat	Fark
1950	283.0	263.0	-20.0
1951	402.0	314.0	-88.0
1952	556.0	363.0	-193.0
1953	532.5	396.0	-136.5

Kaynak: Erol Zeytinoğlu, **Türkiye Ekonomisi**, 4. Baskı, İstanbul: Met/er Yayınları, 1975, s. 567.

Yukarıdaki tablodan anlaşıldığı üzere, hacim olarak dış ticaret önemli bir artış göstermişti. Buna karşın, ihracat ve ithalat arasındaki değer farkı gittikçe büyümüş ve 1952 ve 1953 yıllarında açık, toplam ihracatın üçte birinden çok daha fazla olmuştu¹²².

Temel ekonomik göstergelerdeki gelişmeler 1953 yılı sonu itibariyle, ekonomik gelişmenin durduğunu, iç ve dış kaynak gereksinimine bağlı olarak ekonomik bir darboğazın ortaya çıktığını göstermekteydi. Türkiye gereksinimini duyduğu dış kaynak olanaklarını sağlayabilmek için 1954 yılı başından itibaren OECD, IMF, IBRD nezdinde girişimlerde bulunmağa başlamıştı¹²³.

¹²² Zeytinoğlu, s. 566-567.

¹²³ Ekzen, **1946-1958-1970 Devalüasyonları**, s. 57.

Tablo 6
1953-1958 Döneminde
Türkiye'nin Dış Ticareti
(Milyon \$)

Yıllar	İthalat	İhracat	Fark
1953	532.5	396.0	-136.5
1954	478.4	334.9	-143.7
1955	497.6	313.3	-184.3
1956	407.3	305.0	-102.3
1957	397.1	345.2	-51.9
1958	315.1	247.3	-67.8

Kaynak: Erol Zeytinoğlu, **Türkiye Ekonomisi**, 4. Baskı, İstanbul: Met/er Yayınları, 1975, s. 568.

Yukarıdaki tablodan anlaşıldığı gibi, ihracat 1957 yılı hariç, ithalatta ise 1955 yılı hariç, 1953 yılından 1957 yılına kadar devamlı olarak düşme göstermişti.

Bu olumsuz gelişmenin en önemli nedenleri ise;

1. Kore savaşının yavaşlaması nedeniyle dünya konjonktürünün değişmesi ve dünya piyasalarında ham madde fiyatlarının düşmesi, Türkiye'nin tarımsal ve ham maddelerine olan talebin azalması ile,

2. Uygulanan yanlış bir mali politika sonunda, ülke içindeki fiyatların hızla yükselme, dolayısıyla ihracat güçlüklerinin başlamasıdır¹²⁴. 1954 yılından itibaren iç fiyatlardaki şiddetli artış ihracatımızı içinden çıkılması güç, prim ve desteklerle takviye etmemizi gerektirmişti. Kambiyo rayicinin sabit tutulmasından dolayı çeşitli ve açık prim ve yardım mekanizmasıyla, iç fiyatlarla dış fiyatlar arasında muazzam bir açık meydana gelmişti. Kambiyo kuru sabit kalırken, iç fiyatlar arttı. Dolayısıyla, ihracat süratle normal yolların dışına çıkarak, kaçakçılık gibi, gayri meşru ticaret yollarına sarmıştı. Kaçakçılık arttıkça ihracat da azalmıştı¹²⁵.

3. Diğer yandan ithalatta aşırı derecede liberasyona gidilmesi dış ticaret hadlerinin olumsuz bir durum göstermesine neden olmuştu.

4. İthalatın gerek fiyat, gerekse kalite bakımından ciddi bir kontrole tabi tutulmamasının da büyük etkileri olmuştu. Zira ithalatçılar bu kısa dönemde, ülkenin ithal mallarına olan büyük gereksinmesinden yararlanarak kalitesini ve fiyatını

¹²⁴ Zeytinoğlu, s. 568.

¹²⁵ "Primin Sebepleri", **Kim**, s: 11 (Ağustos 1958), s. 7.

düşünmeksizin nerede, ne buldularsa Türkiye'ye ithal etmişler ve ülkenin döviz rezervlerini kısa zamanda tüketmişlerdi.

5. Bu olumsuzlukları uygulanmakta olan enflasyonist para, kredi ve bütçe politikası ile bunun bir sonucu olan satın alma gücündeki aşırı artışlar da körüklemişti¹²⁶.

1954-1958 döneminde, dış ödemelerdeki bozulma devam etti. İhracat 300-400 milyon dolar civarında duraklarken, ithalat 1955'de 500 milyon dolara ulaşmıştı. Ticaret açığı da 200 milyon dolara yaklaşmıştı¹²⁷. Dış ticaret dengesinde görülen bu gelişme 1958 yılında doruk noktasına vardı. 1958 yılı ithalatı ve ihracatı 1949 yılı seviyesine indi¹²⁸.

Devalüasyon kararının alınmasına neden olan etkenlerle ilgili olarak yapılan hükümet açıklamasında, 4 Ağustos 1958 tarihinde yapılan ayarlamadan bu yana geçen 12 yıl zarfında memleketimizdeki fiyatlarda % 80 artış olmasına mukabil, kendileriyle ticaret yaptığımız memleketlerin fiyatlarında % 20-25 gibi bir artma olduğu, bu durum ekonomimizin dış pazarlara uygunluğunu bir hayli bozmuş ve klasik ihraç mallarımız dışında yeni ihraç malları istihsalı üzerinde menfi tesirler yapar hale geldiği belirtilmişti.

Ayrıca, ithalatta karşılaşılan zorlukların bir taraftan mahdut dış kaynaklarımızın tevziinde müşkülât ortaya çıkardığı gibi diğer taraftan Merkez Bankası kaynakları üzerinde de aşırı baskılar yapmıştı. Bunun neticesi iç piyasada likidite sıkıntıları ortaya çıkmıştı. Türk parası paritesinin değiştirilmesi ekonomimizdeki bu arızaların giderilmesinde önemli bir yer teşkil ettiği de vurgulanmıştı¹²⁹.

Cumhuriyet, Milliyet ve Hürriyet gazetelerindeki haberlerden de anlaşılacağı üzere 1960-1970 döneminde de Türkiye'nin Dış Ticaret açıkları devam etmişti. Aşağıdaki tabloda da bunu görmekteyiz.

¹²⁶ Zeytinoğlu, s. 568-569.

¹²⁷ Taner Berksoy, "Türkiye'de İstikrar Arayışları ve IMF", **IMF İstikrar Politikaları ve Türkiye**, Editör: Cevdet Erdost, 1. Baskı, Ankara: Savaş Yayınevi, 1982, s. 150.

¹²⁸ Ekzen, **1946-1958-1970 Devalüasyonları**, s. 57.

¹²⁹ "Devalüasyon", **Cumhuriyet**, 10 Ağustos 1970, s. 7 ; "Şekere, akaryakıtta zam", **Hürriyet**, 10 Ağustos 1970, s. 11; "1 dolar 15 lira oldu", **Milliyet**, 10 Ağustos 1970, s. 1-11.

Tablo 7
1960-1970 Döneminde
Türkiye'nin Dış Ticareti
(Milyon \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Fark
1960	320.7	468.1	- 147.4
1961	364.7	509.4	- 144.7
1962	381.1	622.2	- 241.1
1963	368.0	687.2	- 319.2
1964	410.7	537.2	- 126.5
1965	463.7	572.0	- 108.3
1966	490.5	718.3	- 227.8
1967	522.3	648.7	- 162.4
1968	496.3	763.7	- 274.0
1969	536.8	801.2	- 264.4
1970	588.5	947.6	- 359.1

Kaynak: Erol Zeytinoğlu, **Türkiye Ekonomisi**, 4. Baskı, İstanbul: Met/er Yayınları, 1975, s. 571.

Kalkınma hızının % 7 olarak belirlendiği planlı ekonomi döneminde, özellikle 1960'lı yılların ortalarından itibaren, ihracatın ithalatı karşılama oranını düşmüştü. 1960 yılında 468.186.000 dolar olan ithalat % 102'lik bir artışla 1970'te 947.664.000 dolara yükselirken, 1960 yılında 320.731.000 dolar olan ihracata ise % 83'lük bir artışla 1970'te 588.476.000 dolara çıkabilmişti¹³⁰. 1963 yılında 320 milyon Dolar olarak gerçekleşen dış ticaret dengesi açığı, 1964 ve 1965 yıllarında 100 milyon Dolar düzeyine inmiş, 1966 yılı ile birlikte yeniden artmaya başlamıştı¹³¹.

Dış ticaret açıklarını ağırlaştıran gelişme ve uygulamalar ise şunlardır:

1. Yapısal sorunlar,
2. 1964 yılından itibaren tekrar ortaya çıkan enflasyon olgusu,
3. Uygulanan sabit kur politikasıydı.

İthalatın ihracat ile finanse edilemeyen ve sürekli artan kısmı, ithalatın finansmanında kullanılan program kredileri ile karşılanmıştı. IMF ile her yıl stand-by anlaşmasının imzalandığı dönemde 1.301.000.000 dolar program, 653.000.000 doları proje kredisi olmak üzere 2.723.000.000 dolar dış kredi alınmıştır. Alınan borçların % 53'ü (1.435.000.000) önceki borçların ödenmesinde kullanılmıştı. Dış kredilerin

¹³⁰ Çelebi, s. 131.

¹³¹ Ekzen, **1946-1958-1970 Devalüasyonları**, s. 103.

türlerine göre gelişimi incelendiğinde, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde uluslar arası kuruluşların özellikle proje kredilerin ağırlık verdikleri ve 1966 yılından itibaren program kredilerinin önemli ölçüde azaldığı görülmektedir. Diğer taraftan yurtdışına giden işçilerin gönderdikleri tasarruflar da, alınan kredilerle birlikte döviz ihtiyacının karşılanmasında katkı sağlamıştı.

Gerek işçi dövizlerinde gerek program kredilerinde ortaya çıkan azalma nedeniyle 1960'lı yılların ikinci yarısında ithalatta güçlükler yaşanmaya başlanmıştı. İthalat lisansı elde etmek başlı başına bir sorun olmuş, lisans başvuruları geciktirilmişti. Liberal listede yer alan mallar için çok zor lisans alınabilmişti. İthalat lisansının verildiği durumlarda da döviz transferi, yeterli döviz sağlanan kadar ertelenmişti. 1960'lı yılların sonlarında, kota içi döviz transferlerindeki gecikme sanayiciler için 30, ithalatçılar için 43 haftayı bulmuş ve 300 milyon dolarlık ithalat lisansı için de döviz transferi yapılamamıştı. Açıklanan bütün bu gelişmelerin sonucunda, büyüme hızında ve kapasite kullanım oranında düşme biçiminde kendini gösteren ekonomik tıkanıklarla tekrar karşı karşıya kalınmıştı¹³².

Gerek iç gerekse de dış kaynak konusunda ortaya çıkan bu durum karşısında, ihracatı artırma yönünde dönem içinde çeşitli teşvik tedbirleri alındı. Fakat bu tedbirlere rağmen ihracat artmadı. Borç taksitleri daha büyük boyutta bir ithalatı da olanaksız kıldı. Bunların sonucunda üretimin yapısında ortaya çıkan daralma, büyüme hızının düşmesi, özellikle 1960 sonrasında kurulan sanayi kesiminde, önemli ölçüde bir fazla üretimin yarattığı, sorunların derinleşmesi karşısında 19 Ağustos 1970 tarihinde yeniden TL'sının ABD Doları karşısında değerinin saptanması yoluna, "Devalüasyon"a gidilmişti¹³³.

5.1.2. Enflasyon Oranındaki Artış

4 Ağustos 1958 tarihinde Cumhuriyet döneminin ilk istikrar programının uygulanmasını zorunlu kılan en temel neden, enflasyon oranının yıllık ortalama yüzde 17'ye yaklaşması ve bunun bir devalüasyonu zorunlu kılmasıydı. Enflasyon 1950 sonrasında uygulanmaya başlayan genişletici para ve kredi politikasından

¹³² Çelebi, s. 131-132.

¹³³ Ekzen, 1946-1958-1970 Devalüasyonları, s.105.

kaynaklanmıştı. Devletçilik döneminde sanayileşme için kaynak sağlama işlevini üstlenmiş olan tarım sektörü, yeni sanayileşme modelinde nihai tüketim talebi boyutu ağırlık kazanan iç pazarın en önemli unsuru olarak ön plana çıktı. Tarımsal destek politikaları çok önem kazanmaya başladı. Tarım sektörüne destek sağlayabilmek için gereken fonlar da büyük ölçüde Merkez Bankası kaynaklarından, açık finansman yoluyla sağlanmıştı. Bunun yanında sanayi sektöründeki yatırımları için gerekli olan fonlar da büyük bir kredi genişlemesi ve Hazine ile KİT'lerin Merkez Bankası'na gittikçe artan bir oranda borçlanmaları yoluyla yaratılmıştı. Yine özel sektöre yönelik kredilerdeki genişleme de, bu dönemde tasarruf mevduatı miktarında büyük artışlar olmasına rağmen, önemli ölçüde açık finansman yoluyla sağlanmıştı. Tarım ve sanayi sektörlerine yönelik genişlemeci para ve kredi politikalarının bu niteliği döneme göre oldukça yüksek olan bir enflasyon oranına neden olmuştu¹³⁴.

Emisyon hacmindeki artışa kredi musluklarının açılması da eklenince, mal ve hizmetlere olan talep şiddetle artmış ve tam bir enflasyon sürecine girilmişti¹³⁵.

Piyasada son birkaç gün içinde altın fiyatlarında süratli bir artış vukua gelmişti. 7 Temmuzda 174 lira olan Cumhuriyet altının fiyatı 8 Temmuzda birdenbire 183 liraya fırlamıştı. Diğer taraftan Reşad 202 liradan 210, Gulden 161 liradan 164, İngiliz 174.5 liradan 213 ve Külçe 23.10 liradan 26.10 liraya yükselmişti.

1958 senesinin Ocak ayının başından 9 Temmuza kadar altın fiatları şu seyri takip etmişti¹³⁶.

Tablo 8
Ocak – Temmuz 1958 Altın Fiyatları (TL)

	8 Ocak	8 Şubat	8 Mart	8 Nisan	8 Mayıs	8 Haziran	8 Temmuz
Cumhuriyet	111	114	115.60	130	134.50	144	183
Reşad	144.50	146.50	146.50	146.70	133	168	210
Gulden	102.75	105	105.25	118.75	122	130	164
İngiliz	144	143	143	157	155	170	213
Külçe	16.35	16.95	17.10	19.10	19.70	21.50	26.10

Kaynak: “Altın fiyatları tekrar yükseldi”, **Cumhuriyet**, 9 Temmuz 1958, s. 1.

¹³⁴ Serdar Turgut, **Demokrat Parti Döneminde Türkiye Ekonomisi**, Ankara: Adalet Yay., 1991, s.183.

¹³⁵ Acar, s. 81.

¹³⁶ “Altın fiatları tekrar yükseldi”, **Cumhuriyet**, 9 Temmuz 1958, s. 1.

9 – 31 Temmuz 1958 tarihleri arasında altın fiyatlarının izlediği seyir şöyledir: Altın fiyatları 9 Temmuzda hissedilir derecede düşmüştü. 8 Temmuz’da 183 lira olan Cumhuriyet altını 9 Temmuzda 175, 210 lira olan Reşat 204, 166 lira olan Gulden 163, 213 lira olan İngiliz 203, 26.40 olan Külçe altın 25.60’dan muamele görmüştü¹³⁷. 25 Temmuzda Cumhuriyet 155, Gulden 140, İngiliz 186, Reşad 185 ve Külçe altın 24 liradan muamele görmüştü¹³⁸. 26 Temmuzda altın fiyatları düşmeye devam etmiş, 155 lira olan Cumhuriyet altını 144, 185 lira olan Reşad altını 172, 140 lira olan Gulden 120 lira, 186 lira İngiliz altını 174, 24 lira olan Külçe altını 21.30 liraya düşmüştü¹³⁹. 31 Temmuzda altın fiyatları 19.50 lira düşmüştü. Yeni kredi haberleri karşısında 29 Temmuzda 149.50 liradan satılan Cumhuriyet altını borsada 134 liradan, akşam vakti borsa dışında ise 128 liradan muamele görmüştü¹⁴⁰.

Aşağıdaki tabloda enflasyonun şiddetini ortaya koyan altın fiyatları, serbest piyasadaki döviz fiyatları ve para kıymetindeki değişimleri en iyi biçimde gösteren fiyatlar genel seviyesinin 1950-1958 yılları arasında izlediği seyir görülmektedir. Nitekim, 1950 = 100 itibarıyla, toptan eşya fiyatları indeksi 1953’te 110’a, 1955’te 131’e, 1958’de 208’e yükselmişti¹⁴¹.

Tablo 9
1953-1958 Yıllarında
Altın ve Döviz Fiyatları (TL)

	1953	1955	1958
Reşat altını	49.15	74.62	161.38
Cumhuriyet altını	43.86	66.37	128.62
1 Gr. Külçe altını	5.18	9.72	18.99
Dolar (resmi kur)	2.82	2.82	2.82
Dolar (serbest kur)	5.00	16.00	18.00
Toptan eşya fiyat indeksi (1950=100)	110.00	131.00	208.00

Kaynak: Erol Zeytinoğlu, **Türkiye Ekonomisi**, 4. Baskı, İstanbul: Met/er Yayınları, 1975, s. 542.

Görüldüğü gibi, 1950-1959 döneminde fiyat artışlarının, dönem ortalaması oldukça yüksekti. (kapalı GSMH fiyat indeksi ile ortalama % 9.7). Alt dönemler ise GSMH artış hızında olduğu gibi, fiyat artışı açısından da çok büyük farklar

¹³⁷ “Dün altın fiyatlarında düşme oldu”, **Cumhuriyet**, 10 Temmuz 1958, s. 1.

¹³⁸ “Altın fiyatları düşüyor”, **Cumhuriyet**, 25 Temmuz 1958, s. 1.

¹³⁹ “Altın fiyatları düşmekte devam ediyor”, **Cumhuriyet**, 26 Temmuz 1958, s. 1.

¹⁴⁰ “Altın fiyatları 19.50 lira birden düştü”, **Cumhuriyet**, 31 Temmuz 1958, s. 1.

¹⁴¹ Zeytinoğlu, s. 542.

arzemektedir. Nitekim, milli gelir artışının çok yüksek seviyelere eriştiği 1950-1953 döneminde fiyat artışları ortalama yılda % 4 gibi çok mutedil seviyelerde kalmıştı. 1954'ten itibaren ise fiyat artışları çok önemli yükselmeler göstermişti. Nitekim, fiyat artışları 1954'de % 11.7 ve 1955-1959 döneminde ise yıllık ortalama % 15.4 olmuştu. Bu oranlar –son yıllar hariç- Türk ekonomisinin uzun süre rastlamadığı ciddi bir enflasyona işaret etmektedir. Ödemeler bilançosu zorlukları, dış yardımın azalması, reel milli gelir artış hızının düşmesiyle beraber yürüyen bu enflasyon Ağustos 1958'de fiilen devalüasyon yapılarak istikrar programı uygulamasını zorunlu kılmıştı¹⁴².

1960-1970 döneminde ise ülkemiz sanayileşme için gerekli fonları iç tasarruflarla ve dış kredilerle sağlamak konusunda büyük güçlüklerle karşılaşmamış, dolayısıyla, söz konusu dönemde tasarruf yetersizliğinden kaynaklanan bir enflasyonist baskı ortaya çıkmamıştı.

Modern toplumlarda görülen enflasyonist baskıların benzer koşulları Türkiye'de de oluştuğundan, 1960'lı yıllarda enflasyon ılımlı olarak yükselmişti. İktisatçılar düşük oranlı sürekli enflasyonlara refah enflasyonu ya da modern enflasyon demektedir. İlimli enflasyonlara ekonomi dilinde tırmanan ya da sürünen enflasyon da denilmektedir. Aslında 1960'lı yılların başlarında Birinci Beş Yıllık (1963-1967) Plan çalışmaları sırasında kamu otoriteleri ekonomik büyüme amaçlarına finansal istikrar içinde gerçekleştireceklerini resmen ilan etmişlerdi. Nitekim aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere gerek 1960'lı yılların başlarında, gerek Beş Yıllık Kalkınma Planının uygulandığı dönemde, 1958 yılında yürürlüğe konan istikrar politikasına uyulmaya devam edilmişti. Bu nedenle toptan eşya fiyatları görece olarak istikrarlı bir seyir izlemişti. 1965 yılında, 1964 yılında Kıbrıs sorunun yarattığı durgunluğu gidermek için genişletici para ve maliye politikası sonucu toptan eşya fiyatlarında bir sıçrama olmuştu¹⁴³.

¹⁴² Hiç, s.56-57.

¹⁴³ Parasız, **Türkiye Ekonomisi 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları**, s. 126-127.

Tablo 10
1960'lı Yıllarda
Fiyat Artışları

Yıllar	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969
TEFE	5.0	3.0	5.8	4.1	1.3	9.1	4.9	7.5	3.2	7.0

Kaynak: İlker Parasız, **Türkiye Ekonomisi: 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları**, 1. Baskı, Bursa: Ezgi Yayınları, 1998, s. 127.

Yukarıdaki tablodan da anlaşıldığı gibi, 1969 yılında fiyat artışlarında net bir hızlanma olmuştu. Spekülatif karakterli etkiler ve tarımsal üretimin düşüklüğü fiyat artışlarını körüklemişti. Fiyat artışlarını bir yandan bütçe açıkları diğer yandan ticari banka kredilerindeki hızlı artış körüklemişti. Böylece 1968'de ortalama toptan eşya fiyatları % 4.6 iken, 1969'da % 6 olmuştu¹⁴⁴. Öte yandan geçinme indekslerinde artış daha hızlı olmuş, Ankara'da % 10.1, İstanbul'da % 6.9'a baliğ olmuştu¹⁴⁵.

Altın fiyatları 1969 yılının Ekim, Kasım aylarında görülen süratli düşüşten sonra, altı ay süreyle ufak iniş çıkışlar hariç önemli farklılıklar göstermemiş, yıl başın da beklenen yükselişi de yapmayarak, iktisatçıların ifadesiyle “istikrarlı” durumunu muhafaza etmişti. Ancak 1 Temmuz günü borsa fiyatında, gramı 16.20 lira olan 24 ayara külçe altın, 31 Temmuz günü 14.95 liraya düşmüştü. 1 Temmuzda 111.50 lira olan Cumhuriyet altını ise 104.50 liraya kadar düşmüştü. Bu düşüşün nedeni daha öncede belirtildiği gibi, dünya piyasalarında altın fiyatlarında meydana gelen ucuzluk yanında, Türk piyasasındaki para darlığı ve altının dışarıya çıkarılan kaçak mal karşılığında gelmiş olmasıdır¹⁴⁶.

Ayrıca, 1970 yılının Temmuz ayında, emlak ve araziler ile taşıtlarda vergi artışlarını öngören tasarıların kanunlaşmalarından önce, bunlara olan talepteki yükselme altın fiyatlarında büyük düşmelere yol açmıştı. 24 Temmuz 1969'da 18.90 lira olan külçe altının gramı bu yıl aynı tarihte (24 Temmuz 1970) 15.15'e düşmüştü. Cumhuriyet altını ise aynı tarihlerde 127.50 liradan 105 liraya inmişti. Buna karşılık Reşat altını 197 liradan 229 liraya çıkmıştı. Psikolojik nedenlere bağlanan Reşad altının

¹⁴⁴ Parasız, **Türkiye Ekonomisi 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları**, s. 140.

¹⁴⁵ Alp Gürus, “OECD Etüdlerine Göre Türk Ekonomisinin Durumu”, **Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, C. 8, Sayı: 5 (Mayıs 1974), s. 41.

¹⁴⁶ Şükran Ketenci, “Altın fiyatları düşüyor”, **Cumhuriyet**, 3 Ağustos 1970, s. 1.

yükselişi konu dışı bırakılırsa Merkez Bankası ise Külçe ve Cumhuriyet altının düşme nedenleri şöyle sıralamıştı:

a. Dünya altın fiyatlarında büyük düşmeler vardı. Bu düşmeler Türkiye’yi de etkilemişti.

b. Mart-Eylül ayları arası Türkiye’de ekonomik durgunluk aylarıdır. Bu düşüşte mevsimlik düşmenin de etkisi vardır. Fakat Eylül ayında köylünün eline para geçince doğal olarak altın fiyatları da yükselir.

c. Emlak vergisinde yapılan değişiklik ile taşıt alımlarının vergiye tabi tutulması üzerine bazı tasarruf sahipleri bu vergiler kanunlaşmadan önce ellerindeki birikmiş paraları ya da daha önce altına çevirmiş oldukları tasarruflarını nakit haline getirmek için altınlarını bozdurmaları piyasada altın bolluğuna neden olduğu için altın fiyatları da düşmektedir.

d. Bazı imalatçılar ile sanayicilerin, gider vergisinde yapılan değişikliklerin yürürlüğe girmesinden önce stoklarını takviye etmek için ellerinde bulunan altınları piyasaya çıkarmaları altın fiyatlarını düşürmüştü.

e. Vergilerden sonra fiyatları yükselecek olan bazı dayanıklı tüketim malları için halkın ellerinde bulunan 3-5 altını bozdurup, bu malları alması altın fiyatlarını düşürmüştü.

f. Afyon kaçağın karşısındaki altın Türkiye’ye girdiği için altın fiyatı düşmüştü¹⁴⁷.

Aşağıdaki tabloda ise 1960-1970 yıllarında İstanbul piyasasında altının borsa dışı serbest fiyatları görülmektedir.

¹⁴⁷ “Yeni vergiler altın fiyatını düşürüyor”, **Cumhuriyet**, 26 Temmuz 1970, s.1-7.

Tablo 11
1960-1970 Yıllarında Altın Fiyatları
(Bir Adet –TL)

Yıllar	Reşat altını	Cumhuriyet altını	Külçe (1 Gr.)
1960	140.26	107.79	16.11
1961	136.55	105.73	15.70
1962	136.55	99.67	14.86
1963	135.66	93.97	14.16
1964	141.05	93.77	13.87
1965	149.02	94.44	14.04
1966	157.08	96.28	14.34
1967	171.73	101.30	15.01
1968	185.44	114.45	17.08
1969	203.34	129.60	19.15
1970	236.59	117.02	17.35

Kaynak: Erol Zeytinoğlu, **Türkiye Ekonomisi**, 4. Baskı, İstanbul: Met/er Yayınları, 1975, s. 545.

1962-1970 dönemi yıllık fiyat artış ortalaması (kapalı GSMH fiyat indeksi ile % 5.2 ile) 1950-1959 dönemi ortalamasının (% 9.7) ve özellikle 1955-1959 alt-dönemi ortalamasının (%15.4) çok altında bulunmaktaydı. O halde, 1962-1970 döneminde yüksek ve devamlı bir kalkınma hızının nispi bir fiyat istikrarı ile birlikte sağlandığı söylenebilir. Ancak, bu dönemde ödemeler bilançosu açıkları kritik bir sorun haline gelmişti. Bu durumun birinci sebebi, kalkınma ve sanayileşmeyle birlikte ithalat gereğinin artmasıydı. İkincisi, ihracatın ithal-ikame politikasına ağırlık verilmesi dolayısıyla yeterli seviyede yükselmemesiydi. Üçüncü sebebi ise, fiyatlarda önceki yıllara kıyasla nispi istikrar sağlanmasına rağmen 1958-1960 devalüasyonundan bu yana Batı ülkelerine kıyasla fiyatların çok yüksek oranda artmış bulunmasıydı. Bu gelişmeler 10 Ağustos 1970 tarihinde devalüasyon yapılarak dövizin TL. değeri % 66.6 oranında yükseltilmesiyle sonuçlanmıştı¹⁴⁸.

5.1.3. Bütçe Açıklarının Artması

Çok partili hayata geçilen ve iktidarın el değiştirdiği 1950-1960 döneminin en önemli özelliği, Türkiye ekonomisi için de bütçe açıklarının süreklilik kazandığı dönemin başlangıcı olmasıdır. Aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi bu dönemde 1950,

¹⁴⁸ Hiç, s. 60.

1953, 1954, 1955, 1956, 1957 yılı bütçeleri açık vermişti. İstikrar programının uygulandığı 1958 yılında bütçe dengesinin sağlandığı görülmektedir¹⁴⁹.

Tablo 12
Konsolide Bütçe Gelir, Gider ve Açıkları
(1950-1958)

Milyon TL.			
Yıllar	Bütçe Giderleri	Bütçe Gelirleri	Bütçe Açığı
1950	1955.9	1841.3	-114.6
1951	2060.1	2116.3	56.2
1952	2640.5	2703.6	63.1
1953	2572.0	2543.4	-28.6
1954	2727.0	2608.5	-118.5
1955	3452.7	3399.4	-53.3
1956	3711.3	3572.8	-138.5
1957	4377.4	4337.5	-39.9
1958	5251.4	5267.8	16.4

Kaynak: A. Kemal Çelebi, *Türkiye’de Ekonomik İstikrarsızlığın Dışsal-Yapısal Nedenleri ve İstikrar Politikaları*, Manisa: Emek Yayınları, 1998, s.81.

Bütçe açıklarının oluşmasındaki en önemli nedenlerden birisi; yatırımların, beklenen maliyetlerin üstünde gerçekleşmiş olması idi. Başka bir deyişle söylemek gerekirse, bu açıklar, plan ilkesine önem verilmeyişinden dolayı ortaya çıkmıştı¹⁵⁰. Maliye Vekilinin açıklamış olduğu, Büyük Millet Meclisi’ne sunulan 1958 mali yılı devlet bütçesiyle karma bütçeler tasarılarındaki masraf rakamlarına göre, 1957 devlet bütçesinin adi masrafları ile yatırım masrafları toplamı 4.006.672.859 liradır. Aynı masraflar 1958 bütçe tasarısındaki toplamı 4.447.406.400 liraya yükseltilmişti. 1957 bütçesine göre fazlalık 440.733.541 liradır. Fazlalığın oranı % 11’dir. Bu fazlalığın 247.381.037 lirası adi ve cari masraflarda ve 193.355.504 lirası da yatırım masraflarındadır. Cari masraflardaki artış oranı % 9 ve yatırım masraflarındaki fazlalık oranı ise % 14.8’dir. Buna göre, ne cari masraflarda ne de yatırım masraflarında bir kısıntı olmuştu. Aksine fazlalık olmuştu¹⁵¹. Görüldüğü gibi, 1950-1960 döneminde toplam yatırımlar da önemli ölçüde artışlar olmuştu. Devlet Bütçesinden yapılmakta olan yatırımlar 1950’de 261 milyondan, 1960’ta 2.2 milyar TL’ye çıkmış böylece genel bütçenin % 30’unu kapsamıştı. Ancak bunun dışında gerek İktisadi Devlet Teşekküllerinin, gerek Özel Girişimin de ayrıca yapmış oldukları yatırımlar da önemli olmuştu. Bu arada ayrıca, dışardan bazı kaynaklar sağlanmıştı. Bununla birlikte, toplam

¹⁴⁹ Çelebi, s. 81.

¹⁵⁰ Ekzen, *1946-1958-1970 Devalüasyonları*, s. 56.

¹⁵¹ Esad Tekeli, “1958 Bütçesi Hakkında Düşünceler”, *İktisadi Uyanış*, C: 7, S: 107 (Aralık 1957), s. 2.

GSMH içinde yatırımlara ayrılan kaynak payı % 10 dolayında seyretmişti. Ancak yukarda değinilen önemli yatırım miktarları gelişmesine rağmen, kaynakların yatırımlara ayrılmasında pek başarılı olunamamıştı¹⁵².

D.P. iktidarı döneminde bütçe açıklarının oluşmasındaki bir başka neden de, dönem içinde kredi limitlerinin giderek beklenenin üstüne çıkarılmış olmasıydı. Örneğin; 1950 bütçesinde; 523 milyon TL. olan zirai kredi tutarı, 1951 yılında yüzde 50 oranında arttırılarak, 646 milyon liraya çıkarılmıştı¹⁵³. 1954 yılı ile birlikte Merkez Bankası kaynaklarının ekonominin finansmanında önemli bir kaynak olmaya başlaması bütçe açıklarının oluşmasının diğer bir nedenidir. Merkez Bankası kaynakları ile birlikte Kamu kesimi dengesi içinde Bütçe açıklarının giderek büyüdüğü görülmektedir¹⁵⁴.

1960 sonrası dönemin en önemli özelliği karma ekonomik model içinde planlı kalkınmanın uygulanmasıdır. Bu dönemde, 1962, 1963, 1967 ve istikrar politikasının uygulandığı 1970 yılı dışında diğer yılların tamamında bütçeler açık vermişti. Bu dönemin en önemli özelliği bütçe dengesinin sağlanmasına önem verilmemesi ve açık bütçe politikası izlenmesidir¹⁵⁵.

Tablo 13
Konsolide Bütçe Gelir, Gider ve Açıkları
(1960-1970)

Milyon TL.			
Yıllar	Bütçe Giderleri	Bütçe Gelirleri	Bütçe Açığı
1960	7789.0	7749.0	-40.0
1961	11865.8	11632.6	-232.2
1962	9744.8	9844.6	99.8
1963	12441.7	12609.0	167.3
1964	14303.0	13690.0	-613.0
1965	15419.7	14803.1	-616.6
1966	18225.9	18135.9	-90.0
1967	21552.1	21784.9	232.8
1968	23261.2	22669.1	-592.1
1969	26715.1	25115.1	-1600.0
1970	34708.1	34918.8	210.7

Kaynak: A. Kemal Çelebi, *Türkiye’de Ekonomik İstikrarsızlığın Dışsal-Yapısal Nedenleri ve İstikrar Politikaları*, Manisa: Emek Yayınları, 1998, s.82.

¹⁵² Kuyucuklu, s. 198.

¹⁵³ Albayrak, s. 345.

¹⁵⁴ Ekzen, 1946-1958-1970 Devalüasyonları, s. 56.

¹⁵⁵ Çelebi, s. 82.

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı gibi, 1958 İstikrar politikası uygulamasıyla birlikte kısmen kontrol altına alınmış olan iç açıklar 1964 yılından başlayarak tekrar artmaya başlamıştı. Konsolide bütçe dengesine bakıldığında bütçe açıklarının 1964 yılından itibaren önemli bir artış kaydettiği görülmektedir. Bu yıldan itibaren ekonomi tekrar enflasyonist bir süreç içine girmişti¹⁵⁶. Bu durumun ortaya çıkmasına bütçe açıklarının Merkez Bankası aracılığıyla finansmanı neden olmuştu. Diğer bir neden ise para arzının artmasıdır. Seçim yapılan 1969 yılında para arzı % 16 oranında artmıştı. Bununla birlikte para arzındaki bu artış, ekonomideki ısınan havayı tek başına yansıtmamaktaydı. Çünkü aynı zamanda paranın dolaşım hızında da bir artış söz konusuydu. Öte yandan gerek ticari bankalar, gerekse Merkez Bankası önceki dönemlere göre ödünçlerini önemli ölçüde arttırmışlardı. 1969'da Hazine Tekel İdaresine ve Tarım Kooperatiflerine önemli miktarda ödünç vermişti¹⁵⁷.

5.1.4. Para Arzındaki ve Banka Kredi Miktarındaki Artışlar

4 Ağustos 1958 istikrar kararlarının alınmasından önceki, son bir ay içerisinde, tedavüldeki para miktarının seyri şöyledir: 5 Temmuzda Merkez Bankası tarafından yayınlanan bültene göre tedavüldeki para miktarı 3.728.295.535 liradır. Bir hafta öncesinde 3.521.334.547 lira olan emisyon, 206.960.988 lira arttı¹⁵⁸. 12 Temmuzda yine Merkez Bankası tarafından neşredilen son bültene göre hafta içinde tedavüldeki para hacmi 20 milyon 179 bin lira artarak emisyon miktarı 3.748.474.992 lirayı bulmuştur. Geçen sene temmuz ayının 11 inde tedavüldeki para miktarı 2 milyar 817.333.723 liradır¹⁵⁹. 19 Temmuzda ise, emisyondaki para miktarının 15.394.055 lira düşerek, 3.733.060.937 lira inmiştir.¹⁶⁰ 26 Temmuzda ise tedavüldeki banknot miktarı 29.895.830 lira artarak tedavül hacmi 3.762.974.817 liraya çıkmıştı¹⁶¹.

Aşağıdaki tabloda 1950-1958 yılları arasında tedavüle çıkarılan banknot miktarı ile bankalar tarafından açılan kredilerin hacmi görülmektedir.

¹⁵⁶ Çelebi, s. 131.

¹⁵⁷ Parasız, **Türkiye Ekonomisi 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları**, s. 140.

¹⁵⁸ "Tedavüldeki para miktarı 3 buçuk milyarı aştı", **Cumhuriyet**, 5 Temmuz 1958, s. 1; "Kağıt para rekor bir seviyeye ulaştı", **Hürriyet**, 5 Temmuz 1958, s. 1.

¹⁵⁹ "Tedavüldeki para miktarı yeniden arttı", **Cumhuriyet**, 12 Temmuz 1958, s. 1.

¹⁶⁰ "Tedavüldeki para 15.394.055 lira eksildi", **Cumhuriyet**, 19 Temmuz 1958, s. 1.

¹⁶¹ "Altın fiyatları düşmekte devam ediyor", **Cumhuriyet**, 26 Temmuz 1958, s. 7.

Tablo 14
1950-1958 Yıllarında Banknot ve Kredi Hacmi
(Milyon TL.)

	EMİSYON		PARA ARZI		MEVDUAT		BANKA KREDİLERİ		MERKEZ BANKASI KREDİLERİ ⁽¹⁾
Yıllar	Milyon TL.	% Artış	Milyon TL.	% Artış	Milyon TL.	% Artış	Milyon TL.	% Artış	Milyon TL.
1951	1.146	+19.1	2.018	+26.6	1.544	+37	1.751	+37	637
1952	1.251	+ 9.2	2.427	+20.0	1.975	+28	2.599	+48	860
1953	1.468	+17.3	2.947	+21.7	2.592	+31	3.402	+31	1.104
1954	1.533	+ 4.4	3.372	+14.4	3.018	+16	4.271	+26	1.268
1955	2.008	+31.0	4.214	+25.0	3.620	+20	5.025	+18	1.087
1956	2.551	+27.0	5.361	+27.2	4.548	+26	5.832	+16	1.528
1957	3.220	+26.2	6.867	+28.1	5.648	+24	7.787	+34	2.120
1958	3.474	+ 7.9	7.421	+ 8.1	6.130	+ 9	8.640	+11	2.443

(1) Merkez Bankası Kredileri sadece Destekleme Alımlarını kapsamaktadır. KİT sistemine ve özel kesime açılan kredileri kapsamaz.

Kaynak: Nazif Ekzen, **1946-1958-1970 Devalüasyonları**, Ankara: Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayınları, 1980, s. 93.

Reel GSMH'nın süratle arttığı 1950-1953 alt döneminde bu para arzı artışı ciddi fiyat artışlarına yol açmamıştı. Fakat 1954 ve 1955-1959 yıllarında ciddi bir enflasyon başgöstermişti¹⁶². 1954'de kadar üretimi arttırmaya dönük olarak ve kontrollü bir şekilde kullanılan krediler, 1954'ten itibaren gelişigüzel kullanılmaya başlanmıştı. Bu durum fiili bir kredi enflasyonuna neden olmuştu¹⁶³. 1950 yılı başında 1 milyar 69 milyon lira olan toplam Banka Kredileri 1954 yılı sonu itibarıyla 4.3 milyara yükselirken yüzde 303'lük bir artış göstermişti. Merkez Bankası kredileri toplam olarak aynı dönem içinde yüzde 229 oranında artış göstererek 2.8 milyara ulaşmıştı. Merkez Bankası'nın kamu kesimine açtığı krediler ise yüzde 181 oranında artış göstererek kamu kredileri 2 milyara ulaşmıştı. Aynı dönem içinde emisyondaki artış yüzde 73 olarak gerçekleşmişti. 1954 yılında toplam kredi hacmi cari fiyatlarla GSMH'nın yüzde 26'sına ulaşmıştı. Bu, aynı zamanda, dönem içindeki en yüksek Kredi / GSMH oranı olacaktır.

Parasal sektörde gözlemlenen bu genişleme belli ölçekte ekonomik gelişmeyi hızlandırmıştı. Fakat belirli bir ölçeğin üzerine çıkan parasal gelişme enflasyon tarafından 1954 yılından itibaren fiilen sınırlandırılmaya başlamıştı. Bu noktada (1938=100) bazlı endekse bakmak gerekiyor. Endeks 1954 yılında yüzde 10.5 oranında genel fiyat

¹⁶² Hiç, s. 54.

¹⁶³ Acar, s. 80.

düzeyinde artış göstermektedir. Bu oran 1950 sonrasında karşılaşılan en yüksek oranlı artışı. Yukarıda vurgulandığı gibi aynı yıl içinde toplam kredi hacmi GSMH oranı da dönemin en yüksek değerine ulaşmıştı. 1954 yılından başlayarak Toptan Eşya Fiyatları Genel Endeksi hızlanan bir artış eğilimine girecektir. Buna karşılık toplam kredi hacminin GSMH içindeki payının düşmesine rağmen, emisyon, Merkez Bankası kredileri ve toplam kredi hacmi yüzde 100'ün üzerine çıkan artışlar gösterecektir. 1954-1958 (4 Ağustos) tarihleri arasında, emisyon yüzde 126.5, Merkez Bankası Toplam Kredileri yüzde 94.8, Kamu Kredileri yüzde 112.2, Banka Kredileri de yüzde 102.7 oranında artış göstermişti. Kısacası enflasyon reel kredi hacmini sınırlamış fakat fiktif olarak parasal genişleme enflasyonu kaynak olarak gelişme hızını sürdürmüştü. Bu genişlemeye 1958 devalüasyonu ile fiili sınırlama getirilmişti.

Parasal genişlemenin 1954 yılı itibariyle sınıra ulaştığı anlaşılmaktadır. 1954 yılında yüzde 10.7 oranında artan fiyatlar genel seviyesi, 1954-1958 dönemi içinde yüzde 89.4 oranında artmıştı. Ankara Tüketici endeksi aynı dönem içinde yüzde 77.2, İstanbul geçinme endeksi ise yüzde 116.5 oranında artış göstermişti¹⁶⁴.

Aşağıdaki tabloda ise 1960-1970 yılları arasında tedavüle çıkarılan banknot miktarı ile bankalar tarafından açılan kredilerin hacmi görülmektedir.

Tablo 15
1960 – 1970 Yıllarında
Tedavüle Çıkarılan Banknot ile Kredi Hacmi
(Milyon TL)

Yıllar	EMİSYON		PARA ARZI		MEVDUAT		BANKA KREDİLERİ	
	Milyon TL.	% Artış	Milyon TL.	% Artış	Milyon TL.	% Artış	Milyon TL.	% Artış
1961	-	-	-	-	8.938	+ 12	9.989	+ 4
1962	5.122	+ 7.1	10.964	+ 9.4	9.418	+ 14	10.362	+ 24
1963	5.581	+ 9.0	12.167	+ 11.0	10.516	+ 12	11.886	+ 15
1964	6.611	+ 18.5	13.999	+ 15.1	12.010	+ 14	13.454	+ 13
1965	7.347	+ 11.1	16.434	+ 17.4	14.782	+ 23	16.100	+ 20
1966	8.351	+ 13.7	19.780	+ 20.4	18.486	+ 25	20.191	+ 25
1967	9.948	+ 19.1	22.682	+ 14.7	21.015	+ 14	23.368	+ 16
1968	9.925	- 0.2	25.968	+ 14.5	26.115	+ 24	27.575	+ 18
1969	10.974	+ 10.6	30.127	+ 16.0	30.759	+ 18	33.182	+ 20
1970	13.975	+ 26.8	35.268	+ 17.1	36.246	+ 18	37.005	+ 12

Kaynak: Nazif Ekzen, **1946-1958-1970 Devalüasyonları**, Ankara: Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayınları, 1980, s. 127.

¹⁶⁴ Ekzen, **1946-1958-1970 Devalüasyonları**, s. 55-56.

Görüldüğü gibi emisyon 10 yıllık dönem içinde yüzde 190 oranında artış göstermiştir. Aynı dönem içinde para arzındaki artış hızı yüzde 251 olmuştur. Emisyonda 1970 yılı hariç tutulduğunda yıllık artışların yüzde 20’yi bulmadığı, hatta 1968 yılında yüzde 0.2 oranında gerileme olduğu görülmektedir. 1967 yılına kadar parasal göstergelerin dalgalı bir biçimde artan oranlarda gelişme gösterdiği, 1967 sonrasında ise artış hızlarının giderek düştüğü görülmektedir¹⁶⁵.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının uygulama tarihi olan 1 Ocak 1963’den ve özellikle bu planı finanse etmek amacı ile Avrupa ülkeleri arasında kurulmuş bulunan “Türkiye’ye Yardım Konsorsiyumu”ndan sonra ekonomide önemli gelişmeler görülmüştü. Bu yıllar süresince yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi ekonomik gelişmeye paralel olarak para ve kredi hacminde de devamlı artışlar söz konusu olmuştur.

Yukarıdaki tabloda yer alan rakamlarda görülen çoğalmaları genellikle, ekonomik gelişmenin tabii bir sonucu saymak gerekir. Bu nedenle bu yıllarda hızlı bir enflasyonist eğilimden söz edebilmek özellikle daha önceki yıllara kıyasla oldukça güçtür. Zira bu yıllarda, Türkiye ekonomisine özgü bir özellik, paranın değerini gösteren altın fiyatları ile serbest döviz kurlarında önemli değişimler meydana gelmemiştir.

Genel olarak Türkiye’nin toplam para arzı, dağılışı şekli dışında 1960-1970 döneminde olumlu bir artış göstermişti. Böylelikle, para arzı politikasının üretimin ve dolayısıyla gayri safi milli hasılanın gelişmesine uygun bir seyir izlediğini söylemek mümkündür. Bununla birlikte, para dağılışı iyi düzenlenememiş, dolayısıyla fiyat istikrarı da bir türlü sağlanamamıştı. Daha başka bir deyiş ile bazen banknot emisyonundaki artışların bazen de kaydi para artışlarının neden olduğu enflasyonlar, adeta Türk ekonomisinin ikinci bir özelliği haline gelmişti. Hemen hemen bir daha gitmemek üzere Türk ekonomisine sıkıca perçinleşmiş bulunan enflasyonların ekonomiye olan zararları ise hiç şüphe yok ki çok büyüktü¹⁶⁶.

¹⁶⁵ Ekzen, **1946-1958-1970 Devalüasyonları**, s.103.

¹⁶⁶ Zeytinoğlu, s. 544-545.

1962-1970 yılları arasında paranın dolaşım hızında ise bir azalma olduğu söylenebilir. O halde 1960'lı yıllarda **paradan kaçış olgusu** yaşanmamıştı. Dolayısıyla bu kanaldan fiyatlar üzerinde herhangi baskı oluşmamıştı¹⁶⁷.

5.1.5. Memur ve İşçi Maaşlarındaki Artışlar

Milli gelir içinde memur maaşlarının payı, 1952-1953 ortalaması olarak % 7 civarındaydı. Bu oran dönem boyunca küçük dalgalanmalara rağmen yükselerek % 9.5'i bulmuştu. Aynı oranlar, aynı dönemler için devlet kesimi işçilerinde % 2'den % 2.7'ye; özel kesim işçileri için % 7.7'den % 11.6'ya; tüm ücret ve maaş gelirleri için % 16.7'den % 23.8'e yükselmişti. Reel ücret bulguları ise 1955-1959 yılları içinde reel ücretlerin fazla değişmediğini, 1959'da dört yıl öncesine göre % 3.2'lik bir gerileme olduğunu gösteriyor. Bu, aynı dönemde yükselen ücret payı ile birlikte ele alınırsa, sanayide (döviz güçlüklerinden ötürü) emek veriminin gerilediği anlamına gelir¹⁶⁸.

1960-1970 döneminde ise işçi ücretlerinde artış olmuştu. 1969 yılında sigortalı işçilerin gelirleri % 10 yani fiyatlardan daha hızlı bir artış kaydetmişti. Ancak, memur ve özellikle öğretmenlerin gelirleri son iki yılda fiyat artışlarının altında kalmıştı. Fakat devlet memurlarının maaşlarında önemli bir artış 1970 yılı için öngörülmüştü. Bu arada vuku bulan fiyat artışları nedeniyle 1970 yılının ilk 4 ayında sigortalı işçilere yapılan zam geçen yıla göre % 15 oranında bir artış göstermişti¹⁶⁹.

5.1.6. İthalata Dayalı Sanayileşme Politikası

1950-1960 arası dönemde, iktisat politikalarının iki farklı safhada geliştiği görülmektedir. Birinci dönem 1954'kadar devletin daha liberal politikalar izlediği dönem ve 1954'ten sonra devletçi uygulamalara dönüldüğü dönem ise ikinci dönemdir. İkinci dönemde ithal ikameci sanayileşme politikası uygulanmıştı¹⁷⁰. 1960-1970 döneminde de ithal ikameci sanayileşme politikası uygulanmıştı.

¹⁶⁷ Parasız, *Türkiye Ekonomisi 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, s. 126.

¹⁶⁸ Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, s. 91-92.

¹⁶⁹ Gürus, s. 41.

¹⁷⁰ Buluş, s. 53.

Uygulanan ithal ikameci sanayileşmede esas amaç döviz tasarrufudur. Fakat, sanayileşme ile birlikte ekonominin döviz talebi de artmaktadır. Geleneksel ihraç ürünleriyle ithalat finanse edilemediğinde veya ihracat bir takım tedbirlere rağmen artırılamadığında “*negatif ithal ikamesi*” ortaya çıkmaktadır. Yani, Birinci plânın aksine, İkinci plân’ın tersine, toplam arz ve GSMH içinde ithalatın payı genel olarak artma eğilimi göstermişti. İhracatın arttırılmaması yanında bu durumun bir diğer sebebi, yatırım mallarında sağlanan gelişmesinin ara mallarında sağlanamaması ile artan oranda ara malları ithalatı olan bağımlılığın ortaya çıkışıdır. Bu sorunlar Türkiye Ekonomisinin darboğaza girmesine yol açacaktır¹⁷¹.

5.1.7. Uygulanan Kur Politikaları

1950-1960 ve 1960-1970 dönemlerinin ekonomi yönetiminin istikrarsızlığı ağırlaştırıcı başlıca uygulaması ise izlenen ithal ikameci politikanın tamamlayıcısı durumundaki sabit kur politikasıdır. Dış ticaret açığının asıl nedeni yapısal karakterli olmakla birlikte, sabit kur politikası uygulaması dış dengenin daha da bozulmasına yol açmıştı. Sabit kur politikaları sonucunda iç fiyatlarla dış fiyatlar arasındaki fark büyümüştür. Dış fiyatlar sabit dururken iç fiyatların artması bu farkın büyümesine ve sonuçta ihracatın azalmasına neden olmuştu¹⁷².

5.2. İSTİKRAR PROGRAMLARININ AMAÇLARI YÖNÜNDEN

4 Ağustos 1958 istikrar politikasının, enflasyonun önlenmesi ve dış dengenin sağlanması olmak üzere iki amacı bulunmaktadır. Krize yol açan gelişmeler ve istikrar politikasının uygulanmasını gerekli kılan koşullar göz önüne alındığında, dış dengenin sağlanması amacının öncelikli olduğu görülür. Aslında dış dengenin sağlanması da başlı başına bir amaç değildi. Temel amaç dış açıkların azaltılarak dış ödeme sıkıntılarının hafifletilmesiydi. Bu sayede yeni dış kredi temin edebilme imkanına kavuşmaktı.

9-10 Ağustos 1970 İstikrar programının temel amacı ise dış açığın önlenmesiydi. Çünkü, döviz rezervlerinin tükenmesi ve artan dış borçlar bir istikrar politikasının uygulanmasını gerekli kılıyordu . Bunun yanı sıra, iç dengenin sağlanması

¹⁷¹ Buluş, s. 59-60.

¹⁷² Çelebi, s. 128.

için alınan önlemler enflasyonun kontrol altına alınmasına yönelik bir amacın gözetildiğini göstermektedir¹⁷³.

5.3. UYGULANAN POLİTİKALAR YÖNÜNDEN

Stabilizasyon kararlarının yasal düzenlemeleri genellikle, Türk ekonomisinin anayasası olarak bilinen ve aynı zamanda ceza yasası niteliğinde de olan Türk Parası Kıymetini Koruma Yasasına dayalı kararlar ile uygulamaya konulmaktadır.

5.3.1. Kur Politikaları

Stabilizasyon paketleri temelde iki hedefi vardır. Birincisi ödemeler dengesinde giderek büyüyen açıkların kronikleşmesini önlemektir. İkincisi ise ödemeler dengesi açıklarının iç ekonomiye yansarak yarattığı dengesizliklerin giderilmesidir. Stabilizasyon paketlerinde yer alan ilk önlem, dış dengenin yeniden kurulmasına yönelik olmaktadır. Klasik stabilizasyon paketlerinde bu önlem devalüasyondur.

İçinde yaşadığımız batılı sistemin genel iktisat teorisinin fiyat mekanizmasına verdiği önem dış ticaret alanında da geçerlidir. Devalüasyon da fiyat mekanizmasının dış ticaret alanındaki bir uygulaması niteliğindedir. Devalüasyon sonucunda, bu yola başvuran ülkenin malları yabancı para cinsinden ucuzlarken ülke için ithal malları daha pahalı hale gelir. Fiyat mekanizmasının bu işleyişi ile devalüasyon sonucu ihracat artar, ithalat ise kısıtlanır. Böylece, stabilizasyonu gerektiren dış dengesizliğin giderilmesindeki ilk adım fiyat mekanizmasının bu işleyişine olanak tanıyacak biçimde, milli paranın dış değerinin yeniden saptanması, yani devalüasyon olmaktadır.

Türkiye'nin uyguladığı stabilizasyon paketlerinde de ilk kullanılan mekanizma devalüasyondur. TL değerinin yeniden saptanması, 1958 ve 1970 programlarında sabit kur sisteminin mevcut olduğu uluslar arası ekonomik ortamda gerçekleştirilmiştir.

1958 ve 1970 programları başlangıçta TL'nin değerini beklenenin üzerinde düşürmüştü. Böylece iç fiyat artışlarının başlangıçta yaratacağı yıpratıcı etkiyi de kapsamak amacını gütmüştü.

¹⁷³ Çelebi, s. 129-132.

1958’de saptanan kurlar, sabit kur anlayışının gereklerine uygun olarak tespit edilmişti. Pirimli sistem olarak bilinen 1958 kurları, ihracatımız içinde yüzde 75-80 oranında yer tutan geleneksel ürünler ihracatının sürekli kılınmasına yönelik olarak, farklı pirim uygulamasını gerektirmişti. Hasan Polatkan bu kur anlayışını şöyle değerlendirmektedir: “Tatbik edilmekte olan subvansiyon usulleri ne kadar çeşit arz ederse etsin sonunda mevcut fiyat farklarının giderilmesiyle yeni emisyonlara müncer olmaktadır. Bunu önlemek üzere 4 Ağustos 1958 tarihinden itibaren tatbik mevkiine koyduğumuz yeni sisteme girmiş bulunuyoruz. Bu sistem ithalattan ve her tür döviz satışlarından prim alınması ve bu kaynaktan yararlanarak, ihracata prim verilmek suretiyle ihracat mallarımızın fiyatlarının dünya fiyatlarına intibakının sağlanması şeklinde hülasa edilebilir.”

Sabit kurlar döneminin ikinci devalüasyonu 1970 devalüasyonudur. Devalüasyon kararının gerekçesi ise 1958 kararlarıyla aynıdır. Gerekçe, iç fiyatlar ile dış fiyatlar arasında ortaya çıkan dengesizlikler ve bu dengesizliklerin iç ekonomide giderek daha yoğun idari kararlara yol açması ve kaynak tahsisini etkilemesidir. Sabit kur anlayışına dayalı olarak saptanan 1970 kuru, programında büyük önem verdiği işçi dövizlerine farklı kur uygulaması getirmektedir. Ayrıca, geleneksel tarım ürünleri ihracatı için dünya fiyatları karşısında farklı parite saptanmıştı¹⁷⁴.

5.3.2. Faiz, Para-Kredi Politikaları

1958,1970 stabilizasyon programları faizi bir araç olarak kullanmışlardır. Fakat bu programlarda realize edilen faiz politikaları uygulanamamıştır. Hatta 1958 örneğinde olduğu gibi, faiz konusunda karar anlamsına karşın uygulamada, faiz politikası kullanılmamış, para-kredi politikası idari kararlar ile yönlendirilmek istenmiştir. Daha açık olarak, 1958 ve 1970 programlarında para-kredi ve faiz politikalarında idari kararların ağırlık taşıdığı görülmektedir.

¹⁷⁴ Nazif Ekzen, “1980 Stabilizasyon Paketinin 1958,1970 ve 1978-1979 Paketleri ile Karşılaştırmalı Analizi”, **Türkiye’de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım**, Derleyen: İlhan Tekeli, Ankara: Yurt Yayınevi, 1984, s. 171-172.

1958 programı, stabilizasyon kararlarının uygulanmasına yol açan enflasyonist gelişimin nedenlerini değerlendirirken, a) Bütçe açıklarının Merkez Bankası kaynakları ile finanse edilmesi, b) IDT açıklarının Merkez Bankası'na kapatılması, c) Merkez Bankası kredilerindeki bu hızlı artışa paralel olarak ticari bankalarca açılan kredilerdeki hızlı artışlar, ve d) İhracatı artırmak için Merkez Bankası'na verilen primler uygulamasına ilk sırada yer vermektedir. Görüldüğü kadarıyla, özel ve kamu kesimi tümüyle açık finansmana dayalı bir model içindedir.

1958 programının para-kredi alanında, yukarıda çizilen işleyişe getirdiği değişiklik şöyle: a) Merkez Bankası kredilerinin belli bir limitte dondurulması ve kamu sektörüne açılan kredilerin saptanan düzeyi aşmaması, b) Ticari Banka kredileri, 1 Temmuz düzeylerine 200 milyon eklenerek dondurulması, c) Faiz hadlerinin yükseltilerek esnek hale getirilmesi ve ekonominin gereklerine göre hükümetçe gerek görüldükçe değiştirilebilmesi, d) Mevduat Munzam Karşılıkları konusunda hükümete yetki verilmesi.

1958 programı, faiz konusu dışındaki önlemlere ağırlık vererek para-kredi politikasını yönlendirmiştir. Faiz konusunda değişiklik öngörülmesine karşın bu araç kullanılmamıştır. Program tümüyle idari kararlar ile yönlendirilmiştir. Faiz politikası, para-kredi politikasının yönlendirilmesinde kullanılmamış, idari kararlar ile yönetilen para-kredi politikası ise 1958 programında talep kontrolünde etkin bir araç olarak kullanılmıştır.

10 Ağustos 1970 stabilizasyon paketini para-kredi ve faiz politikaları aynı zamanda maliye politikaları ile de desteklenmiş bir bütündür. Programın öngördüğü vergi düzenlemeleri süratle yapılmıştır.

Faiz oranları bir araç olarak kullanılmış, mevduat ve kredi faiz oranları arttırılmıştır. İhracat kredileri ve tarımsal krediler dışındaki kredilere uygulanan faiz oranlarının arttırılması yolu ile sektörel kredi talebi etkilenmiştir. Faiz oranları, mevduatta ve kredilemede bir araç olarak kullanılmamaktadır. Bu kullanım ancak Bakanlar Kurulu'nun kararı ile olmaktadır. Kısacası, faiz oranlarının saptanmasında ve sektörel olarak uygulanmasında idari kararların etkinliği vardır. Nitekim, bu idari

kararlar ile, tarım ve ihracat için uygulanan kredi faizleri düşük tutulmuştur. Öte yandan, Merkez Bankası doğrudan ve dolaylı kredilerinde 1970 yılı sonu itibariyle belli limitlere uymayı IMF'ye taahhüt etmektedir.

1970 programında, para-kredi ve faiz politikaları talep hacmini kontrol etmek amacının yanı sıra kaynak tahsisi sürecinde kullanılmak amacıyla realize edilmiştir. 1970 stabilizasyon paketinde yer alan vergi önlemleri de (özellikle işletme vergisi ve emlak vergisi) toplam talebin kontrolünde önemli bir imkan yaratmıştır. Vergi düzenlemelerinin sağladığı bu olanak, para-kredi politikalarının amacına uygun kullanımını sağlamıştır.

1970 programı 1958'e oranla dış ödemeler dengesizliği üzerinde daha ısrarlıdır. İç dengedeki sorunların tümüyle cari kur dengesizliğinden kaynaklandığından hareket etmektedir. Bunun somut göstergesi olarak da devalüasyon öncesindeki enflasyon oranının düşük seyretmesi gösterilmektedir. Program bu anlayıştan hareketle, iç talep konusunda, para-kredi ve faiz politikalarını kullanmak yerine vergi önlemlerini tercih etmiştir. Para-kredi ve faiz politikaları kaynak kullanımını etkilemek amacına yönelik olmuştur¹⁷⁵.

1958 ve 1970 programları faiz politikasını aktif eleman olarak kullanmamıştır¹⁷⁶.

5.3.3. Fiyat Politikaları

1958 ve 1970 stabilizasyon programları, KİT fiyat politikası konusunda son derece duyarlıdır. KİT fiyat politikasını idari kararlar ile sürdürmüş olan 1958 ve 1970 stabilizasyon programları, temel ve ara malları üretiminde ekonomik yapı içinde tek kaynak olan KİT'leri ve fiyat politikasını ekonominin tümü açısından düzenleyici bir araç olarak kullanılmıştır.

¹⁷⁵ Ekzen, "1980 Stabilizasyon Paketinin 1958,1970 ve 1978-1979 Paketleri ile Karşılaştırmalı Analizi", **Türkiye'de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım**, s. 174-175.

¹⁷⁶ Ekzen, "1980 Stabilizasyon Paketinin 1958,1970 ve 1978-1979 Paketleri ile Karşılaştırmalı Analizi", **Türkiye'de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım**, s. 177.

1958 ve 1970 stabilizasyon programları ihracatta devalüasyonun yarattığı fiyat etkisi ile yetinmiştir¹⁷⁷.

5.3.4. İhracat Politikaları

İhracat, devalüasyonun yarattığı fiyat etkisinin bilenen etkisine bırakılmamış, ek önlemler ile desteklenmiştir. 1958 ve 1970 programlarında ihracat konusunda devalüasyonun yaratacağı etki ile sınırlı kalınmıştır. Katlı kur uygulamaları kaldırılmış, ihracata uygulanan vergi iadesi oranları indirilmiş, ikili ticaret anlaşmalarından kaçınılacağı kabul edilmiş, takas ve kliring uygulamalarına başvurulmayacağı açıklanmıştır. 1970 programında, ihracat kredisi konusunda selektif uygulama yaratılmak istenmişse de, bu alana tahsis edilen kredilerin çok sınırlı olması uygulamanın teşvik niteliğinde olmasına yol açmamıştır.

1970 programının, 1958'den farklı olarak yurt dışındaki işçi gelirlerine ayrıcalık tanınması, yapılan devalüasyonda, bu gelirler için farklı kur tespitine olanak tanımıştır.

1958 ve 1970 programları açısından ihracatın temelinde geleneksel tarım ürünleri yer almaktadır. Saptanan kurların bu ürünler lehine olmasında büyük çaba gösterilmiştir. Devalüasyonun yarattığı fiyat etkisini kısa sürede kaybolmaması amacıyla, destekleme fiyatlarından tarımsal kredilere dek uzanan ek iç önlemler alınmıştır¹⁷⁸.

5.3.5. İthalatta Liberasyon Politikaları

1958 ve 1970 stabilizasyon paketinde ithalatın libere edilmesi kararı yer almıştır. İthalat konusunda mevcut kısıtlayıcı ve ticareti engelleyici uygulamaları kaldırmayı, kimi kayıtlar ile 1958 ve 1970 programları kabul etmiştir. İthalatı libere etme konusunda programların bu denli açık kararlar alabilmeleri, bir noktada

¹⁷⁷ Ekzen, “1980 Stabilizasyon Paketinin 1958,1970 ve 1978-1979 Paketleri ile Karşılaştırmalı Analizi”, **Türkiye’de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım**, s. 177-178.

¹⁷⁸ Ekzen, “1980 Stabilizasyon Paketinin 1958,1970 ve 1978-1979 Paketleri ile Karşılaştırmalı Analizi”, **Türkiye’de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım**, s. 178-179.

devalüasyonun ithalat üzerinde yaratacağı fiyat etkisini yeterli bir sınırlayıcı olduğu rahatlığından kaynaklanmaktadır. Bu konuda alınmış olan kararlardan çok uygulama önem taşımıştır. Örneğin, 1958 programı ithalatın serbestleştirilmesi konusunda taahhütte bulunmakta, ancak bunun zaman içinde olacağını vurgulayarak, alta ve on iki aylık kota uygulamasına gitmektedir.

1958'in kota uygulamaları 9 Ağustos 1960 (pirimli kur uygulamasının fiilen devalüasyon olarak kabul edildiği tarih) tarihine dek sürmüştür. 1970 programında ise, dış yardımların hızlı girişi ve işçi dövizlerini devalüasyon etkisi ile ani genişlemesi ithalat üzerindeki kısıtlamaların (başlangıçta ithal teminatları yüzde 50 oranında indirilerek) hızla kaldırmasını mümkün kılmıştır¹⁷⁹.

5.4. UYGULANAN POLİTİKALARIN ÇEŞİDİ YÖNÜNDEN

4 Ağustos 1958 Kararları ülkemizde para, mal, emek piyasalarının eksik işlediği, sermaye piyasasının olmadığı, mal ve hizmet piyasalarında Devlet güdümünün yüksek olduğu bir ekonomide yürürlüğe konmuştu. 4 Ağustos Kararları IMF tipli Ortodoks para ve maliye politikaları içeren bir istikrar önlemleridir¹⁸⁰.

Genel olarak enflasyonla mücadelede biri aşamalı iniş, diğeri şok (cold Turkey) ya da katı tutum stratejisi izlenmektedir. Birinci yola gidildiğinde ekonomide fiyat istikrarına aşamalı olarak ulaşılır. Başka bir diğer deyişle fiyat artış oranı her yıl azar azar düşürülür. İkinci yolun izlenmesi durumunda istenen düşük enflasyon oranına kısa zamanda ulaşılmak istenir. Bunun için de para arzı büyük ölçüde kısılır. Böylece ekonomi tıpkı alkolik insanların içkilerinin kesilmesi durumunda takındıkları aşırı donukluğa benzer şekilde bir süre donuklaşır. Tıpta böyle durumlara soğuk hindi davranışı dendiği için, ekonomide de soğuk hindi stratejisi (şok stratejisi) denilmektedir¹⁸¹.

¹⁷⁹ Ekzen, “1980 Stabilizasyon Paketinin 1958,1970 ve 1978-1979 Paketleri ile Karşılaştırmalı Analizi”, **Türkiye’de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım**, s. 179-180.

¹⁸⁰ Parasız, **Türkiye Ekonomisi 1923’den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları**, s. 121.

¹⁸¹ İlker Parasız, **İktisada Giriş: Prensipler ve Politika**, 6. Baskı, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 2000, s. 375- 376.

4 Ağustos kararlarında da şok (soğuk hindi ya da Cold Turkey) stratejisi benimsenmişti¹⁸².

9-10 Ağustos 1970 kararları ise para ve maliye politikalarını içeren geleneksel ortodoks tipli yarı-şok istikrar kararlarıydı.. 9-10 Ağustos kararlarının 12’şer yıl önce alınan 1958 ve 1946 devalüasyon kararlarından önemli bir farkı kamu gelirlerinin artırmaya yönelik vergi reformları içermesidir.

10 Ağustos kararlarıyla bir yandan dolar karşısında TL.’nin % 66.6 oranında değer kaybetmesi, diğer yandan petrolden, şekerden ve istihsal vergisine tabi ürünlerden alınan verginin arttırılması ve bazı temel tarımsal ürünlerin fiyatlarının arttırılması, imalat endüstrisinde ve bazı KİT ürünlerinde (bazı KİT zamları ertelenmiştir) fiyat artışlarına neden olmuştu¹⁸³.

5.5. PROGRAMLARIN UYGULAMA SONUÇLARI YÖNÜNDEN

Hazine Umum Müdürü Ziya Müezzinoğlu, 4 Ağustos 1958’in yıldönümünde bir İstanbul gazetesinde beyanatta bulunarak İktisadi İstikrar Programının bir yıllık tatbikatı üzerinde durmuş ve alınan neticelere temas etmişti. Yayılan ilk rivayetler hilafına, 4 Ağustos 1958’de tatbik mevkiine konulan mezkur programın milli bir program olduğunu ve devletimize ibram edilmemiş bulunduğunu, Türk ihtisas ve teknik unsurları tarafından hazırlandığını belirtmiştir. Umum Müdür, bir yıllık tatbikatın ilk neticelerini şöylece sıralamıştır:

1- İstikrar programının tatbikinden sonra, piyasada mal yokluğu veya darlığı kalmamıştı. Halk, mala hücum etmemekte; malın iyi vasıflısını almak için nazlı davranmaktadır.

2- Fiyatlar, umumiyetle istikrar kespemiş; hatta gayrimenkûlde, altında ve diğer bazı mallarda fiyat düşmeleri ve gerilemeleri dahi olmuştu.

¹⁸² Parasız, *Türkiye Ekonomisi 1923’den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, s. 121.

¹⁸³ Parasız, *Türkiye Ekonomisi 1923’den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, s. 144.

3- İthalat, biribiri ardına tatbik mevkiine konulan kotalarla hem genişletilmiş hem de milli iktisadiyatımızın arzettiği ihtiyaçlara cevap verir bir yola girmişti. Mesela, gelişen sanayimizin iptidai madde ihtiyacı veya yedek parça derdi son bulmuştur.

4- Prim sistemi ve sair tedbirler sayesinde ihracatımızda ümit verici gelişmeler kaydedilmiştir. 1959 yılı ihracatımızın 440 milyon doları bulacağı kuvvetle tahmin edilmektedir.

5- Dış ticaretimiz normale avdet etmiştir; takas ve benzeri anormal usuller artık terkedilmiştir.

6- Türk parasının iç ve dış itibarı gün geçtikçe artmakta ve aranan bir meta haline gelmektedir. (Ticaret Vekilinin Fuarı açış nutkunda belirtildiğine göre, Türk parasının dış kıymeti % 25 nispetinde bir artış kaydetmişti.)

7- Hükümet, İktisadi İstikrar Programı'nı ısrarla takip edecektir; bu hususta kararlıdır¹⁸⁴.

Yukarıda Hazine Umum Müdürünün beyanatına rağmen uygulamanın pek de IMF'in istediği disiplin içinde yürütülmediği savı bir kenara bırakılırsa, Türkiye'nin 1958 deneyimi, IMF reçetesinin muhtemel sonuçlarını en iyi belgeleyen uygulamalardan birisidir. İstikrar önlemlerinden beklenen sonuçlara ulaşılmamıştı. Ekonomik durgunluk baş göstermişti.

1958 Ağustosunda parasal sınırlamalar getirilmiş, yüksek oranlı bir devalüasyon yapılmıştı. Ancak, yapıdaki eğilimler kırılmamış, sorunlara kalıcı çözümler getirilememişti. Buna karşılık, IMF türü istikrar arayışının kaçınılmaz sonucu olan ekonomik durgunluk, 1958 – 1962 döneminin en belirgin özelliği olmuştu. 1958 öncesi dönemde darboğazlar nedeniyle beliren duraklama eğilimi, 1958 Ağustosundan sonra yerini uzun süren bir durgunluğa bıraktı. Sabit fiyatlarla ifade edilen yatırımlar 1957'de 7 milyar lira düzeyine çıktıktan sonra, 1962 yılına kadar bu düzeyi aşamadı. Yatırımlardaki duraklamaya paralel olarak üretim, özellikle de sınai üretim duraklama

¹⁸⁴ M. Zeki Sofuoğlu, "İktisadi İstikrar Programının Yıldönümünde Bir Beyanat Üzerine Düşünceler", **Türk Yurdu**, S: 277 (Ekim 1959), s. 7.

gösterdi. 1958’de, sabit fiyatlarla ifade edilen sınai üretim 6.9 milyar lira iken, 1959’da 7.3 milyar liraya yükseldi ve 1963 yılına kadar bu düzeyi korudu¹⁸⁵. 1958 daralma sürecinin resesyona dönüştüğü ve bunun 1962 yılına dek sürdüğü bilinmektedir. Bu süreç içinde, mali sektörde bunalım ortaya çıkmıştı. Banka tasviyeleri gündeme gelmişti. Kredi politikasının bu boyutta sınırlanması, mali sektörü bunalıma iterken, işletme düzeyinde iflaslara yol açmıştı¹⁸⁶.

Ekonomideki bu durgunluk, daraltma yoluyla denge arayan IMF yaklaşımının doğal sonucuydu. Durgunluk, ekonomideki olumsuz etkilerine ilaveten toplumsal ve siyasal huzursuzluğu da neden olmuştu. Bu huzursuzluğun ise genellikle demokrasi dışı çözümlere yol açtığı biliniyor. Yapısal çözümlerle kalkınmayı sürdürmek yerine, polisiye önlemlerden IMF çözümüne kayan siyasi iktidar bu yazgıdan kurtulamadı. Dış kaynaklara bağlanarak kalkınma şampiyonluğu yapan yönetim, Mayıs 1960’da askeri bir müdahale ile iktidardan uzaklaştırıldı¹⁸⁷.

10 Ağustos 1970 devalüasyonu da bundan önce yapılan devalüasyonlarda olduğu gibi ekonomiye olumlu bir etkide bulunamamıştı. 10 Ağustos 1970 günü yürürlüğe giren devalüasyon kararları ve beraberinde alınan tedbirler, daha çok 1971 yılı içinde etkilerini göstermişti. Elde edilen sonuçlar şöylece özetlenebilir:

- Kamu ve özel sektör yatırımları belirli derecede azalmıştı.
- Toplam kamu harcamaları, Personel Kanunu’nun getirdiği mali yükümlülüklerle artmıştı.
- Personel Kanunu mali hükümleri ile memurların gelirlerinde artışlar meydana gelmişti. Bu da tüketim harcamalarını çoğaltarak talep artışı ve fiyat yükselmeleri neden olmuştu.

¹⁸⁵ Taner Berksoy, “Türkiye’de İstikrar Arayışları ve IMF”, **IMF İstikrar Politikaları ve Türkiye**, Editör: Cevdet Erdost, s. 151-153.

¹⁸⁶ Ekzen, “1980 Stabilizasyon Paketinin 1958,1970 ve 1978-1979 Paketleri ile Karşılaştırmalı Analizi”, **Türkiye’de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım**, s. 186.

¹⁸⁷ Berksoy, s. 153.

- İşçi ücretlerinin, dolaylı vergiler ile hızla yükselmesi. maliyetleri arttırıcı birer faktör olmuşlardı.

- Destekleme alım fiyatları yüksek düzeyde tutulmuş, bu nedenle tarım kesimindeki üreticilerin tüketim harcamaları düzeyi artmıştı. Buna paralel olarak da banknot emisyonu, para arzı ve bank kredileri önemli ölçüde yükselişler göstermişti.

- İktisadi Devlet Teşekküllerinde genel ekonomiyi etkileyici düzey ve oranlarda zamlar yapılmıştı.

- Fiyatlar genel seviyesi önceki yıllara göre büyük ölçüde artış göstermişti.

- İşçi döviz gelirleri rekor seviyeye çıkmış, döviz rezervleri artmıştı,

- Vergilerde beklenen fazlalaşma aynı düzeyde olmadığından, bütçe açığını kapatmak üzere açık finansmana başvurmak zorunluluğu duyulmuştu.

10 Ağustos 1970 devalüasyonunun getirdiği bu sonuçlar değerlendirilecek olunursa, devalüasyonun işçi dövizlerinin artması, bunun sonucu olarak dış ödemeler dengesinin düzeltilmesi, rezervlerde artış sağlanması, mevduat hacminin çoğalması gibi olumlu yönlerinin olduğu görülür. Ancak bazı yönlerden ekonomiye giderilmesi güç sorunlar getirmişti. Bu sorunların en önemlisi ise, devalüasyon sonunda en çok gözlenmesi ve kaçınılması gereken enflasyonist baskının birden bire hızlanmasıdır. Bu olumsuz sonucun elde edilmesi şüphesiz devalüasyonun gerektirdiği tedbirlerin bir kısmının hiç, bir kısmının ise zamanında alınmamış olmasından ileri gelmişti.

10 Ağustos 1970 devalüasyonu ve bunu izleyen dönemde geçici veya yapısal nedenlerle bazı maddelerin yurt içi arzında görülen azalmalar da fiyat yükselişlerine yol açmış ve nisbi – fiyat dengesi içinde diğer malların fiyatlarını yükselme yönünde etkilemişti. Öte yandan, 1970 devalüasyonunun ithal girdileri fiyatlarında meydana getirdiği yükselmeler, azalan bir ölçüde olmakla birlikte, giderek, maliyetleri arttırmak suretiyle fiyatların yükselmesindeki etkisini son dönemde de sürdürmüştür. Bunun yanında, Türkiye'nin ticari ilişkilerinin yoğun olduğu ülkelerde gözlenen enflasyonist

konjonktür, ithal malları fiyatlarını arttırarak özellikle ham ve yardımcı maddelerin maliyetleri kanalından yurtiçi sınai maliyetleri de yükseltici bir rol oynamıştır¹⁸⁸.

1970 stabilizasyon programı daralma politikasını en kısa süreli tutan program olmuştur. Bu, bir yerde, işçi dövizlerindeki hızlı gelişme ile Aralık 1970’de mali hükümleri uygulanmaya başlayan Devlet Personel Kanunu’ndan kaynaklanmıştır.

1970 programı, daralma sürecini kısaltmakla birlikte, iç pazara yönelik yatırım ve talep artışını desteklemiştir. Montaj talimatnamesinin yürürlükten kaldırılması, para-kredi politikasında ihracatı özendiren ayrıcalıkları taşımasına karşın hızlı bir iç talep tırmanışı, bu talebin kamu harcama politikaları ile desteklenmesi 1970 modelinin uygulamada görülen en büyük özelliğidir. Özellikle işçi dövizlerinin kazandığı hız ve bunun yarattığı genişletici etki iç pazara dönük yatırımları cazip hale getirmiştir. Bir nokta da, işçi dövizlerinde görülen hızlı gelişme eğilimi, 1970’in sanayinin dışa bağımlılıktan kurtarılması ve ihracatta sanayi ürünleri ihracatını arttırıcı politikaların geliştirilmesi yönündeki hedeflerini etkilemiş ve değiştirmiştir. Sınırlı ölçüde yatırımlara dönüştürülebilen işçi dövizleri tüketimin en büyük kaynağını oluşturmuştur¹⁸⁹.

1958 ve 1970 programlarının genel uygulama sonuçlarından sonra, kararların alınmasına neden olan gelişmelerin devalüasyondan sonraki durumlarına bakmak gerekir.

5.5.1. Ödemeler Dengesi Açıkları

Aşağıdaki tabloda 1958-1960 yıllarında Türkiye’nin ithalat ve ihracatı görülmektedir.

¹⁸⁸ Zeytinoğlu, s. 546-548.

¹⁸⁹ Ekzen, “1980 Stabilizasyon Paketinin 1958,1970 ve 1978-1979 Paketleri ile Karşılaştırmalı Analizi”, **Türkiye’de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım**, s. 185-186.

Tablo 16
1958-1960 Döneminde
Türkiye'nin Dış Ticareti
(Milyon \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Fark
1958	247	315	- 68
1959	354	470	- 116
1960	321	468	- 147

Kaynak: Erol Zeytinoğlu, **Türkiye Ekonomisi**, 4. Baskı, İstanbul: Met/er Yayınları, 1975, s. 570.

IMF patentli politika uygulamasında devalüasyon yoluyla ulusal paranın dış değerinin düşürülmesinin ithalatı daraltıp, ihracatı arttıracığı umulur. Oysa, az gelişmiş ülkelerde bu beklentinin gerçekleşmesini engelleyecek yapısal nedenler vardır. Hatta, IMF paketinin uygulamaya konulmasıyla sağlanan yeni dış kredi olanakları ve ithalatta gerçekleştirilen liberasyon, ithalat harcamalarının artışına neden olur. 1958 istikrar politikalarının sonucu da bundan farklı olmadı. Devalüasyonu izleyen aylarda hızla yükselen ithalat ancak 2 yıl sonra, ekonomideki durgunluğun da etkisiyle, durulma eğilimi gösterdi. Buna karşılık ihracat, devalüasyonu izleyen aylarda ufak bir artış eğilimi göstermişse de, bu eğilim kısa sürede kayboldu. Rakamlar da bu görüşü destekliyor. 1958 yılında 315 milyon dolar olan ithalat, 1959'da 470 milyon dolara ve 1960 yılın da 468 milyon dolara çıktı. 1958'de 247 milyon dolar iken 1959'da 354 milyon dolara çıkan ihracat ise, 1960'da 321 milyon dolara geriledi. Bu gelişmelere paralel olarak dış ticaret açığı da artarak 1958'de 63 milyon dolardan 1959'da 116 ve 1960'da 147 milyon dolara yükseldi. Bunlara ilaveten 1959 ve 1960 yılları ihracatının 1952-53 dönemi ihracatının da gerisinde olduğu düşünülürse, IMF politikalarının dış ticaret dengesini sağlamadaki başarısızlığını teslim etmek gerekir¹⁹⁰.

İhracat artış oranı 1959'da % 43'tür. 1960 ise % 9 oranında ihracat düşmüştü. İthalatın artış oranı 1959'da % 49'dur. İthalatta 1960 yılında binde 4 oranında düşmüştü¹⁹¹.

Görüldüğü gibi, enflasyonun kısmen kontrol altına alınması ve % 220 oranında devalüasyon yapılmasına rağmen, ihracattaki artış ithalattaki artışın altında kalarak dış ticaret açığı daha da büyümüştü¹⁹².

¹⁹⁰ Berksoy, s. 152-153.

¹⁹¹ Zeytinoğlu, s. 570.

Devalüasyonun önemli bir amacı da ithalat talebini azaltıp ihracatı arttırmak bu yolla dengeyi sağlamaktır. Ama devalüasyondan sonra ortaya çıkan durum hiç de böyle görülüyor. Hükümet çevreleri ve dış mali kurumlar ithalatın azalacağını değil, azacağını tahmin etmiş olmalı ki karşılıklı olarak 1 milyon dolarlık kredi üzerinde anlaşmışlardır. Demek ki ihracat ne kadar artarsa artsın ilk üç yılda ek olarak senelik ortalama 350 milyon dolarlık tediye açığının meydana çıkacağı peşinen kabul edilmektedir. Oysa geçmiş yıllarda ithalatla ihracat arasındaki fark hiçbir zaman 275 milyon doları geçmemişti. İthalatçının gözünü korkutan döviz kurlarından çok transferlerin beklemesidir. O halde devalüasyonun transferleri çabuklaştırarak yaptığı azdırıcı etki yanında fiyat artışı ile ithalatı yavaşlatıcı etkisinin ortadan kalkacağı muhakkaktır. Gelen kredilerin kullanılması ile ithalat yine artacak, ihracat artışı buna yetişemeyecektir¹⁹³.

Aşağıdaki tablo yukarıdaki tahminlerin doğruluğunu kanıtlamaktadır. İthalat her yıl ihracat fazla artarak, dış açık giderek büyümüştü.

Tablo 17
1970-1974 Döneminde
Türkiye'nin Dış Ticareti
(Milyon \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Fark
1970	588.5	947.6	- 359.1
1971	676.6	1.170.8	- 494.2
1972	885.0	1.562.6	- 677.6
1973	1.317.1	2.086.2	- 769.1
1974	1.532.2	3.776.6	- 2.224.4

Kaynak: Erol Zeytinoğlu, **Türkiye Ekonomisi**, 4. Baskı, İstanbul: Met/er Yayınları, 1975, s. 571.

Devalüasyonların başarısı dış ticaret kelemlerinde beklenen gelişmeleri yaratmasına bağlıdır. Genellikle kur değişimleri çok kısa süreler için bazı kıpırdanmalar yaratır. Ancak, ekonominin genel gelişimini belirleyen yaklaşım değişmediği ve gelişme, enflasyon – dış borç sarmalında sürdürüldüğü için döviz kuru operasyonlarının soluğu tez kesilir. Öte yandan ithalat, ekonominin üretim yapısına bağlı olduğu için, fiyat ayarlamalarından hemen hiç etkilenmez. Tersine, bu tür operasyonlar genellikle

¹⁹² Çelebi, s. 130.

¹⁹³ “Bir garip devalüasyon”, **Cumhuriyet**, 14 Ağustos 1970, s. 1.

taze para hatırına yapıldığından, operasyonu izleyen dönemde ithalat sıkıntısı kısmen hafifler ve döviz harcamaları artar. 1970 operasyonunun da yazgısı bu oldu. Devalüasyon sonrasında ithalat hızla artarak üç yıl içinde bir misli katlandı. 1969'da 801 milyon dolar olan ithalat, 1972'de 1.5 milyar doları, 1973'de ise 2 milyar doları aştı. 1970'de 388 milyon dolar düzeyine inen ihracat 1971'de 676, 1972'de 885 milyon dolara ulaşmış, 1973'te ise bir milyar doları aşmıştır. Bu gelişmelere paralel olarak, dış ticaret açığı da 1969'da 264 milyon dolardan, 1972'de 678 milyon dolara fırladı. 1973 sonrasında ise, dünya petrol bunalımı işi iyice çığırından çıkarttı. 1974 yılında ithalat 3.776 milyon dolara, ihracat 2.224 milyon dolara çıkmıştır. Dış ticaret açığı ise, 2.224 milyon dolara çıkmıştır. 1970 operasyonunun temel nedeni olan dış ödeme açığı açısından duruma bakılacak olursa, IMF türü politikaların bu kez de beklenen sonucu sağlamakta başarılı olamadığı görülür¹⁹⁴. Yalnız şu var ki, ihracatımızın teşekkülünde olumlu bir gelişmenin mevcudiyeti de gözden kaçmıyor. Nitekim sınai malların ihracatın da önemli bir artış olmuştur¹⁹⁵.

İhracat artış oranı 1971'de % 15, 1972'de % 31, 1973'te % 49, 1974'te ise % 16'dır. İthalatın artış oranı 1971'de % 23, 1972'de % 33, 1973'te %33, 1974'te ise % 81'dir. Yapılan devalüasyona ve ithalata getirilen ilave kısıtlamalara rağmen, dış ticaret açığı artarak devam etmiştir.

Görüldüğü gibi, bu istikrar politikası da ekonomiyi krize götüren dış açıkların önlenmesi konusunda bir çözüm getirememiştir. Sadece, istikrar politikasının uygulanması, özellikle de devalüasyonun yapılması ile birlikte uluslar arası mali kuruluşlardan sağlanan yeni dış krediler (IMF'den 321 milyon dolar), zorunlu ithalatın yapılamamasından kaynaklanan darboğazların giderilmesinde geçici bir rahatlama getirmiştir¹⁹⁶.

5.5.2. Enflasyon

¹⁹⁴ Berksoy, s. 158-159.

¹⁹⁵ Zeyyat Hatipoğlu, "1970 Devalüasyonu ve Neticeleri", **Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, C.8, Sayı: 11 (Kasım 1971), s. 10.

¹⁹⁶ Çelebi, s. 134.

1958 istikrar politikalarından fiyat artışlarının durdurulması umulan bir sonuçtur. Ancak IMF patentli politika paketinin temel aletleri, genellikle fiyat artışını besleyecek niteliktedir: Devalüasyon, ithal mallarının fiyatında bir artışa neden olurken; kamu kuruluşlarının uyguladıkları zamlar da, yine maliyetlerin ve fiyatların yükselmesine yol açar. 1958 politikaları da, bu özelliğini göstermekte gecikmedi. 1958 Ağustosunu izleyen aylarda fiyat artışları sürdü¹⁹⁷. 4 Ağustos'ta yapılan fiili devalüasyondan sonra, bilhassa ihracat ve ithalat malları fiyatlarının yükseleceği muhakkak sayılıyordu. 2.80 kuru üzerinden ithal edilen mallar bakımından fiyatların üç misli kadar artması mukadder idi. Nitekim hariçten gelen ilaç fiyatları bu nispetle artmıştır. Diğer bazı ithal mallarında fiyat artış bu nispette olmamıştır. Bu da, malın eskiden 2.80'nin üzerinde bir kurdan ithal edildiğini göstermekte veya mevzuubahs malın, aynı zamanda dahilde imal edilen ve tek elden satılan bir mal olmasından ileri gelmektedir. Böylece kağıt fiyatlarındaki artış % 200'ün hayli altında olmuştur. Hen ne ise, 4 Ağustos devalüasyonundan sonra ithal malları fiyatlarında, değişik nispetlerde yükselmelerin vuku bulacağı mukadder idi. Bunun önüne geçmeğe imkan yoktur. Buna mukabil, ihraç malları veya pirinç ve fasulye gibi dahilde istihsal edilip dahilde istihlak edilen veya pamuk gibi kısmen dahilde istimal edilen, kısmen harice sevk edilen malların vaziyetini tesbit edebilmek için, Cumhuriyet ve Ekonomi Gazetelerinden aşağıdaki maddelerin borsalarda Ağustos başı toptan fiyatlarıyla Eylül fiyatlarına bakmak gerekir.

Tablo 18
1958 Yılı Bazı Maddelerin Ağustos ve Eylül Ayı
Toptan Fiyatları

	Ağustos başı	Eylül
Pamuk Akala I	450	576
Susam	260	290
Balmumu	930	1100
Dermason fasulye	250	330
Üzüm kur 9 No.	142	151
İç fındık	430	473
Bersami pirinç	222	320

Kaynak: "Fiyat Hareketleri", **Forum**, S: 108 (Eylül), s. 4.

¹⁹⁷ Berksoy, s. 151-152.

Büyük ölçüde ihraç maddeleri olan ve dünya konjonktürüne tabi olan üzüm ve fındıkta yükseliş oranı % 10 civarındadır. Hem dahilde kullanılan, hem ihracata mevzu teşkil eden pamuğun fiyatındaki artış % 27 civarındadır, susamın fiyatındaki artış % 12’dir. Pamuğun Ağustos başı fiyatı devletçe tespit edilen narh fiyatıdır. Serbest bırakıldıktan sonra pamuk fiyatının, arz ve talep şartlarına intibak etmesi normaldir. % 27’lik artışın vukuunda, narhın ifade ettiği suni bir durumdan hakiki piyasa şartlarına intibakın tesiri büyüktür. Daha ziyade dahili istihlâka mevzu teşkil eden fasulyenin fiyatındaki artış oranı % 44, pirincin ise fiyatındaki artış oranı % 32’dir¹⁹⁸.

1953 yılını baz alarak hazırlanmış olan Toptan Eşya Fiyatları İndeksi 1958 Ağustosunda 195 iken 1959 Ağustosunda 229 ve 1960 Mayıs ayında 244 düzeyine çıktı. Diğer bir deyişle, fiyatlar 1958 Ağustos - 1959 Ağustos döneminde % 17, 1958 Ağustos - 1960 Mayıs döneminde % 20 oranında yükseldi. İstikrar politikalarına temel neden olarak gösterilen fiyat artışlarının 1957’de % 19 ve 1958’de % 15 olduğu düşünülecek olursa, 1958 Ağustos önlemlerinin, sonraki 22 aylık dönemde fiyat istikrarını sağlayamadığı görülür. Fiyat istikrarı ancak 1960 Mayıs askeri müdahalesinden sonra ve yoğun bir durgunluk pahasına sağlanabilmiştir¹⁹⁹.

4 Ağustos 1958 istikrar tedbirlerinin olumlu sonuçları ise 1959 yılının ortalarına doğru görülmeye başlanılmıştır. İstikrar tedbirlerinin en önemli ve olumlu etkisi para kıymeti üzerinde olmuş, bu tarihe kadar en yüksek düzeyine ulaşmış olan altın ve döviz fiyatları bu tarihten sora önemli sayılabilecek bir ölçüde gerileme göstermiştir. Aşağıdaki tabloda altın fiyatlarının, istikrar tedbirlerinin uygulanmaya başlandığı 1958 yılından 1960 yılına kadar izlediği seyir görülmektedir.

Tablo 19
1958 – 1960 Yıllarında
Altın Fiyatları

Yıllar	Reşat Altını	Cumhuriyet Altını	1 Gram Altını
1958	161.38	128.62	18.99
1959	149.11	110.15	16.56
1960	140.26	107.79	16.11

Kaynak: Erol Zeytinoğlu, **Türkiye Ekonomisi**, 4. Baskı, İstanbul: Met/er Yayınları, 1975, s. 543.

¹⁹⁸ “Fiyat Hareketleri”, **Forum**, S: 108 (Eylül 1958), s. 4.

¹⁹⁹ Berksoy, s. 152.

Diğer yandan, 1958 yılından önce serbest piyasada 18.00 – 19.00 liraya yükselen dolar, uygulanan tedbirlerin bir sonucu olarak 10.00 – 11.00 liraya kadar gerilemiş, fiyatlar genel seviyesi ise, az da olsa istikrarlı bir duruma gelmiştir²⁰⁰. Gerek devalüasyon gerek İktisadi Devlet Teşekküllerine yapılan zamlar bu kere 1959 fiyat artışların % 19.7 ile 1971 yılı hariç rekor bir seviyeye ulaştırmıştır²⁰¹.

Aşağıdaki tabloda 1970 yılından bu yana İstanbul piyasasında altının borsa dışı serbest fiyatları görülmektedir.

Tablo 20
1970 – 1974 Yıllarında
Altın Fiyatları
(Bir adet – TL.)

Yıllar	Reşat altını	Cumhuriyet altını	Külçe (1 Gr.)
1970	236.59	117.02	17.35
1971	311.98	139.78	21.05
1972	373.62	183.08	27.05
1973	470.28	298.76	44.32
1974	694.54	509.28	73.67

Kaynak: Erol Zeytinoğlu, **Türkiye Ekonomisi**, 4. Baskı, İstanbul: Met/er Yayınları, 1975, s. 549.

Ağustos 1970 devalüasyonunu izleyen dönemde fiyatlar çok şiddetli artışlar göstermiş ve bazı yıllarda 1954-1959 dönemindeki artışların dahi üstüne çıkmıştır. Fiyatlardaki bu artışlar çeşitli sebeplerden doğmuş bulunmaktadır²⁰². Devalüasyon kararı ve yeni zamlar zincirleme etkisini hemen göstermeye başlamış, 10 Ağustos 1970 tarihinde altın ve karaborsa döviz fiyatlarında büyük artışlar olmuştur. Sarraflarda altın alış veriş görünüşte tamamen durmuş olmakla birlikte, Cumhuriyet altının fiyatı 140 liraya kadar çıkmış, 24 ayar külçe altının gramı ise 19 lira olmuştur. Öte yandan devalüasyon karaborsa döviz fiyatlarında da önemli artışlara neden olmuştur. Dün (10 Ağustos) bir Amerikan Doları 14.90, bir Alman Markı ise 3.95 Türk Lirasına bozulmuştu²⁰³.

Devalüasyonla birlikte ihracata konu olan geleneksel tarım ürünlerine yüksek taban fiyatı verilmiştir. Öte yandan Devlet Personel Yasası'ndaki değişiklik sonucu

²⁰⁰ Zeytinoğlu, s. 543.

²⁰¹ Hiç, s. 57.

²⁰² Hiç, s. 62.

²⁰³ “Cumhuriyet altını 35 lira yükseldi”, **Cumhuriyet**, 11 Ağustos 1970, s. 1.

Mart 1970'den beri memurların birikmiş alacaklarının ödenmesi ekonomide likiditeyi arttırmıştır. Yükselen maliyetlerden kaynaklanan fiyat artışlarıyla 1971 yılı Mart ayı sonunda ertelenmiş KİT ürünleri zamlarının (PTT hizmetlerine % 60, çimentoya % 41.1, elektriğe % 55, Sümerbank ürünlerine % 11, kömüre % 61.2, demir-çelike % 12, Seka'ya % 32.4, Petrole % 6.2) ve yüksek tarımsal taban fiyatlarının üst üste binmesi, parasal onaylı maliyet enflasyonu olgusu yaratmıştır²⁰⁴. İşçi döviz gelirlerinin artması ve döviz rezervlerinin ithalatta kullanılmaması ise fiyat artışlarının belli başlı talep enflasyonu yönünü teşkil etmiştir. Diğer taraftan, destekleme alım fiyatlarının yükseltilmesi, ihracatın gelişmesi de maliyet-talep enflasyonu unsurlarını bir arada getirmiştir. Böylece de genel seçimler yapılana kadar geçen kısa süre içinde ekonomi yüksek bir kalkınma hızı kaydetmiş olmakla beraber çok şiddetli bir enflasyona sahne olmuş bulunmaktadır²⁰⁵.

1973 yılı sonlarında dünya petrol fiyatlarında meydana gelen dört kat artışın eklenmesi ülkemizde iki rakamlı yüksek enflasyon dönemini başlatmıştır²⁰⁶. 1970 yılında yüzde 6.7 olan enflasyon oranı 1973'e gelindiğinde iki haneli bir rakama ulaşarak yüzde 20.5 olmuştur.

Planlı dönemin içe dönük sanayileşme stratejisinin sonucu oluşan, ekonominin kurumsal ve yapısal özellikleri, 1974 yılında başta petrol fiyatları olmak üzere ithalat girdilerinin fiyatlarındaki artışlara ve sanayileşmiş ülkelerde ortaya çıkan durgunluk, enflasyon ve işsizlik gibi olumsuz gelişmelerin etkilerine karşı Türkiye ekonomisini yeterince koruyamamıştır. Bunlara ilaveten, Kıbrıs Bunalımı ve ABD'nin askeri ambargosunun ekonomik nitelik kazanması gibi faktörler de, 1974 yılından itibaren ekonomide giderek artan olumsuz gelişmelere neden olmuştur²⁰⁷.

5.5.3. Para Arzı ve Banka Kredilerindeki Artış

Hükümet 4 Ağustos 1958 kararlarıyla alakalı olarak piyasadan para çekmişti. Bir hafta evvel 3.883.058.220 lira olan tedavüldeki banknotların yekûnu bu hafta

²⁰⁴ Parasız, *Türkiye Ekonomisi 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, s. 144.

²⁰⁵ Hiç, s. 62.

²⁰⁶ Parasız, *Türkiye Ekonomisi 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, s. 145.

²⁰⁷ Alpago, s. 105.

sonunda 3.830.921.167 liraya inmişti. Yedi gün zarfında tedavülden eksilen banknot yekûnu 52.137.053 liradır. Son kararlarla alakalı olarak geçen hafta 42 milyon lira çektiren hükümet, bu hafta da 52 milyon lira çekerek piyasadan 100 milyona yakın parayı eksiltmişti. İlgililer bu azaltma işinin önümüzdeki haftalarda da devam edeceğini kati surette bildirmişlerdi²⁰⁸. Fakat aşağıdaki tablodan da anlaşılacağı gibi daha sonraki dönemler de durum farklı olmuş, tedavüldeki banknot miktarında artış olmuştur.

Aşağıdaki tabloda 1958 ile 1960 yılları arasında Türkiye'nin para durumu görülmektedir.

Tablo 21
1958-1960 Yıllarında
Türkiye'nin Para Durumu
(Milyon TL.)

Yıllar	Tedavüldeki Banknot Miktarı	Banka Kredileri Yekunu
1958	3.473	8.737
1959	3.891	9.511
1960	4.452	9.640

Kaynak: Erol Zeytinoğlu, **Türkiye Ekonomisi**, 4. Baskı, İstanbul: Met/er Yayınları, 1975, s. 543.

1958 istikrar tedbirlerini izleyen istikrarlı yıllar ne yazık ki uzun sürmemiş ve zamanla, gerek para gerekse kredi hacmi üzerindeki kontrollerin yavaşlatılması gereği duyulmuştur. Çünkü, 1958 istikrar tedbirlerinin yanı sıra resmen olmasa daha fiili bir devalüasyon niteliğinde sayılan dolar için 620 kuruşluk prim ödenmesi zorunluluğu, ithal malları fiyatlarının 3.21 kat yükselmesine ve piyasada para darlığının duyulmasına neden olmuştur. Böylelikle, emisyon ve kredi muslukları tekrar, fakat bu kez yavaş ve daha az ölçülerde olmak üzere açılmıştı. 1958 başında 3.473 milyon TL. olan para miktarı 1959 sonunda 3.891 milyona ve 1960'ta 4.452 milyona çıkmıştı. 1958'de 8.737 milyon lira olan krediler genel toplamı 1960'ta ise 9.640 milyon liraya yükselmişti. Para hacmi % 25, kredi hacmi ise % 10 oranında artış göstermişti²⁰⁹.

İşte bu artış toptan fiyatlar üzerinde çok kuvvetli bir enflasyonist baskı yaratarak fiyatların aşırı derecede yükselmesini teşvik etmiştir. Ayrıca 4 Ağustos 1958 Devalüasyonu ithalat mallarının ve bazı ihracat mallarımızın fiyatlarının yükselmesine

²⁰⁸ "Piyasadan para çekildikçe altın fiyatları da düşüyor", **Hürriyet**, 30 Ağustos 1958, s. 1-5.

²⁰⁹ Zeytinoğlu, s. 543-544.

imkân vermiş ve neticede fiyatlar umumi seviyesi 1958 başı ile 1959 sonu arasında % 35 bir artış kaydetmiştir²¹⁰.

Aşağıdaki tabloda 10 Ağustos 1970 devalüasyonunu izleyen yıllarda tedavüle çıkarılan banknot miktarları ile kredi hacmi görülmektedir.

Tablo 22
1970 -1974 Yıllarında Tedavüle Çıkarılan
Banknot ile Kredi Hacmi
(Milyon TL.)

Yıllar	Banknot Miktarı	Banka Kredileri
1970	13.915	37.005
1971	17.032	42.834
1972	20.055	55.993
1973	25.332	75.068
1974	32.860	96.308

Kaynak: Erol Zeytinoğlu, **Türkiye Ekonomisi**, 4. Baskı, İstanbul: Met/er Yayınları, 1975, s. 548.

Yukarıdaki tabloda yer alan rakamlar değerlendirildiğinde görülmektedir ki, 1970 -1974 rakamları Türkiye ekonomisi için olağan olmayan çoğalmaları ifade etmektedir. Daha doğru bir deyişle bu rakamlar Türkiye'nin 1970 yılından sonra hızlı bir enflasyonist döneme girdiğini göstermektedir. Gerçekten de bu dönemde banknot emisyonu uzun yıllardan beri görülmeyen bir hızla artış göstermişti. Artış oranları 1970 yılında % 26, 1971 yılında % 22.4, 1972 yılında % 17.7, 1973 yılında % 26.3, 1974 yılında ise % 29.7 olmuştur. Hemen belirtmek gerekir ki, banknot emisyonunda söz konusu olan bu oranlar Türkiye gibi hızla kalkınmak durumunda bulunan ülkeler için genellikle kabul edilen en yüksek oranın yaklaşık olarak iki katıdır. Nitekim emisyonun bu derece yüksek bir ölçüde artış göstermesi sonunda Türk ekonomisi büyük sarsıntılarla karşılaşmış, fiyatlar genel düzeyi % 25 – 30 dolaylarında artış gösteren çok sayıdaki malın arz ve talebinde dengesizlikler meydana gelmiş, çeşitli faiz oranları, yükselmiş, devamlı açık veren dış ticaret dengesi en kritik noktaya ulaşmış, 1970 yılında 117 lira olan Cumhuriyet altını 1974 yılı Aralık ayında 605 lira olmuştur²¹¹.

5.5.4. Bütçe Açıkları

²¹⁰ Zeyyat Hatiboğlu, "Türkiye Ekonomisinde Son Aylarda Müşahade Edilen Duraklamaya Dair Bazı Düşünceler", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 21, Sayı 1-4, Ekim 1958-Temmuz 1960, İstanbul: 1974, s. 260-261.

²¹¹ Zeytinoğlu, s. 548-549.

Tablo 23
Konsolide Bütçe Gelir, Gider ve Açıkları
(1958-1960)

Milyon TL.			
Yıllar	Bütçe Giderleri	Bütçe Gelirleri	Bütçe Açığı
1958	5251.4	5267.8	16.4
1959	7046,8	7154.6	107.8
1960	7789.0	7749.0	-40.0

Kaynak: A. Kemal Çelebi, *Türkiye’de Ekonomik İstikrarsızlığın Dışsal-Yapısal Nedenleri ve İstikrar Politikaları*, Manisa: Emek Yayınları, 1998, s.81.

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi İstikrar politikasının uygulandığı 1958 ve 1959 yıllarında bütçe dengesinin sağlanmıştır. 1960 yılında ise bütçenin açık vermiştir²¹².

Tablo 24
Konsolide Bütçe Gelir, Gider ve Açıkları
(1969-1974)

Milyon TL.			
Yıllar	Bütçe Giderleri	Bütçe Gelirleri	Bütçe Açığı
1969	26715.1	25115.1	-1600.0
1970	34708.1	34918.8	210.7
1971	49081.2	42738.1	-6343.1
1972	54363.6	54010.0	-353.6
1973	67524.5	65308.5	-2216.0
1974	82270.4	78366.0	-3904.4

Kaynak: A. Kemal Çelebi, *Türkiye’de Ekonomik İstikrarsızlığın Dışsal-Yapısal Nedenleri ve İstikrar Politikaları*, Manisa: Emek Yayınları, 1998, s.82.

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi 1969 yılında 1.8 milyar lira açık veren kamu bütçesi alınan yeni vergi önlemleriyle 1970 yılında 255 milyon lira fazla vermiştir. Bu arada Hazine’nin Merkez Bankası kaynaklarına müracaatında da azalma olmuştur²¹³.

Bütçe açıkları 1971 ve izleyen yıllarda çok fazla olarak gerçekleşmiştir. Bütçe açıklarının GSMH’ya oranı 1971 yılında % 3.29’dur.

5.5.5. Dış Yardımlar

1958 İstikrar Politikası mevcut dışsal-yapısal sorunlar nedeniyle dış açıkların önlenmesinde etkin olmamakla birlikte, ekonomideki tıkanıklıkların aşılmasında katkı

²¹² Çelebi, s. 81.

²¹³ Parasız, *Türkiye Ekonomisi 1923’den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, s. 145.

sağlamıştır. İstikrar politikasının uygulanması şartına bağlanan dış krediler bu sayede alınabilmiştir²¹⁴.

Türk hükümetinin hazırladığı istikrar programını olumlu bulan Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, Türkiye'ye 223 milyon dolarlık yeni kredi sağladı. Teşkilata üye ülkelerin yaptıkları iki yanlı yardımların dışında, ABD, 100 milyon dolar ayrı bir ek ödemede bulundu. Avrupa Ödemeler Birliği ile Milletlerarası Para Fonu da, 25'er milyon dolarlık yardımda bulundular.

Tablo 25
1958 İstikrar Programının Finansmanı (Milyon \$)

Avrupa Ödemeler Birliği	25
İki Yanlı Yardımlar	73
ABD'nin ek ödemeleri	100
- hibe şeklinde	25
- uzun vadeli krediler(Kalkınma Fonu ve Ex-imbank tarafından)	75
Özel Çekme hakkı (Milletlerarası Para Fonu tarafından)	25
Toplam	223

Kaynak: Tevfik Ertüzün, "Türk Ekonomisinin 1923-1973 Döneminde Dış Yardım İlişkileri", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 30, Sayı 1-4, Ekim 1970-Eylül 1971, İstanbul: 1974, s. 176.

İki yanlı yardımlar için, Almanya 50, İngiltere 10, İtalya 4, Fransa, Belçika, Hollanda ve İsviçre 1,5 milyon dolar ödediler. Diğer ülkeler ise Avusturya, Danimarka, Norveç, İsveç ve Portekiz'dir. Bu tür yardımların şartları, her ülke ile Türkiye arasında yapılan özel anlaşmalar içinde tespit edilmiştir. Bununla beraber Avr. İk. İşb. Teşkilatı, her anlaşmada dikkate alınmasını istediği bazı şartları önceden belirlemiştir. Bunlar, yardımların ödenme ve kullanma şekli ile, geri ödeme şartlarına ait olanlardır²¹⁵. Ayrıca Avrupa Ödemeler Birliği tarafından yapılan 161 milyon dolar değerinde kredi ve borç ertelemeleriyle toplam 359 milyon dolar yardım alınmıştır. Hükümet bu hibe, yardım ve borç ertelemeleriyle piyasayla birlikte 1952'den sonra ilk kez rahat bir nefes aldı²¹⁶.

²¹⁴ Çelebi, s. 130-131.

²¹⁵ Tevfik Ertüzün, "Türk Ekonomisinin 1923-1973 Döneminde Dış Yardım İlişkileri", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 30, Sayı 1-4, Ekim 1970-Eylül 1971, İstanbul: 1974, s. 176.

²¹⁶ Kafaoğlu, s. 61.

Ağustos 1970 İstikrar kararlarının alındığı tarihte Türkiye'nin döviz rezervleri en düşük düzeyine inmişti. Bu nedenle IMF Ağustos ayı başında 90 milyon dolar Stand-by kredisi vermiştir.

İstikrar kararlarının alınmasından 12 Mart 1971'e kadar geçen süre içinde IMF, EMA ve Konsorsiyumdan yaklaşık 234 milyon dolarlık kaynak sağlanmıştır. Oysa devalüasyon kararının alındığı tarihte OECD ve AET 1 milyar dolarlık yardım taahhüdünde bulunmuştur. Yine de sağlanan 233.8 milyon dolarlık dış kredilerle döviz rezervlerinde ithalatı finanse edecek olanak sağlanmıştır. Böylece 1970 yılında ithalat hacmi 947 milyon dolara yaklaşmıştır. Ayrıca proje finansmanına dayalı ithalatın kolaylaşmasıyla devalüasyon kararına rağmen yatırım malları hızla artış göstermiştir²¹⁷.

5.5.6. İşçi Dövizleri

Aşağıdaki tabloda 1964 – 1970 yılları arasındaki işçi dövizlerinin miktarını gösterilmiştir.

Tablo 26
1964-1970 İşçi Dövizleri (Milyon \$)

YILLAR	DÖVİZ MİKTARI
1964	8.114.258
1965	69.781.884
1966	115.334.298
1967	93.029.689
1968	107.318.285
1969	140.636.057
1970 (Ocak)	12.305.023
1970 (Şubat)	10.293.277
1970 (Mart)	13.281.140
1970 (Nisan)	10.141.762
1970 (Mayıs)	12.764.595
1970 (Haziran)	16.439.803

Kaynak: “İşçi Dövizleri yüzde 90 artarsa dış ticaret açığımız yükselmeyecek”, *Cumhuriyet*, 21 Ağustos 1970, s.1.

Demirel hükümeti 1 milyar dolara yükseltilecek ithalatı, dış ticaret açığını arttırmadan gerçekleştirebilmek için işçi dövizleri gelirinin büyük ümit bağlamıştı. Yetkililer tarafından işçi dövizleri gelirinin 250 milyon dolara ulaşmasının imkansız

²¹⁷ Parasız, *Türkiye Ekonomisi 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, s. 144.

olduğu belirtilmişti²¹⁸. Fakat aşağıdaki rakamlardan da anlaşıldığı gibi imkansız gerçekleştirilmiş, işçi dövizleri 250 milyon doları geçmişti.

1970 devalüasyonunun olumlu yönde etkilediği en önemli değişken işçi dövizleridir. 1970 devalüasyonunun, işçi dövizleri girişindeki eğilimi değiştirdiğini ve bu tür döviz akımını hızlandırdığını gösteriyor. Gerçekten de 1970 ve sonraki dört yılda işçi dövizlerinde adeta bir sıçrama olmuştur. 1969'da 141 milyon dolar işçi dövizleri 1970'de 273 milyon dolara çıkmış, sonraki yıllarda da katlanarak büyüyen bu döviz kalemi 1974'te 1.5 milyar dolara yaklaşmıştır. Bu hızlı gelişmenin, en azından başlangıç noktasını 1970 devalüasyonunun olumlu etkisine bağlamak hatalı olmayacaktır.

1970 operasyonu, döviz gelirlerini olumlu yönde etkilemekle birlikte, döviz harcamalarını daraltmadığı için IMF reçetesinden beklenen net sonucu yine sağlayamadı²¹⁹.

²¹⁸ “İşçi Dövizini yüzde 90 artarsa dış ticaret açığımız yükselmeyecek”, **Cumhuriyet**, 21 Ağustos 1970, s.1.

²¹⁹ Berksoy, s. 158.

SONUÇ

Cumhuriyet Türkiye'sinin ekonomik gelişiminin seyrine bakıldığında dalgalanmaların olduğu görülür. Söz konusu dalgalanmaları gidermek, ekonomiyi sağlıklı bir yapıya kavuşturmak için istikrar programlarına başvurulmuştur.

Türkiye ekonomisi yapısal ve konjonktürel bozukluklardan dolayı 1923'ten 1970'li yıllara kadar 1946, 1958, 1960 ve 1970 devalüasyonları olmak üzere dört defa istikrar programlarına başvurmak zorunda kalmıştır. Bu çalışmada 70'li yıllara kadar olan istikrar programları ele alınmasına rağmen, tezimin asıl konusunu "1958 ve 1970 İstikrar Programlarının Karşılaştırılması" oluşturmaktadır.

Giriş bölümünde belirttiğim gibi, çalışmanın birinci bölümü istikrar programlarına ayrılmıştır. İstikrar Programlarının, enflasyon hızında gerileme, dış açığın azaltılması gibi üst amaçları; iç tüketimin kısılması, kaynak kullanımında etkinliğin sağlanması ve üretimin artırılması, ihracatın artırılması ve dış finansman sağlanması gibi alt amaçları vardır. Bu amaçları gerçekleştirmek için uygulanan, teoride ve pratikte amaç öncelikleri ve araçların bileşimi farklı olan, yapısalcı, ortodoks, heterodoks ve IMF yönlendirmeli olmak üzere farklı şekillerde istikrar programları bu bölümde ele alınmıştır.

Yapısalcı yaklaşım, gelişmekte olan ülkelerdeki ekonomik istikrarsızlığın kaynağı olarak yapısal bozuklukları ve darboğazları görmektedir. Yapısalcı yaklaşıma göre, ekonomik istikrarı sağlayabilmek için yapısal bozuklukların uzun vadeli iyileştirmelerle giderilmesi şarttır. Ortodoks istikrar politikaları, enflasyonu kısa vadede önlemek için, para arzının kontrolü, kamu açıklarının azaltılması, döviz kurunun devalüasyonu, fiyatların serbest bırakılması, sübvansiyonların kaldırılması gibi araçların kullanılmasını öngörür. Heterodoks istikrar politikaları özellikle hiperenflasyonu ani ve hızlı bir biçimde önlemeyi amaçlamaktadır. Enflasyon beklentilerinin kırılması ve enflasyonun şok bir yöntemle dondurulması için, fiyat ve ücret kontrolleri gibi kontrol araçlarını kullanır. Gelişmekte olan ülkeler genelde IMF tarafından yönlendirilen istikrar politikalarını uygulamak zorundadırlar. IMF tarafından uygulanan istikrar

politikaları, monetarist düşünceye dayalı ortodoks politikalarlardır. Bununla beraber IMF'nin heterodoks nitelikli istikrar programları da desteklediği gözükmemektedir.

Demokrat Parti döneminde uygulanan iktisadi politikalar ve bu politikalar doğrultusunda alınan ekonomik kararlar, ayrıca uygulanan iktisadi politikanın başarısız olmasından sonra alınan 4 Ağustos 1958 İstikrar Kararlarının içeriği üçüncü bölümde anlatılmıştır.

Demokrat Parti, Kore Savaşı'nın başlaması, altın ve döviz rezervlerinin önemli miktarlara ulaşması, Marshall yardımlarının devam etmesi gibi imkanlardan faydalanarak 1950-1954 yılları arasında dış ticaretin serbestleştirilmesine gidilmiş, liberasyona tabi ithalat arttırılmıştı. Bu politika doğrultusunda yeni dış ticaret rejimi belirlenmişti. 1954'e kadar devlet liberal politikalar izlemiş ve bu doğrultuda Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu, Hazinece Özel Teşebbüse Kefalet Edilmesi ve Döviz Taahhüdünde Bulunulmasına Dair Kanunu, Petrol Kanunu, Turizmi Teşvik Kanunu, Serbest Bölgeler Kanunu çıkartılmıştı.

Kore Savaşı'nın yavaşlaması, uygulanan yanlış mali politikalar sonucunda 1954'ten itibaren devletçi uygulamalara dönülmüştü. Bu amaçla, Tevzin Fonu, Döviz Komitesi, İthal Malları Fiyat Kontrol Komitesi kuruldu. Türk Parasının Kıymetini Korumaya ilişkin kanunlar konuldu. Fakat, ekonomik bunalımın aşılammaması üzerine 4 Ağustos 1958 İstikrar Kararları alınmıştı.

1960-1970 yılları arasındaki Türkiye Ekonomisi ve sonuçta kabul edilen 9-10 Ağustos 1970 İstikrar Kararları dördüncü bölümün konusunu teşkil etmektedir. 1960'lı yıllar 1950'li yıllardan ders alınarak ekonomik gelişmenin sağlanmaya çalışıldığı yıllar olmuştu. 1950'li yıllarda izlenen plansızlığın 4 Ağustos 1958 Devalüasyonuyla sonuçlanması üzerine 1960'ta Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuştu. Bununla amaçlanan iktisat politikalarının yapımı ve uygulanmasına düzen getirmektir. Geçiş dönemi niteliğinde olan 1960-1962 yılları için Devlet Planlama Teşkilatı bir plan hazırladıktan sonra 1963 yılından itibaren Beş Yıllık Planlar dönemine geçilmişti. 1960-1970 döneminde, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967) ve tamamını kapsamasa da İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972) uygulama alanı bulmuştu.

Uygulanan planlar sonucunda, daha sonraki bölümde açıkladığımız nedenlerden dolayı bu dönem de devalüasyonla sonuçlanmış, 9-10 Ağustos 1970 İstikrar Kararları alınmıştır. Ayrıca, Türk Parasını Koruma Hakkındaki Karar, İthalattan Damga Resmi alınmasıyla ilgili karar, İstikrar Fonun Kaldırılmasıyla ilgili karar, Gelir ve Kurumlar Vergisi Kararları, İhracatta Vergi İadesi Kararı, Montaj Talimatnamesi, Teşvik Yasası gibi planlı kalkınma döneminde alınan kararlar bu bölümde açıklanmıştır.

Beşinci bölümde tezimin asıl konusunu oluşturan 4 Ağustos 1958 ve 9-10 Ağustos 1970 İstikrar Programlarının karşılaştırılması yapılmıştır. Bu bölümde İstikrar Programları, istikrar kararlarının alınma nedenleri, alınan kararların çeşidi, uygulanan politikalar, istikrar kararlarının amaçları ve istikrar kararlarının uygulama sonuçları yönünden karşılaştırılmıştır.

1958 ve 1970 İstikrar Programlarının karşılaştırıldığı bu çalışmada şu sonuçlara varmak mümkündür:

1- 4 Ağustos 1958 ve 9-10 Ağustos 1970 İstikrar Programları nedenleri, amaçları, uygulanan politikalar yönünden birçok benzerlik göstermektedir.

En başta, nedenleri yönünden ele alalım: 4 Ağustos 1958 ve 9-10 Ağustos 1970 İstikrar Programları nedenleri bakımından birbirine bir çok yönden benzemektedir. İstikrar kararlarının alınmasının bir nedeni enflasyondur. Enflasyon ise Türkiye’de süregelen kamu açıklarının büyük ölçüde para arzındaki artışlarla karşılanması, GSMH’da elde edilen yetersiz büyüme hızları ve enflasyonun toplumun büyük bir kesimi tarafından yaşam biçimi olarak benimsemesinden dolayı doğmuştur. İthalatın ihracattan daha yüksek olmasından doğan ödemeler dengesi açıkları ise diğer bir nedendir. Bunlardan başka, yapısal bozukluklar, bütçe açıkları, para arzı ve banka kredi miktarındaki artışlar, memur ve işçi maaşlarındaki artışlar, ithalata dayalı sanayileşme politikası, uygulanan kur politikasındaki yanlışlıklar her iki İstikrar Programının da uygulanmasını zorunlu kılan nedenlerdi. Benzer nedenlerle ortaya çıkmalarına rağmen, kararların alınma nedenlerinin önem derecelerinde farklılıklar vardır. Mesela; yukarıda saydığımız nedenlerin hepsi olmasına rağmen 4 Ağustos 1958 İstikrar Programının uygulanmasını zorunlu kılan en temel neden, özellikle enflasyon oranının yıllık

ortalama % 17'ye ulaşmasıdır. Enflasyon 1960 yılında % 5.0 iken 1969'da % 7.0 çıkmıştır. 1950-1958 döneminde göre enflasyon oranı daha düşüktür. Fakat, 9-10 Ağustos 1970 kararlarının alınmasında dış ödeme açıklarının artması daha etkili olmuştur. 1960 yılında 147 milyon dolar olan dış ticaret açıkları, 1970'te 359.1 milyon dolara yükselmiştir. Dış ticaret açığı 1950-1958 döneminde daha az olmuştur. 1950 yılında 20 milyon dolar olan dış ticaret açığı 1958'de ise 136.5 milyon dolara çıkmıştır.

Bütçe açıkları her iki dönemde de devam etmiştir. 1950'de 114.6 milyon dolar olan bütçe açıkları dönem boyunca devam etmiştir. 1957'de 39.9 milyon dolar bütçe açığı devalüasyon kararının alındığı 1958'de 16.4 milyon dolar fazlalık vermiştir. 1960-1970 döneminin başlangıcında 40.0 milyon dolar olan açık dönem sonunda 1.600.0 milyon dolara yükselmiştir.

1951 yılında 1.146 milyon TL. olan emisyon miktarı 1958'de 3.474 milyon dolara yükselirken, banka kredileri aynı dönemde 1.751 milyon TL.'den 8.640 milyon TL.'ye yükselmiştir. Aynı şekilde 1960-1970 döneminde emisyon miktarında ve banka kredilerinde artışlar olmuştur. 1962'de 5.122 milyon TL. olan emisyon miktarı 1970'de 13.975 milyon dolara, banka kredileri ise dönem başında 9.989 milyon TL. iken 1970'de 37.005 milyon dolara yükselmiştir.

Programların amaçlarında da benzerlikler vardır. 1958 İstikrar Programının öncelikli amacı dış dengenin sağlanması ve bu sayede yeni dış kredi temin edebilme imkanına kavuşmaktır. 1970 İstikrar Programı da aynı şekilde dış açığın önlenmesi en temel amaçtı. Her iki programda da ayrıca enflasyonun önlenmesi, iç dengenin sağlanması da amaçlanmıştır.

Uygulanan politikalar konusunda da benzerlik vardır. Her iki program da sabit kur yöntemi uygulamıştır. Faiz politikasını bir araç olarak kullanmışlardır. 1958 ve 1970 stabilizasyon programları, temel ve ara malları üretiminde ekonomik yapı içinde tek kaynak olan KİT'leri ve fiyat politikasını ekonominin tümü açısından düzenleyici bir araç olarak kullanılmıştır.

1958 ve 1970 programlarında ihracat konusunda devalüasyonun yaratacağı etki ile sınırlı kalmıştır. Katlı kur uygulamaları kaldırılmış, ihracatta uygulanan vergi

iadesi oranları indirilmiş, ikili ticaret anlaşmalarından kaçınılacağı kabul edilmiş, takas ve kliring uygulamalarına başvurulmayacağı açıklanmıştır. 1970 programının, 1958'den farklı olarak yurt dışındaki işçi gelirlerine ayrıcalık tanınması, yapılan devalüasyonda, bu gelirler için farklı kur tespitine olanak tanımıştır.

Ayrıca, 1958 ve 1970 stabilizasyon paketinde ithalatın libere edilmesi kararı yer almıştır. İthalat konusunda mevcut kısıtlayıcı ve ticareti engelleyici uygulamaları kaldırmayı, kimi kayıtlar ile 1958 ve 1970 programları kabul etmiştir.

2- İstikrar programları çeşidi ve sonuçları yönünden de benzemektedirler. Ayrıca, istenildiği gibi tatbik edilememesi bir kenara bırakılırsa IMF yönlendirmeli istikrar programları başarılı olamamıştır. Başarılı olunamamasının nedenleri yan tedbirlerin alınamaması, fiyatların aşırı yükselmesinin engellenememesidir.

4 Ağustos 1958 ve 9-10 Ağustos 1970 İstikrar Kararları IMF tipli Ortodoks para ve maliye politikaları içermektedir. Fakat her iki programda da IMF başarılı olamamıştır. 1958 istikrar politikalarından umulan önemli bir sonuç fiyat artışlarının durdurulmasıdır. Fakat IMF patentli politikalar fiyat artışını besleyecek nitelikte olduğu için fiyat istikrarını sağlayamadığı gibi daha da yükselmesine neden olmuştur. Enflasyon oranının yıllık ortalama % 17'ye yaklaşmasından dolayı alınan istikrar kararlarından sonra 1958-1960 Mayıs döneminde fiyat artışları yıllık ortalama % 20 yükseldi.

1970 yılında yüzde 6.7 olan enflasyon oranı, istikrar kararlarının alınmasından sonra dünya konjonktüründeki gelişmelerin de etkisiyle 1973'te yüzde 20.5 ulaşmıştı.

Fiyat istikrarının sağlanmasında başarısız olan IMF politikaları, dış dengenin sağlanmasında da başarısız olmuştu. İstikrar programının uygulandığı 1958 yılı dış ödeme açığı 68 milyon dolar iken 1960 yılında dış ödemeler dengesi açığı 147 milyon dolara çıkmıştır. Aynı şekilde istikrar kararlarının alındığı 1970 yılı 359.1 milyon dolar olan Türkiye'nin dış ticaret açığı devamlı artarak 1974'te 2.224 milyon dolara yükselmişti.

Uygulanan İstikrar Programlarından sonra bütçe açıkları ve para arzı ve banka kredilerindeki artışlar devam etmişti. 1958 yılında 1.4 milyon TL. fazlalık veren bütçe

1960'da 40 milyon TL açık vermişti. 1970 yılında ise 210.7 milyon TL fazlalık veren bütçe 1974'te 3.904 milyon TL açık vermişti.

Emisyon miktarında da artış olmasına rağmen bu artış 1958-1960 yılları arasında daha yavaş olmuştur. 1958'de 3.473 milyon TL. olan emisyon miktarı 1960'de 4.452 milyon TL.'ye çıkmıştır. Aynı dönemde banka kredileri 8.737 milyon TL.'den 9.640 milyon TL.'ye yükselmiştir. 9-10 Ağustos 1970 kararlarından sonra ise 1970 yılında 13.915 milyon TL. olan emisyon miktarı 1974'te 32.860 milyon TL.'ye çıkmıştır. Banka kredileri aynı dönemde 37.005 milyon TL'den 96.308 milyon TL.'ye yükselmiştir.

3- Tezimin beşinci bölümünde açıkladığım gibi 4 Ağustos 1958 ve 9-10 Ağustos 1970 İstikrar Programları başarılı olamamıştır. Buna rağmen başarılı olduğu yanları da mevcuttur. Devalüasyonlara neden olan gelişmeler de istikrar kararlarından sonra bir düzelme olmamış, hatta daha da kötüye gitmiştir. Fakat alınan kararların bazı olumlu sonuçları da olmuştur.

4 Ağustos 1958 İstikrar Programı emisyon miktarındaki ve banka kredi miktarındaki artışların yavaşlamasını sağlamıştı. Hükümet ayrıca istikrar programı sonucunda 359 milyon dolarlık yardım almıştı.

9-10 Ağustos 1970 İstikrar Programının işçi dövizlerini arttırması programın olumlu yanlarından biridir. Hiç kimsenin 250 milyon doları geçeceğini tahmin edemediği işçi dövizleri 1974 yılında 1.5 milyar dolara yaklaşmıştı. Devalüasyon kararının alındığı tarihte OECD ve AET'den 1 milyar dolarlık yardım taahhüdü alan hükümet 233.8 milyon dolarlık dış kredi sağlayabilmişti.

Türkiye'de uygulanan İstikrar Programları, Türk ekonomisinin sürekli istikrar kazanmasından ziyade geçici istikrar sağlamıştır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

ALBAYRAK, Mustafa. **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2004.

ACAR, Yalçın. **Tarihsel Açıdan Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar (1923-1963)**, 5 Baskı, Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları, 1999.

ALPAGO, Hasan. **IMF – Türkiye İlişkileri**, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2002.

AREN, Sadun. **İstihdam Para ve İktisadi Politika, 11. baskı**, Ankara: Savaş Yayınevi, 1998.

ARICAN, Erişah. **Gelişmekte Olan Ülkelerde İstikrar Politikaları: Türkiye**, İstanbul: Derin Yayınları, 2002.

AVCIOĞLU, Doğan. **Türkiye'nin Düzeni Dün-Bugün-Yarın, I. Cilt**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1998.

_____. **Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e**, 4. Cilt, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1997

AYSAN, Mustafa. **Atatürk'ün Ekonomi Politikası**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Atatürk Devrimleri Araştırma Enstitüsü, 1980.

BERKSOY, Taner. **“Türkiye’de İstikrar Arayışları ve IMF”, IMF İstikrar Politikaları ve Türkiye**, Editör: Cevdet Erdost, 1. Baskı, Ankara: Savaş Yayınevi, 1982.

BORATAV, Korkut. **Türkiye’de Devletçilik (1923-1950)**, Ankara: Savaş Yayınevi, 1962.

_____. **Türkiye’de Devletçilik**, 1. Baskı, Ankara: Savaş Yayınevi, 1982.

_____. **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, 4. Baskı, İstanbul: Gerçek Yayınları, 1993.

BULUŞ, Abdülkadir. **Türk İktisat Politikalarının Tarihi Temelleri**, 1. Baskı, Konya: Tablet Yayınevi, 2003

ÇAPRAZ, Neşe. **Ekonomik Bunalımların Dünya’da ve Türkiye’de Yansımaları**, İstanbul: Der Yayıncılık, 2001.

ÇAVDAR, Tevfik. **Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960 Yirminci Yüzyıl Türkiye İktisat Tarihi**, 1.Baskı, Ankara: İmge Yayınevi, 2003,

ÇELEBİ, A.Kemal. **Türkiye’de Ekonomik İstikrarsızlığın Dışsal-Yapısal Nedenleri ve İstikrar Politikaları**, Manisa: Emek Yayınları, 1998.

EKZEN, Nazif. **1946-1958-1970 Devalüasyonları**, Ankara: Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayınları, 1980.

_____. “1980 Stabilizasyon Paketinin 1958, 1970 ve 1978-1979 Paketleri ile Karşılaştırmalı Analizi”, **Türkiye’de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım**, Hazırlayan: İlhan Tekeli, Ankara: Yurt Yayınevi, 1984.

İLKİN, Selim. TEKELİ, İlhan. **Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu**, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları, 1982.

KAFAOĞLU, A. Başer. **Türkiye Ekonomisi Yakın Tarih-1**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2004.

KARLUK, S. Rıdvan. **Türkiye Ekonomisi: Tarihsel Gelişim-Yapısal Değişim**, İstanbul: Beta Yayıncılık, 1995.

KAZGAN, Gülten. **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001) “Ekonomi Politik” Açısından Bir İrdeleme**, 1. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.

- KEPENЕК, Yakup YENTÜRK, Nurhan. **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1997.
- KEPENЕК, Yakup. **Türkiye'de Kamu İktisadi Teşebbüsleri**, İstanbul, 1990.
- KILIÇBAY, Ahmet. **Türk Ekonomisi Modeller – Politikalar - Stratejiler**, Ankara: Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, 1992.
- _____. **İktisat Teorisi, İktisat Politikaları ve İşletme**, İstanbul: Yön Yayınları, 1998.
- KUYUCUKLU, Nazif. **Türkiye İktisadı**, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1993.
- ÖKÇÜN, A.Gündüz. **İktisat Tarihi Yazıları**, 1. Baskı, Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu, 1997.
- PARASIZ, İlker. **İktisada Giriş: Prensipler ve Politika**, 6. Baskı, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 2000.
- _____. **İktisadın ABC'si**, 4. Baskı, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 2000.
- _____. **Türkiye Ekonomisi 1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları**, 1. Baskı, Bursa: Ezgi Kitabevi, 1998.
- SEMİZ, Yaşar. **Atatürk Döneminin İktisadi Politikası Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti**, Konya: Saray Kitabevi, 1996.
- TABAKOĞLU, Ahmet. **Türk İktisat Tarihi**, 5. Baskı, İstanbul: Dergah Yayınları, 2000.
- TEZEL, Yahya S. **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, 5. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002.
- TOKGÖZ, Erdinç. **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-1999)**, 5. Baskı, Ankara: İmaj Yayınevi, 1999.

TURGUT, Serdar. **Demokrat Parti Döneminde Türkiye Ekonomisi**, Ankara: Adalet

Matbaacılık, 1991.

ULUDAĞ, İlhan ARICAN, Erişah. **Türkiye Ekonomisi (Teori-Politika-Uygulama)**, İstanbul: Der Yayınevi, 2003.

ÜLGEN, Gülden. **Türkiye’de Piyasa Ekonomisine Geçiş Süreci ve Sürdürülebilirliği**, İstanbul: Derin Yayınları, 2005.

YENAL, Oktay. **Cumhuriyet’in İktisat Tarihi**, 1.Basım, İstanbul: Homer Kitapevi, 2003.

ZEYTİNOĞLU, Erol. **Türkiye Ekonomisi**, 4. Baskı, İstanbul: Met/er Yay., 1975.

Makaleler

ERTÜZÜN, Tevfik. “Türk Ekonomisinin 1923-1973 Döneminde Dış Yardım İlişkileri”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 30, Sayı 1-4, Ekim 1970-Eylül 1971, İstanbul: 1974.

“Fiyat Hareketleri”, **Forum**, S: 108 (Eylül 1958).

GÜRUS, Alp. “OECD Etüdlerine Göre Türk Ekonomisinin Durumu”, **Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, C. 8, Sayı: 5 (Mayıs 1974).

HATİPOĞLU, Zeyyat. “1970 Devalüasyonu ve Neticeleri”, **Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, C. 8, Sayı: 11 (Kasım 1971).

_____. “Türkiye’de Planlı Kalkınma Devresi: (1963-1970)”, **Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, C: 8, Sayı: 10, Ekim 1971

_____. “Türkiye Ekonomisinde Son Aylarda Müşahade Edilen Duraklamaya Dair Bazı Düşünceler”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 21, Sayı 1-4, Ekim 1959 – Temmuz 1960, İstanbul: 1974.

HİÇ, Mükerrerem. “50 Yıl Boyunca, Muhtelif Dönemlerde Uygulanan Ekonomik Gelişme Stratejileri ve Milli Gelir Artışları”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 30, Sayı 1-4, Ekim 1970 - Eylül 1971, İstanbul: 1974.

“Primin Sebepleri”, **Kim**, s: 11 (Ağustos 1958).

SOFUOĞLU, M. Zeki. “İktisadi İstikrar Programının Yıldönümünde Bir Beyanat Üzerine Düşünceler”, **Türk Yurdu**, S: 277 (Ekim 1959).

TEKELİ, Esad. “1958 Bütçesi Hakkında Düşünceler”, **İktisadi Uyanış**, C: 7, S: 107 (Aralık 1957).

Diğer Kaynaklar

Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü, Dünya Yayınları Sözlük Dizisi, 2000.

Demokrat Parti Tüzük ve Program, Baside İcra Demirkırat Alfabesi, Ankara, 1992.

Resmi Gazete

Cumhuriyet Gazetesi

Milliyet Gazetesi

Hürriyet Gazetesi

Web Sitesi

<http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP19.htm>